

politički
ZATVORENIK

GODINA XIII. - STUDENI 2003. CIJENA 15 KN

BROJ

140

**Erih Lisak
– neslomljivi
hrvatski
idealist**

**Partizanski
pokolj u
Makarskoj
1944.**

**Ratni
zločini nad
Hrvatima u
Odesi 1916.**

**Uspomene
Frane
Alilovića**

**Dokumenti,
sjećanja,
svjedočenja**

ZATVORENIK

GLASILO HRVATSKOG
DRUŠTVA POLITIČKIH
ZATVORENIKA

PREDSEDJEDNIK DRUŠTVA
Jure Knezović

UREDNIČKI ODBOR GLASILA
Višnja Sever, Andrija Vučemil,
Ljubomir Brdar, Zorka Zane,
Jure Knezović

OVAJ BROJ UREDITO
Tomislav Jonjić

UREDNIŠTVO I UPRAVA
10000 Zagreb
Vojnovićeva 15
tel: 01/46 15 437, fax: 01/46 15 439

PRIJELOM I TISAK
TIVA Tiskara Varaždin, Trg bana Jelačića 21

CIJENA LISTA
Za Hrvatsku 15 kn

Godišnja pretplata za Hrvatsku 180 kn
za inozemstvo: Europa 310 kn
ili odgovarajući iznos u drugoj valuti;
prekomorske zemlje: 510 kn
ili odgovarajući iznos u drugoj valuti
***

Žiro račun: 2503007-1100009317
kod Volksbank d.d. Zagreb
Devizni račun: 416446-7101 S.W.I.F.T.
Code VBCRHR22 kod Volksbank d.d. Zagreb
***

Rukopisi se vraćaju,
list uređuje Urednički odbor, sva prava pridržava
Hrvatsko društvo političkih zatvorenika.
***

Uredništvo ne odgovara za navode
i gledišta iznesena u pojedinim prilozima
***

Za sve informacije i kontakte u svezi
suradnje i pretplate tel.: 01/48 72 433
radnim danom od 11-13 sati.
***

ISSN 1331-4688
***

Cijena oglasnog prostora:
posljednja stranica u boji: 4.000,00 kn
predposljednja stranica u boji: 3.500,00 kn
unutarnja crno-bijela stranica: 2.500,00 kn

1/2 crno bijelo: 1.250,00 kn
1/4 crno bijelo 700,00 kn
***

WWW: <http://www.hdpz.tel.hr/>

TOTALITARIZAM

U ovome i u prošlom broju podosta je materijala s XI. kongresa Međunarodne udruge bivših političkih uznika i žrtava komunizma, pa tako *Politički zatvorenik* služi kao prozor u svijet žrtava komunističkoga totalitarizma, ali i kao poticaj da se učini bar dio onoga što su drugi u Europi većučinili: muzeje, spomeništa, zaklade i sl. Od tога svega u Hrvatskoj nema, izvan Mirogoja, bašništa. Lako smo skloni zbog toga optužiti druge, jer i očekujemo da to netko drugi za nas učini. Istina, ne mogu žrtve same, to nisu nigdje ni učinile, ali to je svagdje zadatak vlasti, a tu smo većbliže, puno bliže, pravim krivcima zbog kojih se često pred stranim svijetom moramo sramiti.

U Slovačkoj, nama tako dragoj državi, ima dosta sličnosti s našim nevoljama, a oni imaju sve što mi nemamo. Oni 18. studenoga imaju dan totalitarizma i tada polažu vijence podno križa koji je bio kod prvog Papina posjeta Slovačkoj pri oltaru, a danas služi kao spomenik žrtvama totalitarizma. Tamo je bila zastupljena državna vlast predvodena predsednikom parlamenta, ali i vojska. Nazočni su bili i strani veleposlanici, od dalekog Japan do Atlantika. Pozvan je i hrvatski veleposlanik, ali od hrvatskog veleposlanstva nitko nije došao. Oni slijede politiku svoje Vlade i ponašaju se ignorantski prema žrtvama koje su počinili njihovi duhovni otci ili oni sami, pa čemu onda služ za žrtve totalitarizma.

Iz predavanja prof. Wilkea, koje objavljujemo u ovom broju, vidljivo je da lažne demokrate razpoznajemo po odnosu prema žrtvi, a mi, kao žrtve, doživjeli smo od, sada većskoro bivše, Vlade toliko nepravde i poniženja da je svakomu jasno da su se tamo ugnijezdili davno usmrđeni mučki.

Nadajmo se, da će oni koji su se borili protiv ukidanja naših prava smoći snage i popraviti nepravdu koju su nam prikrenuti komunisti ritualno na svoj jugoslavenski praznik nanijeli. Nadajmo se i da ćemo sada moći dobiti zapisnik javnog glasovanja u Hrvatskom saboru, koje nam je do sada bilo uskraćeno, možda zbog očite pogreške u zbrajanju. Ili...?

Jure KNEZOVIĆ
predsjednik Hrvatskog društva
političkih zatvorenika

POUKE IZBORA

Općenito raširena bojazan da će se račanovska koalicija uspjeti održati u sedlu, srećom se nije obistinila. Izborna pobjeda Hrvatske demokratske zajednice izrazitija je nego što je itko mogao očekivati. No, neovisno o tome kako će izgledati buduća vlada i kakva će njezina politika biti, izbori održani u studenom 2003. nude nekoliko važnih pouka.

Prva je i najvažnija ta, da se pokazalo kako reciklirana komunistička stranka nije nikakva alternativa nacionalno orientiranim snagama koje su, slično kao u drugim zemljama izšlim iz komunizma, na vlast došle početkom devedesetih godina, ali se, unatoč uspješnom otporu ratnoj agresiji i velikim državnopravnim postignućima, nisu znale održati na vlasti, dobrim dijelom zbog trijumfalizma, osjećaja samodostatnosti i svenazočne bahatosti. Upravo zbog takvoga obijesnog ponašanja, naizgled skromni bivši komunisti u jednom su se trenutku nemalom dijelu pučanstva ukazali kao alternativa. No, nakon četverogodišnjeg obnašanja vlasti pokazalo se da imaju sve mane nacionalnih partitokracija, ali nemaju nijedne njihove vrline. Ipak, treba se nadati da se HDZ ne će uljuljati u uvjerenju da su se Račanovi sljedbenici neopozivo kompromitirali, nego da je nešto naučio iz prošlosti i da danas doista ne će počiniti pogreške činjene od sredine devedesetih. Time će najviše pridonijeti ne samo ostvarenju vlastitih interesa, nego i stabilizaciji Hrvatske. Također će staloženom politikom i izbjegavanjem radikalizma onemogućiti stvaranje fronte protiv sebe, te na taj način omogućiti stasanje i jačanje hrvatske socijaldemokracije, što je proces koji se ne samo ne da izbjegći, nego je i poželjan.

Druga pouka netom održanih izbora jest učvršćenje svijesti da male stranke, nastale slomom totalitarnog sustava, zapravo nemaju nikakvu budućnost, i da se njihovo vegetiranje može zahvaliti dijelom taštinama njihovih lidera, a dijelom njihovom nespremošću da, suočeni s činjenicama, raskinu shvatljivu emocionalnu vezu s projektima u koje su često uložili veliki trud i ljubav, ali su se oni pokazali promašenima. To nema nikakve veze s kakvoćom stranačkih programa i osobnim kvalitetama pojedinaca koji stoje na čelu malih stranaka. Mnogi od njih zavrjeđuju najdublje poštovanje, ali osobna čestitost, rodoljubna uspravnost i razrađenost stranačkog programa nisu nikakvo jamstvo za uspjeh u političkom životu.

Čak i više nego male, ali autentične političke stranke, sudbinu silaska s povijesne pozornice zasljužuju stranačke frakcije. I hrvatski primjer pokazuje povijesno pravilo: otpadnici od matičnih stranaka, ma kako inače snažnu karizmu i utjecaj nekad imali, osuđeni su na marginalizaciju. Uzroci toj pojavi također su jasni. Matična stranka svoje otpadnike doživljava kao najluće neprijatelje i nastoji potpuno zauzeti prostor na koji oni aspiriraju. Frakcija se, nasuprot tomu, troši i najčešće potroši upravo u borbi s matičnom strankom koju redovito optužuje za izdaju izvornog programa i načela oko kojih su se nekada sví okupljali. I u slučajevima kad su takve optužbe na mjestu, pa čak i onda kad se u otpadnike svrstaju utemeljitelji matične stranke (kao u slučaju raskola u Stranci prava 1896.), matična stranka, ona koja je zadržala izvorno ime, na koncu će nadjačati.

Napokon, vrlo važna je pouka ovih izbora da su hrvatski birači počeli pamtitи. Tomu se, bez ikakve sumnje, može pripisati debakl Budišine Hrvatske socijalno-liberalne stranke. Nekadašnjem lideru sveučilišne mladeži i nesuđenom Tuđmanovu nasljedniku hrvatsko biračko tijelo nije oprostilo to što je 2000. pomogao Račanov dolazak na vlast. To bi, očito, trebalo imati na umu i vodstvo HDZ-a kad ga se ovih dana orkestrano otklanja od poslijeradne suradnje s Hrvatskom strankom prava. Ako se pokaže da Sanaderova laviranja nisu samo pokušaj taktiziranja i zadobivanja manevarskog prostora, tj. ako se vodstvo HDZ-a ipak prikloni nastojanjima stanovitih utjecajnih krugova koji bi svakako u hrvatskoj vlasti više voljeli imati HSS nego HSP, može se dogoditi da se na idućim izborima takvo kalkuliranje HDZ-u razbije o glavu. Jer, birači bi i to mogli upamtiti. A na koncu, radi se o hrvatskoj vlasti i hrvatskim biračima.

Tomislav JONJIĆ

IZ SADRŽAJA

CINIZAM KOJI VAPI	3
<i>Marko Jozić</i>	
SNAGA SJЕĆANJA I OPHOĐENJE S POSTKOMUNISTIMA	4
<i>Prof. Dr. Manfred Wilke</i>	
PREVLADAVANJE TOTALITARIZMA I ZNAČENJE PROTUKOMUNISTIČKOG ODPORA.	11
<i>Pavol Hrušovský</i>	
ERIH LISAK - NESLOMLJIVI HRVATSKI IDEALIST	14
<i>Ivan Gabelica</i>	
KRVAVI MAKARSKI DANAK	21
<i>Tomislav Jonjić</i>	
PRILOZI ZA BIOGRAFSKI LEKSIKON HRVATSKIH POLITIČKIH UZNICA (XIX.)	23
<i>Jure Knežević</i>	
BISKUP MARKO CULEJ BLAGOSLOVIO GROBOVE POUBIJANIH ZAROBLJENIH HRVATSKIH VOJNIKA IZ 1943.	24
<i>Franjo Talan</i>	
MOJE RATNE I PORATNE USPOMENE	28
<i>Franjo Alilović</i>	
SUDBINA KRIŽA	31
<i>Bruno Zorić</i>	
U SLAVONIJI SU GORJELE KRSTINE	32
<i>Dragutin Šela</i>	
RATNI ZLOČIN NAD HRVATIMA U ODESI	34
<i>Dr. Stjepan Matković</i>	
POKRET "ŽUTIH SVEĆENIKA" I NASTANAK HRVATSKE STAROKATOLIČKE CRKVE (III.)	39
<i>Dr. Zlatko Matijević</i>	
U POSMEN MARINKI DOŠEN	43
<i>Ivan Vukić</i>	
NA GROBU NIKOLE BUCONJIĆA	44
MILICI VITKOVIĆ-TOMAŠIĆ U SPOMEN	45

PREDsjEDNIK KAO ČIMBENIK NESTABILNOSTI

Jedna od općenitih zadaća državnog poglavara jest djelovati kao čimbenik stabilnosti. Upravo žeće ostaviti taj dojam, poglavari zamrzavaju svoje stranačko članstvo ili posve napuštaju stranačku politiku, ne bi li snažnije naglasili kako žele djelovati nadstranački i biti poglavarima svih svojih državljanima. Sličnu retoriku u Hrvatskoj posljednje četiri godine rabi Stipe Mesić, koji neprekidno ponavlja kako je predsjednik-građanin i predsjednik svih državljanima Hrvatske.

U stvarnosti Mesić nastupa bitno drugačije. Umjesto da miri političke suprotnosti i stinjava sukobe, on ih sustavno raspaljuje, bilo tako da se upušta u neugodne, rasističke verbalne akrobacije o pojedinim zavičajnim skupinama, bilo tako da uvijek iznova zameće sasvim suviše bitke iz Drugoga svjetskog rata, petparački jeftino i zapravo posve neuko razglabajući o partizanima i ustašama. Mesić također nastupa kao izrazito stranačka osoba. Mediji u rukama HNS-a ujedno su mediji Stipe Mesića i obrnuti. Kad putuje po Hrvatskoj, HNS-ovske su ćelije upućene u predsjednički protokol. No, vrhunac svoga partizanskog djelovanja Mesić je pokazao u netom okončanoj predizbornoj kampanji. Mjesec dana prije izbora dopustio je sebi luksuz da izjavи kako će on procijeniti tko je izborni pobjednik i kako ne bi bilo dobro da izbore dobiju »protueuropske» snage.

Dakle, po Mesiću su suvišni izbori na kojima građani odlučuju koje će »snage« i na koji način upravljati zemljom, a po Mesiću je suvišan i Ustav koji određuje kako se imenuje mandatar za sastav vlade. Ruku na srce, na tako skandalozan postupak grknuli su mnogi hrvatski mediji, a oštrim se priopćenjem oglasila i Udruga hrvatskih sudaca, predbacujući predsjedniku kako svojim izjavama postupa protivno svojoj glasnoj proeuropskoj orientaciji. Mesića to nije posve dozvalo pameti, pa je i na dan izborne šutnje pozvao građane da glasuju za točnu određenu, njemu bližu političku opciju. Radi toga je dr. Ivo Sanader, predsjednik pobjedničke Hrvatske demokratske zajednice, u prvim komentarima izbornih rezultata pokazivao vidnu zabrinutost zbog Mesićeve spremnosti da prekrši Ustav. Sanader je neprekidno ponavljao kako pali glasovi predstavljaju »jasan nalog hrvatskih građana«...

Iako je Mesić, pod pritiskom izbornih rezultata, na koncu pokazao nevoljku spremnost povjeriti mandat za sastav vlade izbornom pobjedniku (u trenutku zaključenja ovog broja to još ne znamo zasigurno), njegovo ponašanje pokazuje da je bio i ostao čimbenikom nestabilnosti u hrvatskoj državi, tj. onim što državni poglavar ne bi smio biti.

(M. N.)

ČVRSTINA SE CIJENI VIŠE OD POPUSTLJIVOSTI

Trebalo bi razmisliti nije li bolje komunicirati s njom (Carlo Del Ponte) na manje vidljiv način, preko Ureda za suradnju. Ne treba zaboraviti da je tužiteljica međunarodni birokrat bez demokratske legitimacije, te je nižeg ranga od vrha hrvatske državne vlasti. (...) Uvjeren sam da poslušno reagiranje na svaki mig iz inozemstva nije najbolji politički stav. Principijelna čvrstoća cijeni se više od slabosti i popustljivosti.

*Mirjan DAMAŠKA, stručnjak za kazneno pravo,
profesor na Sveučilištu Yale*

USKRSNUĆE BENITA MUSSOLINIJA

U interviewu koji je objavljen na stranici www.EUpolitix.com izraelski je premijer Ariel Sharon oštrosudio europski antisemitizam koji da se ogleda i u nedavnom rasputu među žiteljima Europske unije, od kojih više od pedeset posto Izrael smatra najvećom prijetnjom svjetskom miru. Razloge takvih rezultata Sharon nalazi u tradicionalnome europskom antisemitizmu, činjenici da u zemljama EU živi više

od 70 milijuna muslimana, te u politici zemalja EU koje se ne trse »opravilno prikazati situaciju na Bliskom istoku« i svoje građane »odgajati o židovstvu«. Od svih članica EU, Sharon je pohvalio samo Italiju koja trenutno predsjedava Unijom i koja pridonosi »ravnovesju u europskoj politici prema Izraelu i mirovnom procesu«.

Istih su se dana pojavile vijesti da je u Italiji nastala prava pomama za kalendarima za 2004. godinu, na kojima se nalaze fotografije Benita Mussolinija. Duce talijanskog fašizma nedavno je pohvalio i talijanski premijer Silvio Berlusconi, ističući kako Mussoliniju treba pristupiti diferencirano i kako se fašizam ne smije trpati u isti koš sa zločinačkim ideologijama poput komunizma i nacional-socijalizma, a politički komentatori u Italiji primjećuju da su romantične predodžbe o fašizmu i simpatije prema tom pokretu i njegovoj baštini sve prisutnije u talijanskoj javnosti. Možda bi, kad je već izraelski premijer propustio podsjetiti svoga talijanskoga kolegu na to, bar Hrvati trebali imati na umu ovu »duhovnu renesansu« na Apenninima?

(M. N.)

CINIZAM KOJI VAPI

(Ohrabrujući postupak Državnog odvjetništva)

U prosincu 2001. godine tužiteljica **Paulina Štanfel** ud. Branka iz Osijeka ustala je tužbom za isplatu naknade koja joj pripada prema odredbama Zakona o pravima bivših političkih zatvorenika. Radi se, naime, o tome da je njezin pok. suprug **Branko** u zatvoru proveo 3 godine, 10 mjeseci i 5 dana, te nakon izlaska iz zatvora (u komunizmu nema izlaska u slobodu) bio nezaposlen od 16. siječnja 1953. do 31. srpnja iste godine.

Mjerodavno je tijelo Vlade Republike Hrvatske 17. listopada 1995. pok. Branku utvrdilo mirovinski staž kao staž osiguranja u dvostrukom trajanju za vrijeme provedeno u zatvoru, te staž u jednostrukom trajanju za vrijeme nezaposlenosti. Gornjim tvrdnjama Paulina je podkrijepila svoju tražbinu od 76.140,00 kuna. Presudom Općinskog suda u Osijeku (sudkinja **Krunoslava Droljjić**) P-2607/01 od 16. listopada 2002., zahtjev tužiteljice je odbijen, a takva je presuda obrazložena navodom da pokojniku, kojemu je priznat status bivšega političkog zatvorenika, te mu je utvrđeno vrijeme provedeno u zatvoru, a i vrijeme nezaposlenosti u izravnoj svezi s robijanjem, no da time nije priznato pravo na naknadu za vrijeme provedeno u zatvoru. To što u zakonu piše kakve pravne posljedice utvrđenje ovih činjenica ima, sudu nije bilo važno.

Pravodobno uložena žalba tužiteljice, odbijena je presudom Županijskog suda u Osijeku Gž. 3351/02-2 od 4. rujna 2003., jer su sudci Županijskog suda u Osijeku **Zvonko Tomaković, Dubravko Vučetić i Terezija Lulić**, utvrdili da je žalba neutemeljena. Sudci Županijskog suda u Osijeku ignorirali su navod žalbe, da odluka tužnice ima samo deklaratoran učinak, jer Zakon određuje visinu naknade i propisuje tko ima pravo, a tko obvezu na isplatu. U vrijeme podnošenja tužbe na snazi je bila zakonska redakcija koja je i su-

Piše:

Marko JOZIĆ

pružnicima i djeci robijaša davala pravo na naknadu.

Protiv spomenutih je odluka vidno razočarana tužiteljica, koja je zapravo bila na pragu odustanka od bilo kakvog zahtjeva, po svom opunomoćeniku, podnijelj Državnom odvjetništvu zahtjev za zaštitu zakonitosti. Važno je pritom naglasiti da se od 1. prosinca 2003. taj izvanredni pravni lijek više neće moći koristiti, uslijed stupanja na snagu novele Zakona o parbenom postupku. Podnoseći molbu za ulaganje zahtjeva za zaštitu zakonitosti tužiteljica je, naravno, samo ponovila ono što je već isticala u žalbi. Drugo nije ni mogla, a nije ni trebalo.

Na ovu njezinu molbu, njezin je opunomoćenik, **Dinko Jonjić**, odvjetnik u Imotskom, 21. studenoga 2003. primio obavijest Državnog odvjetništva Republike Hrvatske br. G-DO-1390/03

od 14. studenoga 2003., kojim ga se obavještuje da je «Državno odvjetništvo Republike Hrvatske podiglo zahtjev za zaštitu zakonitosti u predmetu Općinskog suda u Osijeku broj P-2607/01». Obavijest je potpisao zamjenik glavnoga državnog odvjetnika Republike Hrvatske, **Andrija Laboš**.

Slučaj je poučan zbog više razloga. Glavni je taj da valja ustrajati u nastojanju da se postigne zakonita odluka, jer obeshrabrenje pogoduje upravo onima koji sude ovlaš i nezakonito. Drugi se razlog sastoji u naizgled paradoksalnoj situaciji. Tijekom postupka Republika Hrvatska, zastupana po državnom odvjetništvu, trsi se dokazati da tužiteljica nije u pravu. I kad to (pravomoćno!) uspije, jer sud «proguta» njezinu tobožnju «istinu», to isto državno odvjetništvo, na molbu opunomoćenika tužiteljice, faktično priznaje nezakonitost njemu tako povoljne odluke i traži pravorijek Vrhovnog suda!

Ovako suptilan postupak državnog odvjetništva potrebno je objaviti, radi ohrabrenja stotinama i tisućama političkih uznika koji čekaju povoljnu odluku. Treba se nadati da će ovaj slučaj biti poučan za sve sudove u državi koji odlučuju o naknadi bivšim političkim uznicima i njihovim sljednicima. A ovo se posebno odnosi na one sudce – takvih ima u Osijeku – koji odlučuju o tuđim sudbinama uopće ne čitajući spis. Objavljanje ovoga pohvalnog postupka državnog odvjetništva nesumnjivo nije nikakav pritisak na pravosuđe. Činjenice u ovim postupcima su redovito neprijeorne, pa umjesto suvišnoga gubljenja u nagađanjima, valja samo primjeniti kristalno jasne zakonske odredbe. Jedino o zakonitosti je riječ.

Broj: G-DO-1390/03
Zagreb, 14. studenog 2003.
AL/VPR

21.11.03.

Odvjetnik
DINKO JONJIĆ

Ante Starčevića 14
IMOTSKI

Izvješćujemo vas da je Državno odvjetništvo Republike Hrvatske podiglo zahtjev za zaštitu zakonitosti u predmetu Općinskog suda u Osijeku broj P-2607/01.

ZAMJENIK GLAVNOG DRŽAVNOG ODVJETNIKA
REPUBLIKE HRVATSKE

Andrija Laboš

SNAGA SJEĆANJA I OPHOĐENJE S POSTKOMUNISTIMA

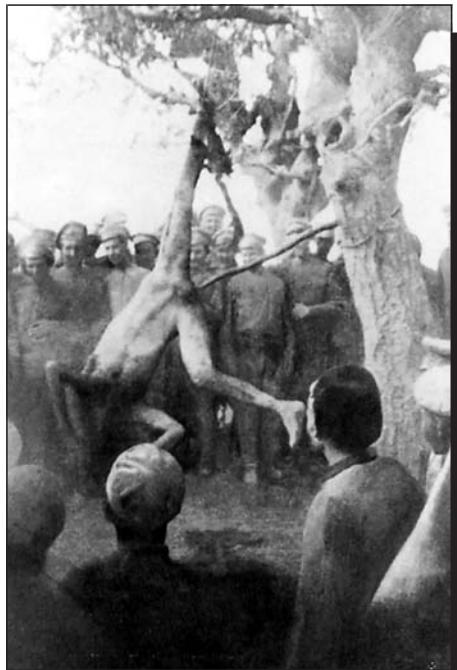
(Prema referatu na XI. kongresu Inter-Asso, održanom 7. listopada 2003.
u Papiernički, Slovačka Republika. Oprema urednička.)

Međunarodna udruženja bivših političkih zatvorenika i žrtava komunizma (u nastavku: Inter-Asso) dala mi je zadataću obraditi dva temeljna pitanja u politici udruženja žrtava, koje pripadaju «Internacionalnoj asocijaciji bivših političkih uznika i žrtava komunizma». Temeljna pitanja su sljedeća:

1. Kako se može prevladati komunizam, koji je ipak preko 70 godina oblikovao povijest Europe i svijeta, kao ideologija i paralizirajuće nasilje, prije svega u zemljama u kojima je desetljećima vladao?

2. Odnos prema postkomunistima upravo kod žrtava komunizma izaziva istodobno osjećaj potištenosti i gnušanja. Oni danas nastupaju kao demokratski socijalisti, zemlje sovjetskog imperija vode još uvijek političari koje je do 1989. odgajala komunistička partija za vodeće kadrove u svojim zemljama.

Kako se trebaju postaviti žrtve komunizma prema onim političarima, koji danas za sebe tvrde da su bili čuvaci pečata demokracije? Ova problematika je

Crvenoarmejci zlostavljuju poljskog časnika 1920.

Piše:

**Prof. Dr. Manfred WILKE,
Freie Universität Berlin**

tim važnija što oni u svojim zemljama danas vladaju ili imaju utjecaj, ojačan mandatom dobivenim od birača na slobodnim izborima. Koncentrirat će se na

Staljin, Lenjin i Kalinjin

ova dva pitanja. Molim za razumijevanje ako se u mnogim primjerima pozovem na njemački razvitak, o kojem mogu najbolje suditi.

Krvava komunistička despocija

Na ovoj konferenciji nije zastupljena nacija iz koje je 1917. potekla komunistička vladavina: ruska. Ana Ahmatova sačuvala je u svojoj pjesmi «Rekvijem» patnje Rusije pod terorom i prizvala snagu sjećanja: «Opet se približi spominjanja čas. / ja vidim, ja čujem, ja osjećam vas: // I onu, oknu odguranu onda, / i onu što rođnom zemljom ne hoda, // I onu što lijepom glavom tresući / reče mi: «Dolazim amo kao kući». // A htjela bih sve poimence zvati, / oteše popis, nemam gdje doznati. // Široki pokrov otkala sam njima / od bijednih riječi, od njih načutima. // Uvijek i svuda u svakoj su misli, / ni novim jadom nisu ih potisli, // Ako mi usta izmučena stisnu, / kojima stomiljunski narod vrисnu, // neka

se tako oni mene sjete / pred obljetnicu moje smrti svete.» (Prev. Fikret Cacan, nap. prir.)

Kada je 1940. pisala ove redke, u Kremelu i u NKVD-u počele su pripreme lista za deportacije iz Latvije, Estonije i Litve. Ne smije se zaboraviti da su na temelju pakta Staljin-Hitler iz kolovoza 1939. baltičke države prepustene Sovjetskom

Savezu. Jedan sudionik ovoga kongresa i sam je žrtva: njega su 1940. kao dijete skupa s roditeljima zatvorili u stočne vagone i otjerali u Sibir gdje je proveo djeinjstvo. Dalia Grinkevičiūtė opisala je u svojim doživljajima masovna uhićenja, koja su 14. lipnja 1941. započela u cijelom Baltiku, ali i naznačila socijalne slojeve, iz kojih su birane žrtve: «Ovim su deportacijama sve skupine stanovništva bile ravnomjerno pogodjene: učitelji, gimnazialski i sveučilišni profesori, pravnici, novinari, obitelji časnika litvanske vojske i diplomata, namještenici raznih ustanova, seljaci, agronomi, liječnici, poduzetnici itd. Akcija je pogodila cijelu zemlju: gradiće, velike gradove i sela. Bez prestanka kotrljala se rijeka teretnjaka u smjeru kolodvoru i mjestu pretovara. Tu su muževi, glave obitelji, odvojeni od ostalih članova obitelji i trpani u posebne teretne vagone; govorilo se da će razdvajanje trajati samo za vrijeme transporta.

A u stvari je o njihovoj sudbini već unaprijed bilo odlučeno....».

Ana je Ahmatova već 1921. izgubila svoga prvog muža, pjesnika **Nikolaja Gumičeva**, on je kao talac strijeljan u Petrogradu. Sina su joj uhitili 1935. Da bi doznaša nešto o sudbini svog sina i njegovoj osudi, stajala je pred zatvorskim zidinama u repu kao i mnoge druge. Tu ju je prepoznala neka žena i pitala je, je li u stanju opisati to što vidi. Ona je to učinila, ali predgovijest svoje pjesme usudila se autorica zabilježiti tek 1957. godine.

Na XX. kongresu KP SSSR-a 1956. u svome tajnom referatu poduzeo je **Nikita Sergejevič Hruščov** prevredovanje Staljinove osobe i djela. On, koji je i sâm u Ukrajini tridesetih godina organizirao teror, proglašio je sada «vođu naroda» despotskim masovnim ubojicom funkcijonera i članova vlastite partije. Time je pred komunističko samopoimanje postavio goruće pitanje: Opravdava li cilj, izgradnja novoga socijalističkog društva, i sredstva za njegovo postizanje. Ta su sredstva obilježila život žrtava. Unatoč tomu, upravo njegov tajni govor na zatvorenoj sjednici XX. kongresa jedan je od temelja za razumijevanje zašto obračun s komunistima 1989/90. nije završio na isti način kao s nacionalsocijalistima i njihovim kolaboraterima u Europi nakon svršetka rata 1945.

Pavol Hrušovský, predsjednik Slovačkoga Narodnog vijeća, počastio je žrtve komunističke diktature i podkrijepio biografskom procjenom, koja je za našu raspravu od izvanrednog značenja. On sebe označava predstavnikom «srednje generacije». Ona je rođena kad su se nakon smrti despota Josifa Staljina otvorile kapije logora i zatvora i mnogi se vratili kao žrtve terora u temeljito izmijenjen svijet. Mnogima je nametnuta šutnja o doživljenom i proživljenom, o mrtvima drugovima i metodama u zatvorima. Kako se nositi s patnjom usađenom u sjećanje i osjećaje, i otvorenim pitanjem: Zašto sam ja preživio?

Jorge Semprum pitao se kao španjolski komunist i književnik na dan oslobođanja iz sabirnog logora Buchenwald u travnju 1945.: Može li se doživljeno ispričati? «Obuzela me dvojba već u tom prvom trenutku, kad toga prvog susreta s ljudima od ranije, izvana – došlih iz života – kad sam video užasnute, skoro neprijateljske, u

Mrtvi na kijevskim ulicama 1919.

najmanju ruku nepovjerljive poglede trojice časnika. Šutjeli su, pokušavali su ne gledati u mene. Vidio sam se u njihovu užasnutom pogledu, prvi put nakon dvije godine. Ova tri tipa upropastila su mi ovo prvo prijepodne. Vjerovah da sam spasio život. Bar se vratio u život. Ali ne čini se tako. Ako odgonetnem svog pogled u ogledalu njihova, ne izgleda da se nalazim s onu stranu ove smrti.»

Semprum, koji se kao ilegalac, radi borbe protiv **Francove** diktature, vratio u Španjolsku, raskida nakon XXII. kongresa KP SSSR-a 1961. s Komunističkom partijom Španjolske. Raspituje se o staljinističkim zločinima svoje partije. Semprum je postavio temeljno pitanje intergenerativne kulture sjećanja, koja također vrijedi i za žrtve komunističke diktature: Može li se proživljeno uopće prenijeti na naraštaje, koji izrastaju u sasvim drugaćijim životnim uvjetima i koji nisu doživjeli državni teror? Tri francuska časnika, koje je Semprum dan nakon oslobođanja iz konclogora sreo, vidjeli su, ali nisu shvatili, iako je smrad izgorenih ljudi još bio u zraku, a izglađivanjem unakaženi ljudi stajali ispred njih.

Kako ispričati upamćeno

To što su ljudi proživjeli u 20. stoljeću, kasnije rođenima, onima koji to nisu pretrpjeli, nevjerojatno je teško rasumačiti. Generaciju koja je to

proživljavala posebno bolno pogoda smjena pokoljenja, točnije, jaz između naraštaja. Ona danomice doživljava nedostatak interesa kod kasnije rođenih i trpi zbog nemogućnosti da dalje prenese neizrecive doživljaje, kao i zbog toga što očito ne postoji jezik koji bi oslikavao patnje na način da i drugi mogu osjetiti što se događalo ljudima u totalitarnim diktaturama, u kojima je pojedinac bio svrstan u pristaše ili neprijatelje koje treba pokoriti ili čak iskorijeniti. Ova baština totalitarne vladavine opterećuje još uvijek naše države, ona to danas čini, jer kasniji naraštaji ne poštuju strašni *mene tekel* koji je povezan s imenima mjesta Auschwitz i Vorkuta, i nazivima službi «Reichssicherheitshauptamt» i «NKVD».

Politički, danas se ne radi o restauraciji prevladanih diktatura nego o negativnom nasljedu, koje dalje djeluje, paralizira i višestruko uskraćuje početak identifikacije s demokratskim uređenjem, koje počiva na vlastitoj odgovornosti građana.

Uništene biografije generacije koja se danas nalazi pri životnom kraju, koja se usprotivila prijetećoj komunističkoj diktaturi ili je imala nesreću pogrešno se rođiti, moraju povjesno biti svrstane u fazu provođenja diktature, kad su komunisti u Litvi, Estoniji, Latviji, Čehoslovačkoj, Madžarskoj, Poljskoj i sovjetskoj okupacijskoj zoni u Njemačkoj, kao i u Jugoslaviji, postavili klasno pitanje. Slobodni

seljaci su natjerani u kolektivizaciju, samo su u Poljskoj uspjeli nakon 1956. prisiliti partiju da u tom pogledu ustukne. Uništen je društveni položaj građanskog staleža. To se odnosi kako na razvlaštenje poduzetnika, tako i na transformaciju umjetnosti i kulture. Sveučilišta su pretvorena u kadrovske kovačnice komunističke partije, a umjetnici su po Staljinovoj volji imali služiti kao «inženjeri duša». Radi slamanja duhovnih tradicija proganjene su crkve. Sve se to gađalo u Srednjoj i Istočnoj Europi, Albaniji, Bugarskoj i Rumunjskoj u prvom

predstavnici slobonih znanosti. Novi demokratski početak na mnogim područjima u našim zemljama 1989. morao je provesti, strogo uzevši, komunistički kadar. Oni su to obavili kako su naučili u svojim društвima. Oni su proveli promjenu smjera i iz vodećeg kadra u gospodarstvu morali su u procesu privatizacije postati poduzetnici. Istom se brzinom provela i «socijaldemokratizacija» komunističkih partija. U Njemačkoj je kadar SED-a brzo prepisao statut socijaldemokratske stranke i izjavio da više nisu marksisti-lenjinisti. Ali, jesu li postali

sana i djelovala. Njezino je postojanje dalo ljudima snagu živjeti u istini i usprotiviti se komunističkom zahtjevu za totalitarnom moći.

Važna posljedica Hruščovljeva referata

U ožujku 1953. umro je Josif V. Staljin, a njegovom smrću počinje nova faza u razvoju socijalističkih država. Na čelu KP SSSR-a konstituira se «kolektivno vodstvo» u kojem se odmah rasplamsava borba za vlast: Tko će biti Staljinov nasljednik? Bilo je više kandidata, uz ministra predsjednika **Georgija M. Maljenkova** bili su prvi tajnik CK KP SSSR-a, Nikita S. Hruščov, i odgovorni za unutarnju sigurnost, a time i za čekiste, **Lavrentij Berija**. Važna društvena funkcija u ovoj krizi vodstva bilo je diferenciranje jedinstvenog vodstva. U samoj Partiji nastaju dva tabora, «dogmatičari» i «reformisti». Na čelo «reformista» 1953. izbija Berija koji započinje «destaljinizaciju». U siječnju 1953. uhićeni «kremaljski liječnici», koji su pod mukama čak i priznali da su htjeli umoriti Staljina ali, sada su pušteni - oni koji su preživjeli torture. O njihovu puštanju u *Pravdu* je objavljena mala bilješka koja je istodobno otkrila tajnu montiranih procesa ili, točnije, «konceptualnog procesa»: Priznanja optuženih iznuđena su mučenjem. Time je Berija jednom zauvijek napustio strašni staljinistički instrument terora. Centralni organ KP SSSR-a osudio je mučenje kao povredu «socijalističke zakonitosti». **Andrej Saharov** komentirao je u svojim sjećanjima ovaj događaj riječima: «Najstrašnije je (bilo)iza nas.» Nisu pušteni samo ovi liječnici, smanjen je Arhipelag Gulag sa svojim armijama prisilnih radnika, masovni teror se iscrpio, a da se komunisti nisu odrekli ovoga konstitutivnog instrumenta svoje vladavine. Od sada se teror u Srednjoj Europi ciljano upotrebljava i koncentriira na stvarne neprijatelje, koji su se usudili postaviti pitanje partijskoga totalitarnog monopola moći.

Komunističke žrtve u Estoniji 1919.

desetljeću nakon 1945. Ukrajina je pogodjena terorom građanskog rata 1918.-1921. i genocidom nad ukrajinskim seljacima za vrijeme kolektivizacije početkom 30-ih godina.

Svi ovi zločini nisu izravno pogadali «srednju generaciju» u koju se ubraja predsjednik parlementa. Ona se rodila u novom vremenu socijalizma, u njemu je stasala po njegovim normama i pravilima. Vrijeme provođenja diktature ova generacija nije proživjela. Revolucija je provedena i u stvarnosti je nastalo novo društvo iz kojega nije bilo puta nazad. Slobodno seljaci, likvidirani jednom kao klasa, nisu se mogli nakon 40 godina socijalizma vratiti, kao ni isključeni poduzetnici i

demokrati? U ovome leži goruća aktualnost iz poruke Ane Ahmatove. Ono što udruge žrtava trebaju, jest organizacija, snaga pouzdanog sjećanja.

Dajte da se vratimo još jednom na 1940. kada su nastali stihovi. Ana Ahmatova, koja je živjela u jednome siromašnom stanu u Lenjingradu, biva proganjena. Ona je posljednja od «simbolista». Njezin pjesnički prijatelj **Osip Mandeljštam** jadno je završio u logoru. Pisac **Isak Babelj** iste je godine osuden kao «poljski špijun» i strijeljan u Ljubljanki. Ana Ahmatova bila je sama. Unatoč svemu imala je snage napisati svoj «Rekvijem». Naravno da *Pravda* ovu pjesmu nije objavila, ali je ona bila napi-

Destaljinizacija nije bila ograničena samo na Sovjetski Savez. Istočnonjemačkoj komunističkoj partiji (SED) i madžarskim komunistima određen je u lipnju 1953. novi kurs. Za vrijeme moskovskih sjednica zapisnik nije pisalo izaslanstvo SED-a, ali jesu Madžari. Madžarski partijski i državni vođa

Matyas Rakosi morao je od Berije slušati pitanje: «Je li prihvatljivo da se u jednoj zemlji od 9,5 milijuna stanovnika vode procesi protiv 1,5 milijuna ljudi?» Novi kurs značio je da se u obje zemlje za mnoge ljudе otvaraju zatvori. U DDR-u proglašena je još prije 17. lipnja amnestija za poduzetnike i seljake koje je SED pozatvarao. Sovjeti su izdali zapovijed koju je SED izvršio pustivši ih i pozvavši svoje izbjeglice u Saveznoj Republici Njemačkoj da se vrate. Raspuštanjem logora i povratkom proganjениh u društvo, nastao je u socijalističkim zemljama kulturni i politički problem: borba za rehabilitaciju. Ona je pogodila nekomuniste kao i članove partije. Na ovom se mjestu

čuđenjem: reformistički komunist preuzima vodstvo KP SSSR-a i s njim će se sovjetski društveni model konačno civilizirati – o njegovu svrgnuću malo koji je ozbiljniji političar u Zapadnoj Europi sanjao. Današnji postkomunisti u zemljama sovjetskog imperija nakon 1989. čine upravo ono što Zapad od reformiranih komunista očekuje. Oni prekidaju sa svojom staljinističkom prošlošću i osuđuju teror, na kojem je počivala komunistička vlast.

Pouke praškog proljeća

Većina «srednje generacije» u socijalističkim društвima desetljećima je očekivala reformu komunističke vladavine od

vrha. Tijek i konac Praškog proljeća 1968. u ovoj zemlji prigušio je očekivanja, ali ih nije odstranio, jer su i u sljedećim godinama vladajuće komunističke partije odlučivale o životnim i karijerskim šansama mnogih ljudi. Praško proljeće posvema pruža podlogu za vrednovanje odnosa udrugara žrtava prema postkomunističkim strankama.

Kao prvo, tadašnji čehoslovački komunisti priznali su nepravde Staljinova vremena, dopustili su javnu raspravu i počeli lagano rehabilitaciju. Upad trupa Varšavskog ugovora prekinuo je ovaj proces, ali je u svojnjegovojo oštrini postavio pitanje, kako se KPČ odnosi prema suverenosti okupirane zemlje. Pokušaji sovjetskog veleposlanika, na dan upada u Prag, da osnuje i «vladu radnika i seljaka» po madžarskom uzoru iz 1956., propali su, premda su se Aleksandar Dubček i četiri

druge člana predsjedništva CK KPČ već nalazili u sovjetskom pritvoru. Opći štrajk paralizirao je zemlju, a u jednomu praskom poduzeću sastao se XIV. kongres KPČ. Zasjedanje je bilo ilegalno, jer su okupacijske trupe spriječile njegovo javno održavanje. **Jiří Pelikan**, direktor Čehoslovačke televizije tražio je osudu intervencije i «poštivanje naše suverenosti». Novoizabrani centralni komitet KPČ, koji se sada sastojao samo od reformskih komunista, upozoravao je partiju i narod, «da će okupatori pokušati iz redova bivših funkcionera pridobiti izdajice». Ovaj danas skoro zaboravljeni kongres KPČ nije ostao bez posljedica. Sovjetsko vodstvo bilo je prisiljeno ponovno prihvati Dubčeka i druge člane njegova vodstva, koje su deportirali u Moskvu, kao vodstvo «bratske partije» kako bi se našao izlaz iz nastale situacije. Moskovski pregovori završili su ugovorom koji je u stvari bio sovjetski diktat i s kojim je opravdana okupacija ČSSR. Samo je František Kriegel odbio staviti svoj potpis u Kremlju pod ovaj neravno-pravan ugovor, kojim se čehoslovačka delegacija nadala i pod okupacijom sačuvati dio samostalnosti. Pelikanu su 1970. oduzeli državljanstvo, a on je iz talijanskog egzila nastavio svoje oporbeno djelovanje protiv režima «normalizacije».

Što god da je mladi komunist Pelikan učinio u svezi provođenja diktature u Čehoslovačkoj, 22. kolovoza 1968. sjedio se svoje obveze da obrani suverenost čehoslovačke republike pa i protiv Sovjetskog Saveza. Zaštita suverenosti vlastite zemlje po meni je mjerilo, koje bi upravo udruge žrtava u zemljama bivšega sovjetskog imperija morale primijeniti. Njime se može provjeriti, koliko ozbiljno postkomunisti uzimaju svoju političku

Katyn 1943.

treba sjetiti, da je vodstvo sovjetske armije posebno tražilo, da se njihovim drugovima strijeljanima 1937./38. vratiti čast. Osim u Njemačkoj, važne teme za ideološko prevladavanje svemoći partije bile su teme rehabilitacija žrtava i promicanje istine o moći i samovolji komunista u umjetnosti i kulturi. Upravo u toj konstelaciji razvio je «Rekvijem» Ane Ahmatove svoje djelovanje.

To što mi u povijesti komunističkog režima moramo nazvati destalinizacijom, počelo je dakle 1953. godine.

Destalinizacija je u Zapadnoj Europi pobudila nadu: komunizam se može mijenjati, te promjene moraju poteći iz samog vrha partije. Reformistički komunisti postali su nadu Zapada, da od socijalističkih društava može nastati oblik civilizirane vladavine koju predvode komunisti. Kada je **Mihail S. Gorbačov** stupio na političku pozornicu kao generalni sekretar KP SSSR-a, Zapad ga je prihvatio s

Vinica, Ukrajina (1943.)

Lenjin na Crvenom trgu 1. svibnja 1919.

odgovornost – i u pogledu vlastite nacionalne povijesti pod komunistima. Baš su žrtve provođenja diktature u određenim zemljama imale posla s partijskim vodstvima koja su kao Staljinov kadar bila obvezana Sovjetskom Savezu.

Drugi znak razlike je odnos prema ljudskim pravima i demokraciji, ovo mjerilo posebno vrijedi za ove političare. Ne vrijedi ovo samo za dnevnu politiku, nego i za praksu njihova ophodenja sa sjećanjem na zločine, koji su počinjeni u ime komunista.

Mogu li i smiju li udruge žrtava prići postkomunistima? U Njemačkoj je svojedobno bilo rasprave o poticaju **Hermann Kreutzera**, koji je kao socijaldemokrat odrubljavao u DDR-u osam godina. Kreutzer je 1989. otišao u SED i tražio «ovdje i sada osnovati čete, od bogatstva koje ste opljačkali, fond za odštetu žrtava.» Ovaj korak među političkim uznicima izazvao je nemir, jer oni nisu 1989./90. bili spremni upustiti se u pregovore s komunistima. Inicijativa je ostala bez učinka, ali se Kreutzerov pokušaj temelji na dvije razumne postavke. Prvo, SED-PDS (SED - PDS, bivša komunistička, kasnije socijaldemokratska stranka, analogno SKH – SDP u Hrvatskoj, op. Prir.) tada se rječito ispričavao narodu u DDR-u za sve učinjene nepravde u ime državne partije. Kreutzer je htio provjeriti koliko su ozbiljne riječi partijskog vodstva, slijede li ih djela? Drugo, puno načelnije i prema budućnost usmjereno pitanje, bilo je njegovo drugo razmišljanje, jer će djeca žrtava i djeca Stasijevih (Staatssicherheitsdienst,

Služba državne sigurnosti, op. prir.), partijskih sekretara i oficira pograničnih trupa, svi će imati samo zajedničku budućnost. **Jozef Vicen**, predsjednik slovačke udruge u svom je referatu, osvrćući se na počinitelje, formulirao obvezujuću maksimu: «Mi nismo kao oni.»

Mi nismo kao oni!

Kada su 1989./90. srušene komunističke partijske diktature, pitanje osvete za počinjene zločine nije bilo na dnevnom redu. Revolucije su se same po sebi smatrale mirnima, u DDR-u je u jesen 1989. vrijedila parola: «Bez nasilja!»

Na njemačkom primjeru želim pokazati, zašto je realnopolitički bilo nemoguće a povijesno mudro, da nije bilo osvete. Najkasnije od 1970. SED je za političare Savezne Republike Njemačke bila stranka s kojom smo morali razgovarati o reguliranju statusa quo nakon podjele zemlje 1945. Jedna od lekcija 17. lipnja 1953. bila je, toga se trebamo još jednom prisjetiti: Nijemci nisu bili oni koji su mogli odlučiti hoće li SED-ov režim biti srušen. Visokom komesaru Sovjetskog Saveza, **Vladimiru S. Semjonovu**, 17. lipnja ujutro u sedam sati bilo je jasno, ako se sovjetske okupacijske snage ne uključe, moć SED-a je propala. Iz tog je razloga izšlo 600 tenkova T-34 na berlinske ulice. Sovjetski komandanti gradova proglašili su u 51 gradu u DDR-u izvanredno stanje. Ne treba zaboraviti, da je engleski ratni premijer **Winston Churchill** smatrao da su Rusi u Istočnoj Njemačkoj vrlo humano postupili. Ne može se, napokon, dopustiti da DDR utone u anarhiju. Drugim riječima, Winston Churchill nije želio rušenje SED-a uz pomoć njemačkih radnika koji štrajkaju i prosvjeduju. Još su obje njemačke države bile pod okupacijskim nadzorom četiriju sila pobjednika.

Lekcija iz godine 1953. sezala je do 1989. i bila dvostruka, kako za zapadne tako i za istočne Nijemce, koji su se morali pokoravati komunističkoj vladavini. Atomski pat iz 1958. i Berlinski zid iz 1961. zacementirali su dvije njemačke države. Međunarodna politika obvezala je

Prag 1968.

Nijemce da prihvate podjelu i reguliraju posljedice. Istočni ugovori **Willija Brandta** riješili su za Saveznu Republiku Njemačku ovo pitanje. U međunarodnim pregovorima 70-tih godina, koje su rezultirale konferencijom OESS-a u Helsinkiju

Retuširanje kremaljskog mauzoleja nakon Hruščovljeva referata

1975. zapadnoeuropska je politika prihvatala komuniste kao legitimnu vlast u njihovim zemljama. Partneri u pregovorima bili su **Leonid Brežnjev**, **Erich Honecker** i **Gustav Husak**, a ne **Aleksandar Solženjicin**, Andrej Saharov, **Václav Havel** ili skupine za ljudska prava iz Litve ili Latvije čija mi imena sada ne padaju na pamet. Na ovom mjestu treba se sjetiti «dosadnjakovića», istočnoeuropske grupe koja su živjeli na Zapadu u egzilu, i stalno dizali glas podsjetivši realnu politiku da je u socijalističkom lageru pitanje slobode još uvijek otvoreno.

Prihvatanje vladajućih komunista kao partnera europskoj politici pripada također preduvjetima za njihovu transformaciju u socijalističke stranke 1989./90., kada su izgubile svoju diktatorsku moć. Ali i unutar samih država, ako izuzmemo Rumunjsku, dogodila se promjena vlasti bez nasilja, koja u ovom slučaju znači promjenu političkog uređenja. Kada se u jesen 1989. formirao građanski pokret u DDR-u i osnovale organizacije kao «Neue Forum» («Novi forum») ili «Demokratie jetzt» («Demokracija sada»), njihov zajednički nazivnik bio je zahtjev

upućen SED-u da uvede Gorbačovljeve reforme u DDR. Avangarda koja je srušila SED-ovski sustav vlasti nisu bili oni. To su učinile izbjeglice, koje su u mnoštvu pobegle u Budimpeštu ili Prag. Izbjeglice iz DDR-a bile su u svim tim godinama za log, da većina naroda na Istoku i na Zapadu ne prihvati njemačku podjelu.

U listopadu 1989. centralni komitet SED-a smjenio je Ericha Honeckera s mesta generalnog sekretara, a na njegovo mjesto postavio **Egona Krenza**. On je 1. studenog otišao u nastupni posjet Moskvi, gdje je s Gorbačovom razgovarao o situaciji i zamolio pomoć. O tome Krenz: «DDR je u stanovitom smislu bio čedo Sovjetskog Saveza, a očinstvo djeci mora se priznati.» Ali 1989. nije bila 1953., Sovjetski Savez prije svega nije bio u mogućnosti DDR-u dati hitno potrebnu gospodarsku pomoć. To je mogla, u okviru unutarnjemačke trgovine, samo Savezna Republika Njemačka. Kratko pred pad Berlinskog zida raspitivao se Krenz kod Savezne Republike, može li DDR računati s jednim kreditom od 15 milijardi DM; 10 milijardi treba odmah za investicije, a ostatom neka Savezna Republika podmiri dužničke kamate DDR-a na međunarodnome tržištu novca. U toj je situaciji savezni kancelar **Helmut Kohl** postupio ovako: za finansijsku pomoć postavio je tri politička uvjeta, koji su kao posljedicu imali pad SED-ove diktature. To su bili u određenom smislu uvjeti kapitulacije, koji se poklapaju s tadašnjim zahtjevima građanskog pokreta u DDR-u: 1. SED se odriče monopola vlasti, 2. u DDR-u se dopušta osnivanje novih stranaka i 3. SED jamči da će provest slobodne izbore.

U konkretnoj situaciji, kad je pao Berlinski zid, njemačko pitanje iz 1945. vratio se u svjetsku politiku. Savezna Republika Njemačka još nije znala koliko joj je manevarskog prostora na međunarodnoj pozornici ostavljeno za rješavanje njemačkog pitanja u smislu postizanja ponovnog ujedinjenja. Nepoznato je bilo što će Sovjetski Savez dopustiti i kako će saveznici reagirati, Englezzi, Francuzi, a prije svega SAD.

Već sama činjenica nazočnosti najmanje 350.000 vojnika u DDR-u upućivala je na mudru realnu politiku, koja mora sve izbjegći da ne ponizi sovjetsko vodstvo. Već s ove točke gledišta bilo je nemoguće SED proglašiti

«zločinačkom organizacijom» ili tražiti njezinu zabranu. Dokle SED vlada DDR-om – a to je bilo do travnja 1990. – SR Njemačka mora s njim pregovarati, a to mora i zbog jamstava danih Sovjetskom Savezu glede stabilnosti položaja u DDR-u. O njemačkom jedinstvu treba pregovarati s Mihailom S. Gorbačovom, koji je još u listopadu 1989. s Erichom Honeckerom slavio 40. obljetnicu DDR-a i kojem bi tlačenje njemačke «bratske partije» stvaralo ozbiljne probleme u Moskvi. Osim toga, nitko od opozicije u DDR-u nije zahtijevao gašenje SED-a, mnogi su misli da će komunisti jednostavno nestati. Zaključno se može utvrditi, da međunarodna konstelacija u kojoj je SED u jesen 1989. srušen, nije dopuštala zabranu diktatorske državne partije DDR-a. Savezna vlada i građanski pokret u DDR-u bili su spremni prihvati jednu «demokratiziranu», postkomunističku stranku u stranačkom spektru ujedinjene Savezne Republike Njemačke.

U tome prijelomnom vremenu demokratske stranke su bile jedinstvene, da

Smaknuće kulaka u Kini

žrtve komunističke strahovlade trebaju biti rehabilitirane i za svoje tamovanje dobiti odštetu. To se dogodilo više loše nego dobro. Javno čašćenje otpora protu komunističkoj vladavini u jednom dijelu Njemačke postalo je predmetom povjesničarskih prijepora, koji još uvijek nisu prestali. Isto je bilo s provedbom otvaranja spisa Ministarstva za državnu sigurnost za osobe koje je ono nadziralo i za proganjene ljudi, za koje je to bio važan korak za javnu rehabilitaciju kao žrtve diktature. Na temelju spisa Ministarstva za državnu sigurnost mnoge su se sudbine mogle razjasniti, progon dokazati i povjerenje u bližnjega ponovno dobiti, jer su spisi sadržavali i to, koliko

se susjeda i prijatelja oduprlo traženomu špijuniranju.

Presudna uloga povjesničara

Još se jednom hoću vratiti «Rekvijemu» Ane Ahmatove. Ona je 1940. suprotno naizgled utvrđenoj stabilnosti Staljinove despocije, suprotno svakomu realnopolitičkom razboru, sve stavila na snagu sjećanja. Na njezinu primjeru mogu udruge žrtava učiti: one ravnopolitički nemaju nikakve druge moći, osim svoga

Čečene i kirmske Tatare. Kao NKVD-ov opunomočenik na prvoj bjeloruskoj bojišnici nadležan je za borbu protiv anti-sovjetske opozicije u Ukrajini, prije svega u Poljskoj, kad je 1944. «Lublinski komitet» po zadatku sovjetske vlade preuzeo vlast u oslobođenoj Poljskoj. U proljeće 1945. sovjetska je okupacijska zona u Njemačkoj njegovo polje dje-lovanja, on je bio zamjenik šefa Sovjetske vojne misije u Njemačkoj (SMAD). Serov je obnašao dvije funkcije, u jednoj je bio

Provođenje u javnosti ovakve povijesne slike diktatura 20. stoljeća, prelazi sposobnost udruga žrtava komunističke strahovlade. To mora biti stvar povjesničara. Oni moraju svoje nacionalne perspektive otvoriti za sljedeći pogled: povijest komunističke vladavine u državama Srednje i Istočne Europe može biti napisana samo u multinacionalnoj prespektivi, koja ne gubi iz vida centar moći u Moskvi. Bez savladavanja komunizma u demokratskim revolucijama u jesen 1989./90. ne bi bilo ujedinjene Europe. Sjećanje na otpor i opoziciju protiv komunističke vladavine nasilja pripada demokratskim tradicijama ujedinjene Europe, čega prije svega zapadni Europoljani još nisu svjesni. Bio bi ohrabrujući znak europske unije u godini istočnog proširenja poduprijeti, u okvirima europskog istraživačkog poticanja, vašu povijest. Udruge žrtava mogle bi ovakav proces europskog sjećanja poduprijeti na način, da u svojim državama pridonesu da spomen-područja i muzeji, koji su posvećeni sjećanju na komunističku diktaturu, u Europu surađuju. Zaklada za savladavanje SED-ove diktature planira zajedno sa Zakladom Ettersberg u Thübingenu organizirati konferenciju za europsku izmjenu iskustava o izvršenjima i manjkavostima, na koju će pozvati postojeće muzeje i spomen-područja. Ovakve inicijative trebaju udruge žrtava pratiti i podupirati. Vrijedi jačati snagu sjećanja u našim zemljama, a upravo radi toga potreban je glas žrtve.

Muzej genocida, ostatci žrtava Pol Potova režima

sjećanja. Njih treba u javnosti mobilizati. Što udruge žrtava trebaju, mogu i moraju tražiti, jest da se u svim zemljama komunističkog imperija podignu spomenici i muzeji, u kojima će se podsjećati dolazeće generacije na zločine komunizma. Ali to je zadatak, koji ne mogu same udruge žrtava ostvariti. Ovdje je pozvana državna kulturna politika, jer sjećanje na totalitarne diktature 20. stoljeća povijesna je mjera sigurnosti za demokraciju. Ova zadaća može biti obavljena samo ako povjesničari Europe surađuju. Nije moguće povijest komunizma i sovjetskog imperija obraditi na razini nacionalne povijesti, za to je potrebna europska perspektiva.

Za to evo još jednoga, zadnjeg primjera. Radi se o karijeri **Ivana Serova**. Od 1939. do 1941. on je ministar unutarnjih poslova u Ukrajini i glavni odgovorni za deportacije 1940. u baltičkim državama, 1941. za povolške Nijemce, 1943./44. za Kalmike,

odgovoran za sovjetsku špijunažu i izgradnju mreže informanata u sovjetskoj okupacijskoj zoni, a u drugoj, u SMAD-u nadležan za kontrolu izgradnje njemačke uprave koja bi bila pouzdana u duhu okupacijske sile. Time je od samog početka sve bilo sređeno za izgradnju nove «demokracije» u sovjetskoj okupacijskoj zoni. Godine 1954. on je postao predstojnikom KGB-a, a koncem 1958. šef sovjetske vojne špijunaže. U Madžarskoj je 1956. pomogao iskušanim metodama nakon revolucije učvrstiti moć komunističke partije. Biografije ovakvih sovjetskih specijalista za okupacije i teror nedjeljivo su povezane s poviješću Srednje i Istočne Europe nakon 1945. godine. Oni su bili garanti moći nacionalnih komunističkih partija. U povijesti europskih demokracija moraju u sjećanju ostati isto kao i biografije **Reinharda Heydericha** i **Adolfa Eichmanna**.

OD VAJK JE BÍLO

*od vajk je bílo
da kî je góri
je gori,
a ún ki je doli
je dôli.*

*Vajk je bílo
i kad ni bílo
da je gospodáru
sve u rúci i u gýjci,
a siromáhu samo onô
ča je u gýjci.*

*Tomislav
MARIČIĆ-KUKLJIČANIN*

PREVLADAVANJE TOTALITARIZMA I ZNAČENJE PROTUKOMUNISTIČKOG ODPORA

(Prema referatu na XI. kongresu Inter-Asso, održanom 7. listopada 2003.
u Papiernički, Slovačka Republika. Oprema urednička.)

Čast mi je govoriti na ovom skupu o temi, koja ni nakon toliko godina ne gubi na važnosti. Era komunizma je, doduše, prošla. Ipak svaki od nas mora svladavati njegove posljedice i zbog toga se moramo čuvati gubljenja povijesnog sjećanja.

Poneki ljudi i danas sigurno osjećaju nostalгију za komunističkom prošlosti. Prihvaćaju je kao doba dječje nevinosti, kad nije bilo potrebno rješavati mnoštvo problema i sučeliti se s raznim nesigurnostima, koje donosi život u slobodi. Pri tome se sjećaju samo ugodnih strana staroga režima, ali zaboravljaju na one koje su sami kritizirali. Zaboravljaju nemoralnost i zločine, koje si je komunistički režim dopustio. Takav zaborav je ugodna samoprijevara, koja se može pokazati opasnom. Tomu se treba sučeliti ne samo prisjećanjem na minule neuspjehе i tragedije, nego također na junaštvo onih, koji su se u najtežim trenutcima usprotivili zlu.

Komunizam nije «bolji oblik» totalitarizma!

Odmah na početku hoću istaknuti, da kad govorim o svladavanju totalitarizma u našoj zemlji i značenju protukomunističkog otpora, želim - a to hoću istaknuti - da i drugi nositelji otpora protiv neslobode u našoj zemlji nađu sebi put i uzmognu međusobno komunicirati i izmiriti se. Odpor protiv komunizma ne bi trebao biti suprostavljen otporu protiv fašizma. Vrijeme je da se prevlada ta povjesna suprotnost, koja gubi na značenju a stoji na putu boljeg razumijevanja silnog značenja borbe za slobodu. Razlike se daju razumjeti i izbrisati. Bit jedinčke borbe ostaje.

U interesu toga istodobno naglašavam, da odbacujem nastojanja koja prikazuju komunizam kao neki bolji oblik totalitarizma, koji je na-

Piše:

**Pavol Hrušovský,
predsjednik parlamenta
Slovačke Republike**

vodno bio temeljen na ispravnoj ideji. Iz toga bi moglo isplivati da bi se tu navodnu «bolju ideju» moglo pokušati ponoviti i «bolje» realizirati. Činjenica da se komunizam, za razliku od fašizma i nacional-socijalizma, glasno poziva na humanost i ravnopravnost, ne znači nikakvu moralnu prednost. Jedino što se time iskazuje jest licemjerstvo komunističke ideologije, čiji su provoditelji pokušali čovječanstvo dotjerati «željeznom šakom do sreće».

Iskustvo govori, da je prevladavanje nasljeđa totalitarnih režima dugoročno i složeno. Tiranski režimi se prepoznaju na prvi pogled po najupadljivijim represivnim organima, teroru, permanentnom građanskom ratu koji vode protiv vlastitoga stanovništva i slučajnom agresorskom ratu protiv susjeda. Kad se bolje pogleda, uvijek

se radilo o složenim strukturama, koje su se oslanjale na određene institucije, svojevrsno gospodarstvo, političku kulturu i moral. Zbog toga se svladanje totalitarnoga režima tiče svih njegovih strana.

Od münchenske izdaje u jesen 1938., u Slovačkoj su bili na vlasti nedemokratski režimi više od 40 godina. Imali su razne oblike: od autoritarnih diktatura s određenim fašističkim tendencijama za vrijeme rata, kroz tzv. «upravljanu» ili «narodnu demokraciju» u godinama 1945. – 1948. i raznim stadijima komunističke diktature do godine 1989. To je život nekoliko generacija. Režimi su bili razni, ali postojao je stanoviti kontinuitet štafetnog dodavanja nekih obilježja, koja su time postajala učinkovitija i ustaljenija.

Moguće je navesti neka obilježja. Likvidiranje privatnog vlasništva kao neizbjegnog uvjeta individualne slobode počelo je još u tijeku rata nasilnim razvlaštenjima, arijanizacijom, jačanjem državne uloge. Poslijeratna «narodna demokracija» provodila je

Potpisivanje pakta Ribbentrop-Molotov 1939.

razvlaštenje Nijemaca, Madžara i inozemnih velikih poduzetnika. Komunistički režim je ovo načelo proširio i radikalizirao. Temeljni instrument manipulacije i degradacije građanina na puki vijak u državno-partijskom mehanizmu bila je kontrola temelja njegove egzistencije u svim stadijima životnog ciklusa. Rodio se u državnoj bolnici, išao u državnu školu, radio u državnom poduzeću. Nije imao mogućnost priključiti se spontano bilo kojoj aktivnosti mimo organizacije koju nadzire država. Liječio se u državnoj bolnici, okončao život u državnome staračkom domu i zakopalo ga državno pogrebno društvo.

Sve je to bilo uređeno od jedne stranke koja se pozivala na jedinu važeću ideologiju. Postići to u zemlji kao Slovačka, koja je usprkos određnim specifičnostima raspolažala tradicijom pluralističkog društva, parlamentarne demokracije i slobodom izražavanja, nije bilo lako. Brutalno provođenje komunističke diktature nastavljalo se na radikalizam predhodnih neslobodnih režima, na odbacivanje političkoga i idejnog pluralizma, na antikapitalističko neraspoloženje, koje je često dobivalo oblik antisemitizma. Radikalizam se dalje oslanjao na neugodno naslijeđe antidemokratskih režima – na načelo kolektivne krivnje, koja je primijenjena 1938. protiv Čeha, potom protiv Židova a nakon rata protiv Nijemaca i Madžara, od 1948. protiv «buržoazije», «kulaka», selektivnije protiv režimu nepoželjih skupina označenih kao «buržoaski nacionalisti», «kozmopoliti», «cionisti» i, naravno protiv crkava.

Komunistička vlast morala je progovoriti crkvu. Njena egzistencija dovodila je u sumnju istinu totalitarnog nauka, koji je sam ekskluzivna religija. A takva religija koja gradi na totalnoj društvenoj reorganizaciji ne može trpjeti oponente. Posebno one koji uče potrebu strpljenja i nesavršenstvo ovoga svijeta, realnosti grijeha i našu ljudsku nesavršenost, potrebu poniznosti i samousavršavanja; umjesto da u nama pobuđuje snage

Goloruki pred sovjetskim tenkovima u Pragu 1968.

neprestanoga revolucionarnog «po-boljšanja» okoline i prevrtanja naglavačke svakoga zaživljenog poredka.

Nasilnost diktatura, nemoralno načelo kolektivne krivnje, gospodarska i egzistencijalna ovisnost o državi, ideološka indoktrinacija, likvidacija religija i spontanih životnih saveza u životu nekoliko generacija ostavilo je trag na političku kulturu.

Društvo rado zaboravlja

Ovi tragovi ne mogu nestati jednostavno, rušenjem konkrenog režima. Oni se očituju u pomanjkanju inicijative, u oslanjanju na rješenja «odozgo», u pretjeranoj vjeri u blagomaklonu moći države, u svemoći politike, koja se često shvaćala kao opći lijek za razne bolesti ljudske subbine.

Ako opći lijek zakaže, razočaranje se iskali na politici općenito, a može se realizirati u nekom daljem obliku radikalizma.

Savladavanje toga nasljeđa pokazuje se prije kao dugoročno, nego kao kratkoročno ustanovljenje slobodnih izbora, neovisnih sudova ili proglašenje tržišnih reformi.

Kakvo značenje za svladavanje ostatka totalitarizma u našem društvu ima nasljeđe protukomunističkog otpora?

Na ovo pitanje ne ću odgovoriti samo radi vas, koji ste u otporu protiv tiranije osobno sudjelovali. Vi još odavnina znadete na nj odgovor – još od onda kad ste na se uzeli rizik progona i društvene izolacije.

Na ovo pitanje treba odgovoriti radi našega cjelokupnog društva.

Kako su pokazale rasprave oko otvorenja Instituta nacionalnog sjećanja, društvo rado zaboravlja i danas hoće zaboraviti neugodnu prošlost koja mnoge podsjeća na njihovu krivicu. Želi zaboraviti primjere onih, koji su odbili amputaciju vlastite savjesti.

Poručivali su nam, da ne trebamo stalno kopati po prošlosti i dizati staru prašinu, nego da se trebamo posvetiti rješavanju aktualnih problema sadašnjosti i budućnosti.

Pa, mi to upravo činimo. Mi hoćemo sačuvati za naciju sjećanje na prošle neuspjehove i tragedije, ali i na junaštvo onih, koji su se dokazali u otporu poretku, kojeg su drugi – a to danas ne žele priznati – smatrali nepromjenljivim povjesnim sudom. To je nepromjenljivi povjesni sud, kojemu opiranje nije bilo samo opasno nego i besmisleno. Taj osjećaj u nama je očito izazvala totalitarna vlast.

Vi ste pokazali da otpor ima smisla. Dokazali ste da čovjek može zadržati

Sovjetski tenkovi na ulicama Budimpešte 1956.

slobodu odlučivanja i odanost moralnim zapovijedima i u situacijama kad to izgleda besmisleno.

Oduprli ste se kad kad se svagdje čulo da je Bog mrtav, da su Deset zapovijedi Božjih samo ostatak već «djalektički» preživljene epohe, kao da je to bilo sredstvo klasne nadvlade.

U vremenu kad nam se govorilo da je tijek povijesti već programiran, a onaj koji posumnja da je nepopravljivi reakcionar ili sanjar koji ne shvaća realnost.

Kad su nas nagovarali, da je samopožrtvovnost u borbi protiv tiranije samo smiješni pokušaj društvenog ili psihičkog samoubojstva ili dragovoljni prijegor mogućnosti utjecaja na komunistički sustav «iznutra», što se smatralo jedinim «razumnim» načinom.

Kad su pokušaji kritiziranja komunističke ideologije smatrani smrtnim grijehom protiv jedinoga istinskog svjetonazora, jer to što je komunistička vlast nazivala «konstruktivnom kritikom», mogla je biti samo takva «kritika» sustava, koja unaprijed prihvata njegovu ideološku bít i stoga kritika koja utvrđuje i ojačava sustav.

Dokazali ste, da čovjek ne mora postati članom centralnoga komiteta da bi imao pravo na kritiku. Dokazali ste lažnost preuvjeta da čovjek mora pos-

tati članom tiranskog saveza da bi se mogao opirati.

To se nasljeđe ne smije zaboraviti.

Također danas, mnogi nas pokušavaju nagovoriti, da trebamo prihvatiti «igre moći», da trebamo prihvatiti nemoralnost i cinizam vremena sredine. Da navodno jedina sloboda počiva u takvom činjenju koje osigurava osobnu korist, bez obzira tko će zato platiti.

Ali naše nasljeđe slobode je drugačije:

Dopustite mi da na ovom mjestu – bez patosa – spomenem riječi Sv. Anselma, koji je govorio: «Sloboda je mogućnost činiti to što je ispravno – za tu samu ispravnost.» Vidite: za tu ispravnost i samo za nju samu. Ne za unaprijed dogovorenou plaću ili mito u obliku ekonomskih ili vlasničkih prednosti ili raznih drugih pogodnosti. To nas ohrabruje za budućnost. A vaš primjer je primjer toga, da ta odvažnost nije bila besmislena samovolja ili strast fanatika. To je stvarna realizacija slobode o kojoj mnogi drugi samo govore.

Vi ste je prakticirali.

Ovdje se ne želim kititi budućim pobojnjama. Hoću samo skromno obećati, da ni ja ni Kršćansko-demokratska stranka to ne će zaboraviti. Upravo radi

sadašnjosti i budućnosti ne ćemo zaboraviti.

Komunizam i druge vrste totalitarizma u cijelosti pripadaju prošlosti, premda oni kao i svi drugi povijesni sustavi imaju svoje ostatke. Što prije svega ostaje, jesu uvjeti iz kojih je izrastao totalitarizam.

A kao i uvijek, postoje oni koji od opasnosti okreću pogled. Sučeliti se s ostacima totalitarizma a sjetiti se onih koji su se u prošlosti borili protiv njega, nije luksuz koji si, zbog navodnih drugih aktualnih problema, ne možemo dopustiti.

To je obveza i izraz društvene odgovornosti. Na oprez nas opominje naše vlastito povijesno iskustvo. Ono dobiva novu aktualnost u trenutku kad naša zemlja realizira dva strateška cilja vanjske i sigurnosne politike, što za nas predstavlja sudjelovanje u odgovornosti proširenja Zajednice. Jesmo li spremni za ovaj izazov? Jer kako je višekratno rečeno, tko zaboravi svoju povijest, osuđen je da ju ponovi. Hvala na pozornosti!

VELEBITU

*Što nam je Velebit dao;
otpornost kamena,
širinu pogleda.*

*Kao da smo ptice;
galebovi na jednoj strani,
sove i orlovi, nemani, noćobdije...
... bdijemo
i čekamo dan pravi.*

*Kao psi smo vjerni kamenu.
Vuci smo u Nevremenu.
Kad s'lazimo s gora,
u ušima nam zvoni
glas bure, groma...*

*Vrtače nam dadoše skromnost,
kamen otpornost.*

*Ljubav osjećamo kad se bura smiri,
jer od kamena se živi.*

Ivan Dujmović

ERIH LISAK – NESLOMLJIVI HRVATSKI IDEALIST

Šesnaesti listopada je znamenit u hrvatskoj povijesti. Toga dana godine 1895. spaljena je na Jelačićevu trgu u Zagrebu mađarska zastava, godine 1946. u zagrebačkoj Dubravi obešen je Erih Lisak, godine 1978. u Parizu ubijen je Bruno Bušić, a godine 1991. u obrani grada Vukovara poginuo je Blago Zadro. O svim ovim događajima i osobama manje ili više je pisano, pa je oteto zaboravu i postalo je sastavnim dijelom kolektivnog pamćenja hrvatskoga naroda. Jedino je rad i djelo i mučenička smrt ustaškoga pukovnika Lisaka prekrivena šutnjom, pa je potrebno o njemu nešto napisati i tako ga oteti nedopustivom zaboravu.

Erih Lisak je rođen u Zagrebu 29. siječnja 1912., ali je podrijetlom iz Gornje Stubice, Hrvatsko Zagorje, dakle iz onoga dijela Hrvatske, koji je najdulje čuvao ostatke hrvatske državnosti. Tu se je borba za stare hrvatske pravice stoljećima prenosila s koljena na koljeno i stvarala čvrste, nesalomljive značajeve, koje tudinska sila nikada nije mogla slomiti. Postojanost u obrani svoga prava bitna je značajka stanovnika toga kraja. Ta svojstva je baštinio i Lisak. Osnovnu i srednju školu završio je u Zagrebu. Tu se je godine 1930. upisao na Medicinski fakultet.

U USTAŠKOJ EMIGRACIJI

U to vrijeme bjesnio je najžeći velikosrpski teror nad hrvatskim narodom. Godinu dana prije toga proglašena je šestosiječanska diktatura, kojom je i samo hrvatsko ime bilo zabranjeno. Srbi su pokazali svoje pravo lice i otvoreno su pokušali, da i najbrutalnijom silom zbrisu sa zemlje hrvatski narod. Ali i Hrvati su se organizirali, da se suprotstave toj sili i da slome kako velikosrpsko tako i bilo čije drugo nasilje nad hrvatskim narodom. Naime, 7. siječnja 1929., dan nakon proglašenja diktature, dr. Ante Pavelić je u Zagrebu sa skupinom istomišljenika osnovao Hrvatski ustaški oslobodilački pokret, kojemu je bio cilj, da svim

Piše:

Ivan GABELICA

Erih Lisak u predratnoj emigraciji.
Iz arhive jugoslavenskog redarstva

sredstvima, pa i oružjem, zbaci srpski jaram i uspostavi slobodnu i nezavisnu hrvatsku državu na cijelome hrvatskom povijesnom i narodnom prostoru. I u toj divovskoj borbi između srpskoga nasilja i hrvatskoga legitimnog prava na obranu u vrijeme Lisakova upisa na Sveučilište već su padale prve žrtve. U skladu s baštinskom svijeću svojih predaka on se već tada uključio u tu borbu, iako nije odmah položio ustašku prisegu. To će učiniti tek godine 1933. Ali od 1930. pa do zadnjega životnog trzaja on živi samo za slobodu hrvatskoga naroda, koja je po njegovu dubokom uvjerenju ostvariva jedino u vlastitoj, nazavisnoj državi. Tomu idealu posvetio je sve svoje zaista izvanredne umne i tjelesne sposobnosti. U svome političkom radu, u početku, usko surađuje s Eugenom-Didom Kvaternikom, Vladimirom Singerom i drugim istaknutim ustaškim omladinskim prvacima. Zbog toga ga je zagrebačka policija više puta zlostavljala i zatvarala. Kako mu je zbog prebacivanja

istomišljenika ilegalnim putem preko granice, gdje su se uključivali u borbene ustaške redove pod vodstvom dr. Ante Pavelića, prijetila pogibelj od dugo-godišnje tamnice, i sam je godine 1933. emigrirao. U Klagenfurtu, Austrija, dočekao ga je Ivo Herenčić, student Višoke ekonomsko-komercijalne škole, također jedan od mlađih ustaških boraca, i uputio u ustaški logor kraj Parme, Italija. Kao studentu medicine, odmah mu je povjerena dužnost da organizira sanitetsku službu u logoru, pa je već nakon nekoliko mjeseci imenovan zdravstvenim zastavnikom. Tu je dužnost obavljao i u ostalim logorima (kraj Arezza, kraj Aqile), u koje su ustaše bile prebacivane, a isto tako i na Liparima, gdje su ustaše bile zatočene od 1934. do 1937. Nakon Beogradskoga sporazuma od 25. ožujka 1937. između Italije i Jugoslavije, kada se ukida zajedničko zatočeništvo ustaša na Liparima, pa do travanjskoga rata 1941. zatočen je s još jednim suborcem u nekomu selu u srednjoj Italiji u zasebnom zatočeništvu, odvojenom od ostalih ustaša. Tu provodi život teške usamljenosti, ali nije klonuo duhom. Naravno, kroz to vrijeme nije obavljao nikakve dužnosti.

VISOKI DRŽAVNI DUŽNOSNIK

U mjesecu travnju 1941. zajedno s poglavnikom Pavelićem i ostalim ustaškim zatočenicima u Italiji vraća se u Nezavisnu Državu Hrvatsku. Kako bi se sačuvalo red i sigurnost građana, Lisak je bio za vrijeme njihova kratkotrajnoga zadržavanja u Karlovcu na putovanju iz Italije u Zagreb imenovan povjerenikom za javni red i sigurnost u Karlovcu. Odlaskom iz Karlovca ta mu je dužnost prestala. Dolaskom u Zagreb postavljen je za poglavnikova osobnog pobočnika, pa je tako u svom radu bio u najužem doticaju s državnim poglavarom. Na tom položaju je ostao do jeseni 1942. Nakon toga imenovan je glavarom nadzornoga odjela ustaške vojnica. Osnivanjem vrhovnog nadzorništva cjelokupnih hrvatskih

Lisak u Pavelićevoj pratinji pri polaganju kamaena-temeljca za radničke domove u Zagrebu (u trećem redu lijevo od Pavelića)

oružanih snaga, do čega je uskoro došlo, general **Slavko Štancer** je postavljen za vrhovnoga nadzornika, njegov prvi zamjenik bio je pukovnik **Adolf Sabljak**, a Lisak drugi zamjenik. U praksi je to značilo, da je Sabljak vodio nadzor nad domobranstvom, a Lisak nad ustaškom vojnicom. Tu dužnost je obavljao do listopada 1943. Tada je imenovan velikim županom velike župe Gora-Prigorje sa sjedištem u Zagrebu. Koncem godine 1943. dobio je čin ustaškoga pukovnika. Početkom rujna 1944., nakon razrješenja dr. **Milutina Jurčića** s položaja glavnoga ravnatelja Ravnateljstva za javni red i sigurnost zbog sudjelovanja u pripremama puča Lorković-Vokić, Lisak je preuzeo tu dužnost i na njoj je ostao do sloma Nezavisne Države Hrvatske(1).

Obavljajući razne državne dužnosti, Lisak je vodio računa samo o općim narodnim i državnim probitcima. Tu se u prvom redu misli na obranu hrvatske državne nezavisnosti, koja je nužna predpostavka za sreću i napredak hrvatskoga naroda, a i za sam njegov opstanak. Pri tome je strogo pazio, da se te vrijednosti brane u skladu s državnim zakonima, te je bio protivan bilo čijoj samovolji. Samovolju je strogo kažnjavao i suzbijao, pa i onda kada je ona potjecala iz ustaških redova. Za sebe osobno nikada ništa nije tražio. On je živio za Hrvatsku. To su mu priznavali ne samo istomišljenici nego i protivnici. Uvijek je stajao iza onoga što je učinio i

nikada nije bježao od odgovornosti za ono što je učinio. Ovu bitnu značajku njegova političkoga djelovanja zapazio je i takav čovjek kao što je **Hans Helm**, policijski attaché pri njemačkom poslanstvu u Zagrebu.

Helm je sve četiri godine rata proveo u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i po službenoj dužnosti je promatrao ljudе i događaje u njoj. O tome je redovito izvješćivao svoju vladu u Berlinu. Ne može se reći, da nam je bio prijatelj. O mnogim hrvatskim javnim ličnostima iznosio je notorne neistinе, koje ih kompromitiraju. Mnoge je događaje bez

opravdana razloga prikazao na štetu hrvatskoga naroda. Ali ipak, taj i takav Helm u izvješću od 23. travnja 1944. navodi, da se Lisaka smatra za najvjernijega Pavelićeva sljedbenika, koji "je poznat kao ustaša idealist". U depeši br. 1862 od 25. travnja 1944., što ju je taj policijski attaché poslao u Berlin, tvrdi se, "da je Lisak najidealniji ustaški borac". U drugim njemačkim policijskim izvješćima se kaže: "Lisak je pripadao užem povjerljivom krugu oko Poglavnika i bio je smatrان za izrazitog ustaškog borca - idealista. (...) Općenito bilo je istaknuto da Lisak nije nastojao da se obogati pomoću svog položaja. On je, po sebi, manje stajao u vidiku političkih događaja, jer se držao više u pozadini te se nije priključio nijednoj političkoj grupi. Privatno, on je očito živio vrlo povučeno" (2). Stoga je očito istina ono što Lisak kaže sam o sebi na saslušanju pred OZN-om 17. lipnja 1946.: "Za čitavo vrijeme mog službovanja u NDH, sve što sam radio, radio sam svjesno, ne nagovaran od nikoga i znajući što radim. Svoje sam dužnosti vršio u interesu hrvatskoga naroda i NDH. Kao svjestan ustaša primao sam i davao naloge imajući pred očima isključivo interes zajednice. Nitko mi ne može predbaciti da sam bilo na jednom od položaja na kojima sam se nalazio išta radio u svoju osobnu korist ili da namjerno oštetim interes koga drugoga. Uvijek sam spremjan pred slobodnim

Partizanske žrtve: pobijeni civilni u Jajcu 1942. Snimio I. Softa

hrvatskim narodom položiti račun za sav moj rad ne bojeći se pravedne i objektivne kritike" (3).

POVRATAK U OKUPIRANU HRVATSKU

Ovako čvrst značaj i moralno izgrađena osoba kao što je Lisak nikako se nije mogao pomiriti s hrvatskim porazom i slomom Nezavisne Države Hrvatske. U općem povlačenju hrvatskoga naroda i vojske pred srbekomunistima on se je povukao s Pavelićem kao dio njegove uže pratičke iz Novih Dvora kod Zaprešića u kasnim popodnevnim satima 7. svibnja 1945. Uspjevši prijeći slovensko-austrijsku granicu i izbjegći zarobljavanje, odvojio se je od Pavelića i njegove ostale pratičke pa je neko vrijeme živio kod austrijskih seljaka pod krivim imenom. Izbjegavao je boravak u zarobljeničkim logorima, kako ga Englezi i Amerikanci ne bi izručili partizanima. Ali on je u te logore zalazio i uspostavljaо svezu s ustašama, iznoseći im misao o potrebi povratka u Domovinu, tim više što su odatle stizale vijesti o šumama punim križara, koji se bore protiv partizanske vlasti. Ustaše su bile oduševljene za misao povratka i borbe protiv partizanske vlasti. No, on nije želio, da se ljudi vraćaju prije nego što se ustanovi pravo stanje stvari u Hrvatskoj. U tu svrhu stupio je u svezu i s generalom Moškovom. Složili su se, da najprije treba izviditi stanje stvari, ali je Moškov zastupao misao, da u Hrvatsku treba otici sa skupinom naoružanih ljudi, dok je Lisak bio za to, da ode samo jedan ili najviše dvojica. Razišavši se u tome s Moškovom, odlučio je sam krenuti. U mjesecu rujnu 1945. prešao je austrijsko-talijansku granicu i došao u Trst. Tu je pribavio lažne isprave na ime Vatroslav Vrdoljak. Iz Trsta je pošao 19. rujna prema Hrvatskoj, u Rijeci se je zadržao jedan dan, a u Zagreb je stigao 22. rujna. Tu je odkriven i uhičen u Voćarskoj ulici 2. listopada 1945. godine (4).

Uhičenjem, Lisak se ubrzano približavao svom životnom završetku. Ali baš u tomu razdoblju života on je najviše pokazao svoju duhovnu veličinu. Istragu je protiv njega vodila OZN-a, naravno, bez naznočnosti branitelja. Dana 26. kolovoza 1946. protiv njega je

podignuta optužnica. Optužen je zajedno sa skupinom, uglavnom, svećenika. Glavna rasprava započela je 9. rujna 1946. Optužnicu je pred sudom zastupao **Jakov Blažević**, javni tužitelj NR Hrvatske, a sudilo je vijeće Vrhovnog suda NR Hrvatske, sastavljeno od **dr. Žarka Vimpulšeka**, predsjednika vijeća, i **dr Antuna Cerinea i Ivana Poldrušića**, sudaca Vrhovnoga suda, kao članova vijeća, uz naznočnost **dr. Ante Petrovića**, tajnika Vrhovnog suda, kao zapisničara (5). Ovo je ujedno bila i priprema za suđenje **bl. Alojziju Stepincu**, pa je na prijedlog Jakova Blaževića rasprava za desetak dana bila prekinuta, kako bi bila podignuta optužnica i protiv Stepinca. Nakon podizanja te optužnice rasprava je 28. rujna nastavljena, s tim da je među optuženima sada bio i nadbiskup Stepinac. Glavna rasprava zaključena je

javnim vješanjem u Dubravi...". A Odjel unutrašnjih poslova pri Gradskom narodnom odoboru u Zagrebu - Odsjek za izvršenje kazne obavijestio je 18. listopada 1946., "da je dana 16. X. 1946. u 7 sati izvršena smrtna kazna vješanjem, na javnom mjestu u Dubravi kraj Zagreba, nad Lisak Erihom..." (6). Tako je Lisak hrabro i dostojanstveno umro, ne tražeći milost od svojih protivnika.

ZLOSTAVLJANJA U ISTRAZI

I okrivljenik je subjekt a ne objekt u kaznenom postupku. On u postupku ima određena prava, u koja ni sud ni istražna tijela ne smiju dirati. Između ostaloga, on ima pravo na slobodnu i stručnu obranu i na zaštitu duhovnoga i tjelesnog integriteta. To mu je nužno osigurati radi očuvanja njegova ljudskog dostojanstva i radi utvrđivanja materijalne istine. Čovjek izložen duševnom ili tjelesnom zlostavljanju često je spreman sebe ili drugoga neosnovano teretiti i priznavati da je učinio i ono što zaista nije učinio. Optuženicima u ovom postupku, a pogotovo Lisaku, nikakva prava nisu bila osigurana ni u istrazi ni pred sudom. On je bio objekt najgrubljega iživljavanja OZN-e i javnoga tužitelja, pa i samoga suda. Prvih nekoliko tjedana nakon uhičenja, OZN-a ga je tako tukla i mrcvarila, da mu je nanijela ozljede po glavi i prebila podlakticu lijeve ruke (7). Sudnica je više sličila cirkuskoj areni nego sudske dvorani. Ispunjena OZN-ašima i komunističkim dužnosnicima, pljeskala je Jakovu Blaževiću i sudcima, a Lisaka, Stepinca i ostale optuženike je vrijedala povicima: "Dolje ustaški koljači!" i slično.

U tome za njima nije zaostajao ni Blažević, dobacujući Lisaku, da pripada skupini ustaških zločinaca, da je prononsirani bandit iz inozemstva, zločinac, izdajnik itd. I predsjednik vijeća i javni tužitelj su mu prijetili, da mora odgovarati na postavljena pitanja, jer će u protivnom slučaju protiv njemu biti primijenjene stegovne mjere. No, Lisak se ne straši tih prijetnji, pa odbija odgovarati na pitanja, koja se ne tiču njegove djelatnosti govoreći: "Ja sam jasno rekao da ću odgovarati na pitanja koja se odnose na moju djelatnost i za sve što sam radio snosim odgovornost".

Lisak kao državni dužnosnik

9. listopada, a osuda optuženima objavljena je 11. listopada 1946. Lisaku je izrečena kazna smrti vješanjem, trajan gubitak svih građanskih i političkih prava i konfiskacija imovine. Na upozorenje predsjednika vijeća, da imade pravo Prezidijumu Narodne skupštine FNRJ-a podnijeti molbu za pomilovanje, Lisak je odgovorio, da molbu ne želi podnosit. Vrhovni sud NR Hrvatske je 15. listopada 1946. izvijestio Javno tužilaštvo Hrvatske, "da će kazna smrti nad osuđenim Lisakom biti izvršena 16. listopada 1946. u jutro, i to

Odlučivši na nj primjeniti načelo kolektivne odgovornosti, dakle da odgovara i za ono što je eventualno počinio netko drugi, predsjednik vijeća mu uzvraća: "Vi ste na optuženičkoj klupi i morate odgovarati. Vi ste identificirani s ustaškim pokretom, upotrebljavate još i danas ne riječ Pavelić nego poglavnik i odgovorni ste za djela ustaškog pokreta" (8). Ovakav postupak prema optuženiku je krajnje nedopustiv i ničim se opravdati ne da. Njime je suđenje pretvoreno u najobičniju farsu, najgrublji čin nasilja i oduzelo mu svaku legitimitet i legalitet. Osuda izrečena u ovakvom postupku nikoga u savjeti ne može obvezivati.

Značajno je napomenuti, da su ovakve povrede ljudskoga dostojanstva i prisiljavanja optuženika dolazili od članova najviše sudbene vlasti u Hrvatskoj - Vrhovnog suda. Ali žalosna je i jedna druga činjenica. Lisaka je po službenoj dužnosti branio **dr. Mladen Jurkić**, ugledni odvjetnik iz Zagreba. I ostale optuženike su branili ugledni hrvatski odvjetnici. Na okupu je, dakle, bila odvjetnička elita. Ali nitko od tih uglednika nije ustao protiv takvoga krajnje gruboga kršenja temeljnih načela kaznenoga postupka radi zaštite jednoga ugroženog i bepomoćnog čovjeka, a time i radi zaštite svoje stranke. Nije to učinio ni dr. Jurkić, kojemu je to prije svih ostalih bila dužnost. Osim na kraju ispitivanja, kada je svomu branjeniku postavio banalno pitanje, ima li još što reći u svoju obranu, nije ni ustaša otvorio niti je prosvjedovao protiv skandaloznog ponašanja sudske vijeća i javnoga tužitelja. Na kraju je izrekao jedan stereotipan obrambeni govor, u kojem je predložio, da sud "doneše po zakonu pravednu presudu" (9). I ništa više! Ne mislim ga ovim optuživati. Možda ga se može i razumjeti. U Hrvatskoj je tada vladao takav teror, da su se i sami odvjetnici, koji su kao branitelji sudjelovali u ovakvim postupcima, bojali za svoj život i slobodu. Ali ostaje neosporna činjenica, da je Lisak u ovome sudske postupku stvarno bio bez branitelja. Stajao je sam pred sudske vijećem i javnim tužiteljem, neprijateljski raspoloženim prema njemu, kao među razjarenim lavovima.

Žrtve partizana u Jajcu 1942. Snimio I. Softa

BEZUVJETNA OBRANA NDH

No, sve to nije moglo slomiti Eriha Lisaka. I dok su se Jakov Blažević i sudske vijeće pjenili do iznemoglosti, da ga kao crva zgaze i osramote, on je postajao sve čvršći i uspravniji. Znao je za što živi: za slobodu i nezavisnu hrvatsku državu. Prema tim vrijednostima za nj vlastiti život nije ništa značio. To je svojim sudcima i tužiteljima otvoreno u lice rekao: "Niti se bojam vas, niti koga drugoga tako da ne bih govorio". I kada ga njegovi tužitelji nastoje dovesti u nepriliku čitanjem kojekakovih "priznanja" nekih visokih dužnosnika NDH, znajući da je to sve dano pod torturom, on to ne želi ni slušati uz primjedu, "zna se pod kakvim okolnostima" je to sve dano, da bi na kraju, svjestan što ih sve čeka, ironično dobacio: "Stara gospoda u rukama partizana par dana prije smrti svašta govore" (10). Samo takav neslomljivi značaj se je mogao iz optuženika pretvoriti stvarno u tužitelja i neustrašivo ispovijedati svoj ustaški credo: slobodna i nezavisna hrvatska država.

Lisak se ni u jednomu času ne odriče ustaštva. Za njega biti "ustaša je bila čast...". I kad su ga sudci pitali, zašto se je nakon povlačenja 1945. opet vratio u Hrvatsku, on im ponosno odgovara: "U svrhu ustaškog djelovanja u smislu ustaških načela", da bi malo kasnije nadodao: "Otvoreno kažem, da sam kao

ustaša 13 godina smatrao svojom dužnošću, da se vratim u Hrvatsku" (11). To njegovo ustaštvo nije pak ono što srbokomunistička i jugoslavenska promidžba, čak i danas u nezavisnoj Republici Hrvatskoj, kroz šezdesetak godina nastoji sustavnim ispiranjem mozgova podmetnuti hrvatskom narodu i lakovjernom inozemstvu, koje želi slušati takve laži. Lisakovo ustaštvo je borba za slobodnu i nezavisnu hrvatsku državu na etičkim načelima. I ako je u redovima toga pokreta bilo drugačijega ponašanja, onda su to bili ispadni neodgovornih pojedinaca, koje je sam taj pokret suzbijao i kažnjavao, a ne službena politika. Hrvatska vlast i ustaški pokret od početka su nastojali, da Nezavisnu Državu Hrvatsku ustroje kao pravnu državu.

Sam Lisak u svojoj obrani iznosi neke dokaze. Povodom glasina, da se u Karlovcu ljudi nezakonito hapsi, on tvrdi, da "poglavljak nije htio da se ta uhićenja vrše bez kontrole na ilegalan način, tim više što se govorilo da ta uhićenja dolaze od nekih ustaša, dapače od ustaškog logora". A ako se je utvrdilo, da je netko nevin zatvoren ili odveden u logor, "država je", prema njemu, "odredila da im se, koliko je to moguće, nadoknade materijalne žrtve". Na primjedu predsjednika vijeća dr. Žarka Vimpulšeka, da su među srpskim življem ipak počinjeni masovni zločini, on odgovara: "Za

vrijeme dok sam ja bio nadzorni organ u ustaškoj vojnici - koliko ja znam - toga nije bilo, barem nije bilo na ovakav način izvršeno, da bi se moglo shvatiti da je inspirirano odozgo. Bilo je slučajeva da su pojedinci ili zapovjednici na svoju ruku u kojem dijelu izvršili kakva nasilja, npr. slučaj zastavnika **Žižanovića** u Istočnoj Bosni. Izdali smo nalog da se smjesta povede najstroža istraga i da se utvrdi koliko optužba odgovara. Nakon istrage zastavnik je bio streljan".

U više svojih govora, smjernica i sl. Pavelić je prijetio oštrim kaznama nositeljima hrvatske državne vlasti i članovima ustaškoga pokreta, ako se protuzakonito ogriješe o tuđi život ili imovinu. Takvo stajalište zauzimao je i pri donošenju pojedinačnih odredaba. "Ko-

hrvatski narod. Tu volju hrvatskog naroda Lisak uporno ističe svakom prigodom pred sudom, što izaziva bijes i sudskog vijeća i javnog tužitelja. Za nj je "fakat, da hrvatski narod želi u ogromnoj većini svoju vlastitu državu". U tom uvjerenju ga učvršćuje ponašanje hrvatskog naroda godine 1941.: "Tko zna kakvo je raspoloženje naroda bilo 1941. god., faktički taj zna, da je hrvatski narod zaista želio da ima svoju samostalnu državu". Zato samouvjereni dobacuje svojim sucima i tužitelju: "Ja mogu samo jedno reći i u tome ne može me nitko demantirati, a prvi slobodni izbori će to i dokazati: Hrvatski narod želi živjeti u svojoj vlastitoj državi i nema razlog da ne bi želio imati svoju vlastitu državu".

Znači: nezavisna hrvatska država je za nj životni imperativ. Od toga ni u času smrti ne odstupa. Budućnost mi je u tomu dala za pravo. Prvi slobodni izbori održani u Hrvatskoj u proljeće 1990. pokazali su silnu težnju hrvatskoga naroda za državnom nezavisnošću i bili su početak raspada silom mu nametnute srbekomunističke Jugoslavije i stvaranja nezavisne hrvatske države. S ovakvoga državotvornog stajališta prosuđivao je i odobravao Pavelićevu politiku i branio njegovo ljudsko dostojanstvo i dostojanstvo hrvatskih ministara. Po njegovu mišljenju Pavelić je vodio "politiku kako je situacija zahtijevala i uvijek je bio dosljedan u najvažnijoj točki ustaških načela, koja kaže, da hrvatski narod ima apsolutno pravo na svoju samostalnu i nezavisnu državu, i od toga nije nikada odustao. Da li sa Njemačkom ili Engleskom, da li autoritativna ili demokratska, to je svejedno". Na Blaževićevu provokativno pitanje, kad će se Pavelić vratiti u Hrvatsku, popraćeno zlobnom primjedbom, da se nada, da će brzo, "čak tamo iz Španije ili Argentine ili kuda je pobjegao", Lisak mu je ironično odgovorio: "Ima nade sa svih strana u njegov povratak". Naravno, Blaževićeva primjedba je sadržavala nadu u brzo Pavelićovo izručenje, a Lisakov odgovor uvjerenje u brzu propast Jugoslavije i komunizma i oslobođenje hrvatskoga naroda u vlastitoj državi. Na uvredljivo pitanje: "Čiji je agent bio **dr. Vrančić**", slijedila je odlučna Lisakova reakcija: "Dr. Vrančić

nije bio agent, on je bio ministar NDH" (13). Za Lisaka je nacionalna država bila ispred svih ostalih političkih vrijednosti pa je zato bio i pred sudom potpuno odan dr. AntiPaveliću kao svomu državnom poglavaru i poglavniku Ustaškoga pokreta.

"SILOM SE NA MENE NE MOŽE DJELOVATI!"

Bez obzira što je bio strašno fizički zlostavljan, te mu je prebijena i podlaktica lijeve ruke, pa je cijelo vrijeme suđenja držao ruke u njedrima, Lisak je izjavio, da ni jedan zapisnik nije silom podpisao, priznajući da je njihov sadržaj istinit. "Silom uopće na mene ne bi se moglo djelovati", odnosno "silom ništa ne bih rekao", bile su njegove riječi pred sudom. Ali pred tim sudom rekao je i ovo: "Ja se ne stidim ni jednog svog čina koji sam uradio". Takoder je izjavio: "Nikakve odgovornosti se ne bojam za moju djelatnost niti bježim od nje" (14). Takvo držanje može imati samo čovjek čvrstih moralnih načela i savjesti. Stoga su Lisakove izjave, makar dane u zatvoru, dakle u posve nenormalnim okolnostima, nezaobilazan i dragocjen povijesni izvor za zbivanja u Hrvatskoj, dok je on obnašao visoke državne dužnosti. One zaslužuju visok stupanj vjerodostojnosti upravo zbog njegova

Lisak, nadbiskup Stepinac i nadbiskupov tajnik Šalić na optuženičkoj klupi

liko sam ja bio pobočnik kod poglavnika", kaže Lisak, "nisam video nikada da je pogлавnik dao nekome usmeni ili pismani nalog za streljanje u Maksimiru ili gdje drugdje." A da je takav nalog postojao, Lisak bi morao za nj znati. Takvo stajalište općenito je vladalo među ustašama: "Opće je poznato, da se najveći broj ustaša 1941. godine i dalje ogradio od toga, da bi bio suglasan s bilo kakvim pokoljem i nasiljima" (12).

Valja naglasiti, da optužba nije iznijela ni jedan dokaz, kojim bi pokušala pobiti ovaku Lisakovu obranu. Dakle, takvo ustaštvo je on zastupao i branio i na takvim, etičkim načelima se je ono borilo za nezavisnu hrvatsku državu. A tu državu je htio

Publika u dvorani za suđenja Lisaku, Stepincu i dr.

hrabrog držanja pred sudom i spremnosti da pred nepristranom javnosti odgovara za ono što je učinio. Ni jedan povjesničar ne bi smio pisati o tim dramatičnim zbivanjima, a da ne uzme u obzir njegove izjave.

Nezavisna Država Hrvatska nastala je i postojala u teškim političkim prilikama. Moglo bi se reći, da nije imala prijatelja u svijetu. Nijemci i Talijani, pogotovo ovi zadnji, formalno su joj bili saveznici, a na svakom koraku su je potkopavali i radili protiv njoj. Zapadni saveznici i Sovjetski Savez nisu je ni priznavali, bili su joj otvoreni neprijatelji, vodili su žestoku promidžbu, koristeći sve oblike diplomatskoga pritiska, da je posve uniše, a Englezi i Amerikanci su uz to bombardirali njezinu sela i gradove i ubijali njezino nezaštićeno civilno stanovništvo. Hrvatska seljačka stranka, nemajući hrabrosti da i sama povede gerilski rat, opstruirala ju je na svakom koraku, svojom promidžbom potkopavala je njezino temelje i u pogodnom trenutku pridruživala se onomu tko ju je i oružjem rušio. Partizani i četnici, iza kojih su stajali srpska nacionalna manjina, komunisti i jugoslavenski orientirani Hrvati, potpomognuti inozemnim agentima, poveli su protiv nje totalan rat, kršeći sve norme međunarodnoga prava. Rušili su ceste i mostove, željezničke pruge i telekomunikacijske uređaje; palili su školske, općinske, kotarske i poštanske zgrade i službene knjige u njima; podmetali su mine pod putničke vlakove i na najbestijalniji način su ubijali gradsko i seosko stanovništvo, staro i mlado, muško i žensko. Ovom terorizmu hrvatske državne vlasti morale su se odlučno suprotstavljati, ponekad i na okrutan način. Zbog kaosa, što su ga protivnici NDH-a svojom djelatnošću stvarali, dolazilo je ponekad i do ekscesa s hrvatske strane. Ti pak ekscesi, koje su hrvatske državne vlasti suzbijale i kažnjavale, nisu bili dio hrvatske državne politike. Želeći stati na put ispadima neodgovornih pojedinaca, i sam je Lisak kao veliki župan dopisom od 17. prosinca 1943. obvezao kotarske oblasti i općinska poglavarstva, da primaju "pritužbe protiv rada područnih oružanih snaga, bilo naših ili njemačkih", nakon čega će odmah "svojim izješćem sa navedenim podatcima izvjestiti mjerodavne oblasti". Dužni su također da "odmah nakon prikupljenih podataka osobno poju do zapovjednika odnosne jedinice i usmeno predmet pretresu, jer će se na taj način najshodnije i

Optuženici i publika na montiranom procesu

najbrže predmet riješiti, bez dopisivanja". I sam je tako postupao pa kaže: "Za jedan jedini slučaj lošeg postupanja sa jednom ženom bilo mi je javljeno i otišao sam zbog toga do **Kirina**. Pozvao sam tu ženu da pred Kirinom dade izjavu" (15).

REPRESALIJE

No, partizani nisu ovako skrupuljanzno postupali. Oni su nemilosrdno rušili i ubijali. Samo primjerice navodim, da su 21. rujna 1944. minirali prugu Dugo Selo - Novska, pa je poginulo 14 osoba, a 20 ih je teže i veći broj lakše ranjeno. To se isto dogodilo 18. veljače 1945. na željezničkoj pruzi između Lipovljana i Banove Jaruge, kojom zgodom je poginulo devet osoba, trideset i jedna osoba je ranjena, a troja kola su uništена. Mina je bila postavljena i pod putnički vlak na mjestu između Prečeca i Ostrne, Hrvatsko Zagorje, pa je na mjestu događaja ostalo ležati šest strašno iznakaženih mrtvih osoba, a 13 teško i 14 lakše ranjenih osoba. "Dana 18. kolovoza 1944. u jutro jedna jača skupina partizana izvršila je napadaj iz zasjede na teretni samovoz, u kojemu se nalazio veći broj vojničara i građanskih osoba, a koje su polazile na proslavu otvorenja Poglavnikove džamije u Zagrebu. Svi vojničari bili su islamske vjeroispovijedi. Tom prilikom je poginulo 24 vojničara i nekoliko

građanskih osoba. Osim toga ista skupina partizana minirala je i uništila nekoliko prijelaza na državnim putovima". Koncem prosinca 1943. partizani su na području kotara Sisak zvijerski mučili i na koncu umorili 22 osobe, muške i ženske, seljake i ustaške dužnosnike (16). I tako bismo mogli u nedogled nabrajati. Ovo je samo nekoliko primjera iz zagrebačke okolice. Ti zločini bili su izravan napadaj na opstanak hrvatske države. Naravno, država se je morala braniti, pa je primjenjivala oštре represivne mjere (zatočeništvo, odmazde) protiv osoba, koje su na takav bezobziran način ugrožavale državni opstanak. Prema Lisku, nije moglo "biti obzira kad se bori za samostalnosti nezavisnost države", jer "hrvatskom narodu je bilo u interesu da se kazne krivci koji su rušili samostalnost i nezavisnost države". Nitko nije bio zahvaćen represivnim mjerama zato što je pripadao određenom narodu ili određenoj vjeroispovjedi ili što je zastupao određeno političko mišljenje, "već su glave gubili oni koji su rušili državu Hrvatsku" (17). Bila je to, naime, borba na život i smrt između pristaša i protivnika hrvatske države. Hrvatske državne vlasti poduzimale su one mjere, koje i danas poduzima svaka država u prilikama kad redovnim pravnim putem ne može obuzdati nasilje, koje ugrožava opstanak države i sigurnost građana.

U opravdavanju svojih zločina partizani su se služili raznovrsnim izmišljotinama. Jedna od njih je i tvrdnja o sedamstotisuća i više stradalih ljudi u Jasenovcu. Naravno, da danas nitko ne prihvata tu brojku kao istinitu, ali tom tvrdnjom i dr. Žarko Vimpulšek, predsjednik vijeća koje je sudilo Lisaku i

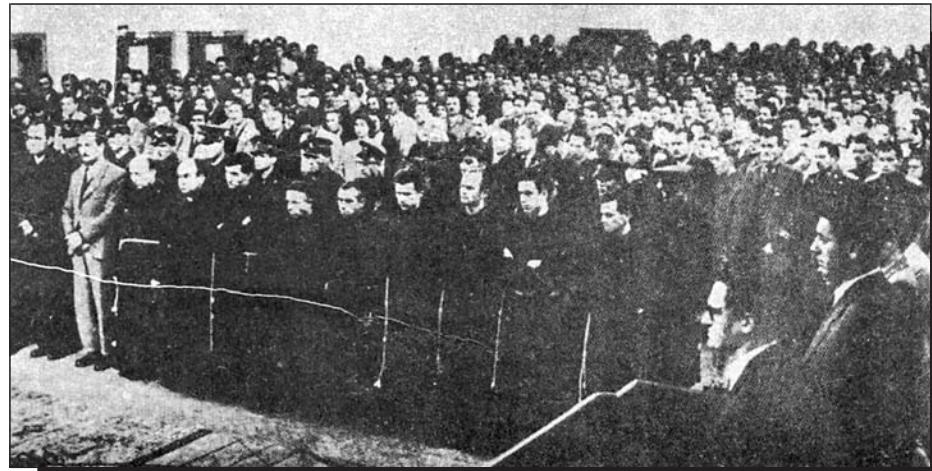
stradalo daleko ispod pet posto od te brojke. Uzroci stradanja su raznovrsni, a među njima svakako su i prirodna smrt i pogibija u anglo-američkim bombardiranjima logora ili pri prijevozu u logor. No, na tim lažnim brojkama o ratnim žrtvama stvarana je teorija o genocidnosti Hrvata. Nju nisu izmišljali i razvi-

dili ranjenike i ubijali ih na Ovčari i na drugim stratištima.

Lisak je po naravi bio human i pravdoljubiv čovjek. Svaku nepravdu je nastojao ispraviti. Kao glavni ravnatelj Glavnoga ravnateljstva za javni red i sigurnost dva puta je predložio Paveliću pomilovanje političkih zatvorenika i prijedlog mu je oba puta bio usvojen. U više navrata je udovoljavao intervencijama za pojedine kažnjenike. Sam je često obilazio zatvor u Zagrebu, na Savskoj cesti, i pitao zatvorenike, imaju li pritužbi na postupak službenoga osoblja prema njima. Zahtjevao je, da se ispitava svaka prijava o nezakonitosti rada državnih tijela. Iz fonda Glavnoga ravnateljstva za javni red i sigurnost davao je novčanu pomoć za poboljšanje prehrane zatočenicima. Pred slom Nezavisne Države Hrvatske dao je nalog za raspuštanje zatvora i logora, te puštanje na slobodu zatvorenika i zatočenika. Ali morao je donositi i nepopularne odluke, kao što su odmazde i upućivanje u sabirne logore. No, tko je živio u ono apokaliptično vrijeme i bio suočen s partizanskim i četničkom okrutnošću i njihovim zločinima, morat će imati razumijevanje za te odluke. On sam pred sudom o tome govori: "Na žalost ja priznajem da su te mjere vrlo teške i tvrde, ali gospodo da je netko vidio one vlakove koji su bili dignuti u zrak, mislim osobne vlakove, u vezi s tim partizanskim djelovanjem, mislim da bi donio sličnu odluku kao i ja. Ja samo jedan slučaj iznašam, slučaj brzoga vlaka kraj Sesvetskog Kraljevca, koji je bio odletio u zrak, kod čega su bila dva vagona potpuno zdrobljena i sa oko 64 mrtvih" (20).

jali samo Srbi, kako bi to danas neki u Hrvatskoj htjeli, nego su u tomu ravno-pravno sudjelovale i njihove sluge - hrvatski komunisti.

U partizanskim zločinima nad hrvatskim narodom značajnu su ulogu igrali njihovi špijuni, članovi njihovih tajnih odbora, koji su prikupljali podatke, između ostalog, i "o političkoj orijentaciji istaknutih osoba, pripremajući na taj način njihovu likvidaciju u času preuzimanja vlasti po partizanima". Ti partizanski doušnici su, kako to tvrdi Lisak, "na taj način priređivali klanje tih osoba. Imamo dosta slučajeva i u svim gradovima Hrvatske se znade kakve su pokolje partizani izvršili nad hrvatskom inteligencijom i nad nacionalistima. Točno se znade na temelju kakvih podataka su takvi pokolji, masovni pokolji, izvršeni". Kako daleko su išli partizani sa svojim zločinima, vidi se iz ovoga primjera, što ga je Lisak iznio: "Dapače u Travniku su ljudi bili po bolnicama pobijeni" (19). Takve zločine su partizani i kasnije činili, pa su skupljali ranjenike po zagrebačkim bolnicama i bacali ih u Jazovku. Njihovi su duhovni sljedbenici srpski četnici, koji su u mjesecu studenom 1991. iz vukovarske bolnice odvo-

Optuženici slušaju izricanje osude

Stepincu, opravdava partizanske pokolje Hrvata. Na raspravi je upitao Lisaka, s kojim pravom ovaj govori, "da su partizani ušavši u jedno mjesto poklali sve Hrvate, kada nisu nego ustaše". "Molim, ne znam, na temelju čega bi se te ustaše smatralo Hrvatima koje treba klati i opravdati taj partizanski pokolj", uzvratio mu je Lisak. "Na temelju te činjenice da je za vrijeme NDH-a nestalo milijun sedamstotina hiljada ljudi, za vrijeme dok ste vi bili ustaški pobočnik, glavni ravnatelj, ustaški pukovnik! Milijun sedamstotina hiljada ljudi, i to preko osamstotina hiljada u logoru Jasenovcu, koji se nalazio pod vašom upravom", ustvrdio je Vimpulšek (18). Neshvatljivo je, da je jedan predsjednik sudskega vijeća najviše sodbene vlasti u Hrvatskoj uopće mogao na ovaj način opravdavati bilo čiji masovan pokolj ljudi u nekomu mjestu. Danas je nesporno, da je brojka od milijun i sedamsto tisuća žrtava izmišljotina radi dobivanja ratne odštete i da se odnosi na područje čitave bivše Jugoslavije, dakle da se ne odnosi samo na NDH. Fantastična je i brojka od osamstotina tisuća žrtava u Jasenovcu, koju su sudska vijeće i javni tužitelj stalno ponavljali u ovome sudsakom postupku. Stvarno je

Dakle, Erih Lisak nije optuženik koji se brani poricanjem optužbi javnoga tužitelja i suda. On prelazi u protunapadaj i optužuje partizansku vlast, u ime koje mu se sudi. Kad ga je predsjednik vijeća upitao, je li putovao po Hrvatskoj i je li video popaljenih kuća, spremno mu je odgovorio: "Jest, i katoličkih i pravoslavnih. U Rakovici slučajno sam se nalazio jednog dana 1942. Kad sam došao u Rakovicu, tamo sam na svoje oči gledao kako se jedno dva kilometra od mesta gdje sam se nalazio pale od reda sve katoličke kuće. To sigurno nisu učinili ustaše nego odmetnici". I u tim

optužbama ne sustaje. Tvrdi da su partizani u "Sloveniji pobili 35.000 ljudi, kad je bilo povlačenje". Naravno, brojka je daleko veća, ali se Lisak kratko vrijeme nakon tih tragičnih događaja iz ilegalnosti u Austriji vratio u Hrvatsku, a onda je uskoro bio uhićen, pa nije ni mogao raspolažati pravim razmjerima tragedije. Ipak podsjeća nečiste savjesti svojih sudaca i tužitelja, da se je taj monstruozni zločin dogodio "u logorima nakon bitke, nakon što su ljudi bili razoružani, i muško i žensko i staro i mlado". I što vrijeme više odmiče, kao da pojačava svoje optužbe sve oštijim i oštijim riječima, spominjući "žrtve koje su radi njihovih (partizanskih - op. I. G.) zločina letile u zrak kod Sesvetskog Kraljevca. Oni (partizani - op. I. G.) nisu samo ubijali po vlakovima, nego i po domovima. Odvodili su ljudi prisilno iz domova" (21).

OD OPTUŽENIKA POSTAJE TUŽITELJ

Sve to Lisak govori partizanskim sudcima i tužitelju u oči. Ne boji ih se, jer je na njegovoj strani istina i pravda, za što on spremno ide u smrt. Oni se boje njega, jer znaju da je on u pravu, a oni nemaju vjere ni u što osim u svoje pune želudce. Upravo zato se taj čovjek prebijenih ruku, koje od bolova mora držati u njedrima, koji je naizgled sam i bespomoćan pred njima, ali svjestan svoje nadmoći, poigrava i polemizira s njima i ironizira ih. Navest ćemo samo nekoliko primjera.

Iziritan Lisakovim optužbama partizana, Jakov Blažević mu kaže: "... a malo prije ste se uzrujali i vrlo dobro sjećali kad ste ustvrdili kako je 34.000 Hrvata poginulo u Sloveniji, gdje ste slagali, gdje ste u toj laži vi i vaša ostala kompanija koja je preuzela ustašku zaostavštinu, čime je počela kampanja protiv narodno-oslobodilačke vojske Jugoslavenske Armije, protiv oslobođitelja naše zemlje, koji su oslobođili Jugoslaviju i našu hrvatsku domovinu". "Ima dokaza", kratko mu odgovara Lisak. "Da, dokazi Mačeka, Stepinca, Inteligence-servicea. Jesu li to dokazi iz kojih crpite znanja. Iz Hearstove štampe i propagande", navaljuje Blažević. "To je činjenica", opet će kratko Lisak. "Iz fašističko-talijanskih izvora i listova koji se nabacuju svim i

Lisak i Stepinac pred jugoslavenskim komunističkim sudom

svačim na našu domovinu", pokušava se izvući Blažević. "Ono što Vam ne konvenira to je propaganda", smirenog završava Lisak polemiku (22).

Ni ovaj sudski postupak nije mogao proći a da netko ne pjeva hvalospjeve Sovjetskom Savezu i Crvenoj armiji. Ovaj put je to činio Jakov Blažević. "... bratska Sovjetska Rusija i Crvena armija spasiteljice su svijeta od krvoločne fašističke nemani i mi smo im zahvalni što su u izvršenju svog historijskog zadataka pripomogli pri oslobođenju i naše zemlje, zahvalni smo im što su vojnički uništile i pobijedile najveće neprijatelje hrvatskog naroda i pomogle da privredno zasluženoj kazni sve one, koji su se dugli protiv narodne slobode". Na to će Lisak: "To kažete vi. A što će kazati hrvatski narod na prvim slobodnim izborima, za koje se pripremite?" Na te izbore trebalo je dugo čekati, ali kada su 1990. ipak došli, pokazali su, da hrvatski narod ne će ni komunizam ni Jugoslaviju nego slobodnu i nezavisnu Hrvatsku. Ovu polemiku s Blaževićem Lisak je završio riječima: "Mi smo stekli svoju vlast u borbi, dok ste vi spavalii. Ispitajmo što ste do sada radili. Ja se ne stidim i ne smatram se krivim ni za što sam god radio kroz petnaest godina!" (23).

No, nije se Blažević pred sudom pozivao samo na Sovjetski Savez i Crvenu armiju. On ističe i srdačne jugoslavenske

odnose s Englezima i Amerikancima. Na to mu je Lisak odgovorio: "Pa ako ste anglofilii povedite se za sistemom vlade u Engleskoj i ukinite diktaturu u Jugoslaviji". Blažević se nije dao smesti, pa nastavlja govoriti o povezivanju Jugoslavije i Engleske, a "rezultat toga povezivanja", obraća se on Lisaku, "jest iz dana u dan taj, da vaši prijatelji koji su bježali s vama van itd. dolaze na optuženičke klupe u ovoj dvorani, i ova dvorana će još dosta dugo vremena da ih prima, i na tim optuženičkim klupama će još dosta dugo vremena da se izredaju oni koji dolaze iza vas". "Da li je Englezima poznata situacija koja vlada u današnjoj Jugoslaviji", pita Lisak. "I te kako poznata. I te kako poznata", hvali se Blažević. "Pa dobro, pozovite Engleze da iskopaju poklane Hrvate u Sloveniji", sarkastično mu uzvraća Lisak (24).

Za cijelo vrijeme rasprave Lisak ne prestaje s optužbama za pokolje Hrvata, pa kaže Blaževiću: "Vi ste mogli klati bolesnike po bolnicama i ubiti 35.000 ljudi!" "To sve dokazuje samo ustaška propaganda i bilteni onih koji se u emigraciji skitaju kao zločinci", pokušava se iz neprilike izvući Blažević. "Imat ćete dokaza, kad dođe vrijeme. Budite bez brije", pojačava glas Lisak. "Vi ste dočekali vaše vrijeme", likuje Blažević. "Doći će i vaše vrijeme", prijeteci tom završava Lisak. Nakon

Blaževićevih tvrdnji, da su oslobođili narod, Lisak ga je upitao: "Da li znači braniti hrvatski narod ubijati nacionaliste, rušiti škole, rušiti pruge? Na miliarde štete ste učinili vašim akcijama hrvatskom narodu. Nitko nije oslobođio hrvatski narod materijalnih vrijednosti kao vi". Blažević je pokušao prebaciti odgovornost na Nijemce i Talijane: "Imat ćemo prilike govoriti i o tome koliko je hrvatski narod bio porobljavan i pljačkan i koliko imovine njegove je otišlo u Njemačku i Italiju i tko je u tome pomogao". "Ali ti ne govore da su narod oslobođili i radili za narod", ironično će Lisak (25).

Ovakvim duelima je obilovalo sudski proces protiv Lisaka. Nedvojbeno je, da je on iz njih izlazio kao pobednik. Može se netko s njim slagati ili ne slagati. Ali svaki pošten i objektivan čovjek mora se diviti snazi njegova duha i spremnosti da umre za svoje ideale. Ostao je zaista neslomiv. Ne znam, je li mu u tome itko ravan u hrvatskoj povijesti. To mogu samo čvrsti značajevi. A toga nam danas, u ovoj životnoj osrednjosti i materijaliziranosti,

kad vladaju kojekakvi oportunisti i karijeristi, baš najviše treba. "Daj nam, o Bože, ... daj nam značajeva, daj nam značajeva!" zavatio je na kraju jednoga svoga romana hrvatski književnik **Ksaver Šandor Đalski**. Lisakovim držanjem pred sudom bio je oduševljen i takav duh kao što je bl. Alojzije Stepinac, koji je kasnije pričao: "Moram priznati, da se je časno i junački ponio. Bio je žrtva svoje ideje. Može i te kako služiti za primjer odlučnosti i mnogi se moraju pred njim postidjeti. Koliko je samo muka podnio!" Kada mu je pročitana kazna smrti vješanjem, uzviknuo je: "Živjela Nezavisna Država Hrvatska!" (26).

Bilješke:

1. Sudski proces Lisaku, Stepincu i dr., spis Vrhovnog suda NR Hrvatske, stup 6/46, str. 156. - 157. i 1223. - 1225.; Leksikon "Tko je tko u NDH", Zagreb, 1997., str. 389.
2. HDA, kutija 27, omotnica 128.
3. Sudski proces Lisaku, Stepincu i dr., spis Vrhovnoga suda NR Hrvatske, stup 6/46, str. 203.
4. Isto, str. 181. - 182., 1267. - 1273., 1299. i sl.
5. Isto, posebno str. 50. i 83.
6. Isto, str. 81. - 85. i 144. - 145.
7. Isto, str. 52., 1328., 1331., 1357.
8. Isto, str. 1252., 1255., 1337., 1376., 1377., 1390. i sl.
9. Isto, str. 3047. - 3050.
10. Isto, str. 1337., 1345., 1369.
11. Isto, str. 1227., 1269.
12. Isto, str. 1225., 1236., 1237., 1312., 1316.
13. Isto, str. 1295., 1305., 1358., 1390., 1471., 1479.
14. Isto, str. 1320., 1322., 1329., 1333., 1357.
15. Isto, str. 206. i 1333.
16. Isto, str. 210., 236., 244., 246., 247., 249.
17. Isto, str. 1252., 1253., 1359.
18. Isto, str. 1312.
19. Isto, str. 1249., 1311.
20. Isto, str. 1311.
21. Isto, str. 1237. - 1238., 1324., 1331., 1333.
22. Isto, str. 1324.
23. Isto, str. 1326.
24. Isto, str. 1365.
25. Isto, str. 1336., 1349.
26. O. Alekса Benigar: Alojzije Stepinaca hrvatski kardinal, Rim, 1974., str. 630.

Slobodi

*Raj nije bašča cvjetna,
Ni napjev ptice male,
Raj nije ljubav sretna,
Ni dvori puni blaga -
Oh, to su samo šale:
Raj je - sloboda draga!*

Kemal

*Slobodo slatka i draga, najljepša edenska vilo,
Kojoj na čelu vazda trepti sunca sjaj,
Što sreće čovjeku grije i ptici snaži krilo,
Da zraka talasom pliva ko laki uzdisaj!*

*Ti čudotvorja si puna ko štaka kojom Kelim
Na valu bučnog Nila krvav je stvarao plam, A ti si bijela ruka
pod čijim cjelevom vrelim
Života znak je davo i tvrdi sinajski kam.*

*Kud tvoja kroči noge, tu miris-cvijeće cvati,
U hladu tvojih krila vječit caruje dan;
Bogalj i silni gavan ime ti zvjezdama zlati -
I kada o tebi sanja, najslađi to mu je san.*

*Za te je, slobodo sveta, u termopilske klance
Hrlio u krilo smrti spartanskog ponosa cvijet,
Kadno je perzijski despot u teške okovo lance
Snažne duhove pontske, htijući satrti svijet.*

*I slavni djedovi moji tako su ginuli za te,
Na tvom braniku vazda prsa im bijahu zid;
Ah, ti si grlila nekad moje čelik-Hrvate
I svojom oštirla rukom mačeva njihovih brid.*

*Na ravnom Duvanjskom polju ti alem-krunu splete
Našem prvom kralju, oj zlatni sanče moj!
Najdraži to mi je listak povijesti naše svete,
Jer tada Hrvat vitez u svom bijaše svoj.*

*Željezna njegova ruka bezbrojne vojske svlada,
Pred njom je narode mnoge hvatao trepet i strah,
I gordi mletački lav je plaćao harač nam tada,
Prijestolju našem sjajnom ljubeći podnožja prah.*

*I naše plovljaju lađe pučinom Adrije plave,
U mednoj hrvatskoj rijeći s njih se orio poj
Hrabrih mornara naših što ih je put bajne slave
Vodio kroz strašnu buru lik arhanđeoski tvoj.*

*Ah, to je davno bilo! Stoljeća prodoše mnoga
I tamnim prekrši plasti tvojih nam stopa trag:
Kad je med krvnom braćom prestala carevat sloga,
Zlobni je Arapov unuk na rođni kucn'o nam prag.
I tada, slobodo zlatna, njegova prljava ruka*

*Med nama iskopa tebi dubok i leden grob -
I od tog kobnog časa do danas u moru muka
Hrvatski narod je bio - tuđa sluga i rob.*

*I sada jedan ga dušman ognjenim bićem prži,
Poput vampira pijuć znoj mu i toplu krv;
Dušmanin drugi i sad mu viš glave handžar drži
S osmijehom punim zlobe, spreman komadat strv.*

*A zlatno doći će doba kada će hrvatske svijesti
Na našem ognjištu opet zabuktat žarki plam -
I ti ćeš s hrvatstva dragog teške okove stresti,
A složna braća tebi zidat će velebni hram.*

*Ah, ja ću možda tada u hladnom grobu biti,
Ali ću osjećati opet tvoj životorni dah;
Slobodo, tebi u slavu himnu će viti
Na nebo duša moja i mrtvi pod zemljom prah!*

*Musa Ćazim Ćatić (1878.-1915.)
(Hrvatska smotra, 1908.)*

KRVAVI MAKARSKI DANAK

Uoči Drugoga svjetskog rata u makarskom je kotaru živjelo oko 35.000 žitelja. Jedva kojih stotinjak nisu bili Hrvati, a osim oko dvije tisuće radnika, intelektualaca i službenika, ostali su bili seljaci koji su se bavili ratarstvom i ribarstvom. No, u vrijeme uspostave Nezavisne Države Hrvatske, u kotaru Makarska, gdje je još od 1919. postojala ćelija Komunističke partije Jugoslavije, bilo je, prema komunističkim podatcima, čak 139 članova KPJ, 131 kandidat, 700 skojevaca i 599 komunističkih simpatizera. Treba istaknuti da je broj komunista u makarskome kotaru razmjerno bio znatno veći nego u okolnim kotarima.

Usporedbe radi, u susjednome imotskom kotaru, gdje je postojala i nezanemariva srpska manjina, a broj radnika u zapadnoeuropskim zemljama bio višestruko veći, u vrijeme stvaranja NDH bilo je manje od 30 komunista na približno 54.000 stanovnika. U kotaru Metković koji je imao oko 20.000 žitelja, od čega pet posto Srba, u proljeće 1941. bilo je ukupno 25 pripadnika KPJ, od čega je samo njih 18 povezano u partijskim ćelijama. Na području kotara bilo je i 14 članova SKOJ-a. U omiškom području koje je formalno pripadalo splitskomu kotaru, tj. u općinama Omiš, Poljica i Krajina pred proglašenje NDH bilo je, unatoč znatno većem broju tvorničkih radnika, ukupno 52 člana KPJ na približno 27.000 stanovnika.

Komunisti u Dalmaciji novačili su se uglavnom iz redova projugoslavenskih liberala i antiklerikalaca. Podjednaka je situacija i u drugim hrvatskim zemljama. Na njihovu razmjernu brojnost i organiziranost u Makarskoj utjecali su neki specifični, mjesni čimbenici, u koje se redovito ubraja sustavna i dugogodišnja komunistička propaganda koja je dijelom potjecala i iz inozemstva, a između ostalog je upirala prstom u velike crkvene zemljische posjede, optužujući tako Crkvu za težak položaj običnog čovjeka.

Komunistička pobuna na poziv Moskve

Nakon uspostave NDH, hrvatske vlasti nisu protiv komunista poduzimale nikakve mjere, ako oni sami ne bi poduzimali akcije protiv nove države. Ali, vjerni svojoj jugoslavenskoj i internacionalističkoj orijentaciji, komunisti su početkom travanjskog rata diljem Hrvatske, pa tako i u Makarskoj, činili sve da se obrani Jugoslaviju, a

Piše:

Tomislav JONJIĆ

time i sprječiti ostvarenje prava hrvatskog naroda na samoodređenje.

Svega nekoliko dana nakon uspostave NDH, prije dolaska talijanskih snaga u Makarsku, komunisti su 18. travnja 1941. poduzeli niz prova u skladišta oružja u Makarskoj, Gradcu, Kozici, Vlaki, Dragljanima i dr. Odluka o krađi oružja u Makarskoj donesena je već 17. travnja, malo nakon što je u kotaru i formalno uspostavljena vlast NDH. Zbog sabotažnih akcija i krađe oružja, hrvatske su ređarstvene vlasti 2. lipnja uhitile nekoliko makarskih komunista. Dio je pušten nakon

jima južno od demarkacijske crte. Također su na njegovo raspoloženje negativno utjecale slabosti hrvatske države, poput slabe pravne sigurnosti, pojave odmetništva i divljih ustaša, prometne i opskrbne teškoće, uslijed kojih je glad bila raširena pojava. No, unatoč tomu Hrvati su pokazivali krajnju nesklonost prema pokušajima da se oružjem potkopa njihova netom izborena država. Radi toga se tijekom 1941./42. pobuna rasplamsava manjom u područjima nastanjenima srpskim življem, a četničko-partizanska simbioza u mnogim će krajevima trajati do kasno u 1942.

Nespremni za borbu, makarski su se komunisti angažirali na sabotiranju obrambene moći NDH, vodeći žustru propagandu protiv odazivanja vojnih obveznika u

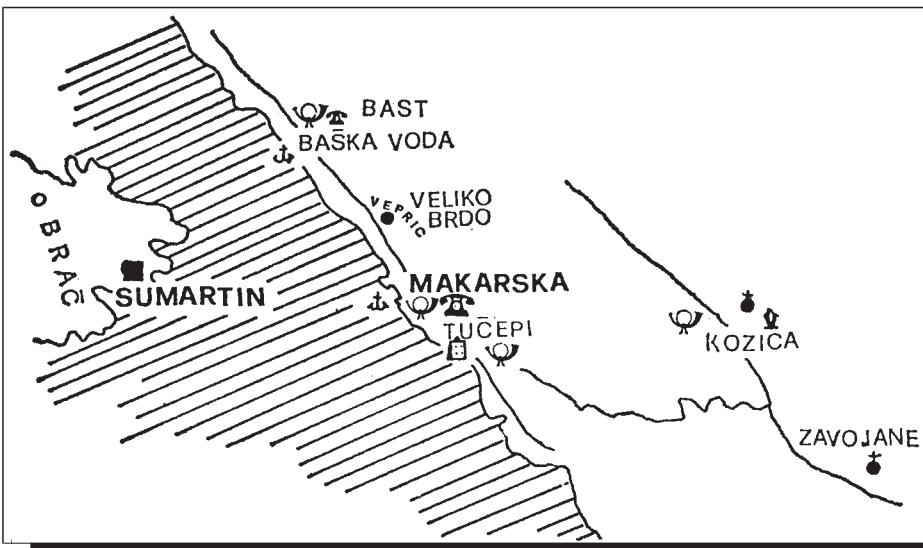
Makarska obala između dva svjetska rata

kratkog vremena zbog nedostatka dokaza, a jedanaestorica su u noći između 12. i 13. srpnja pobjegla iz zatvora i odmetnula se u Biokovo. Kao protumjeru, želeteći vratiti oduzeto oružje, vlasti su poduzele nova uhićenja, pa je već sutradan uhićeno 35 komunista. No, ni njima se nije ništa dogodilo. Iako su raspolagale podatkom o njihovoj pripadnosti KPJ, vlasti su ih uskoro pustile na slobodu zbog nedostatka dokaza o njihovu osobnom sudjelovanju u provali u skladišta oružja.

Nakon njemačkog napada na SSSR, jugoslavenski su se komunisti zdušno odazvali pozivu Moskve da stanu u obranu "prve zemlje socijalizma" i "jedine prave domovine komunista". No, prilike u Dalmaciji, pa tako i u makarskom kotaru, objektivno nisu pružale dovoljno pretpostavki za organiziranje oružane borbe. Hrvatsko je pučanstvo bilo teško pogodeno nametnutom aneksijom dijela Dalmacije Rimskim ugovorima iz svibnja 1941. i nezadovoljno talijanskim presizan-

hrvatske oružane snage. Vojne su bjegunce pokušavali unovaćiti u buduće partizanske postrojbe. To nije išlo sasvim glatko, iako je na makarskom području, kao i na otocima, pojava izbjegavanja služenja vojske bila relativno raširena, što se nesumnjivo može pripisati talijanskim presizanjima i slabljenju ugleda hrvatske države kao glavnog uzroku.

Posadne talijanske snage u Hrvatskoj će se pokazati sve prije nego savezničkim. One će sve do rujna 1943., do kapitulacije Italije, činiti sve, ne bi li potkopale hrvatsku državu i tako stvorile pretpostavke za proširenje okupacije. U tom nastojanju naročito će (osobito optužbama za filokomunizam) nastojati diskreditirati hrvatsko katoličko svećenstvo, koje je u hrvatskoj pokrajini redovito bilo glavni svjetionik održanja narodne svijesti i hrvatskog jezika. Makarska je ostala u sastavu NDH, a u njoj će idućih godina biti stacionirana malobrojna ustaško-domobrnska posada i šaka talijanskih vo-

Župe makarskog samostana

jnika koje će od jeseni 1943. zamijeniti Nijemci.

Novoimenovani gvardijan franjevačkog samostana u Makarskoj, fra Dominik Šulenta (1942.), u travnju 1942. otklanja talijansko traženje da se samostan pretvori u vojni objekt. Iako je 1942. već bilo manjih puškaranja na Biokovu, pa i u okolici Makarske, rad u samostanu kao žarištu duhovnog života u Makarskoj, redovito se odvijao i školske godine 1941./42. i 1942./43. Slom Italije nije unio posebne promjene u svakodnevni život. Umjesto talijanske, u grad je došla manja njemačka posada. No, ni njemačke se oružane snage u južnoj Hrvatskoj neće pokazati puno pouzdanijim saveznikom. Ni Nijemcima neće biti po volji nikakvo širenje hrvatske vlasti i utjecaja. Iako su se vodili primarno vojnopolitičkim interesima, tj. strahom od savezničke invazije u Dalmaciji te uvažavanjem osjetljivosti Talijana i novoformirane Mussolinijeve republikanske vlade, a manjim dijelom i koketiranjem s četnicima, Nijemci su kao izliku za svoje postupanje koristili ocjenu da hrvatska strana neće biti u stanju održavati red i mir. S hrvatske se, pak, strane, Nijemce podsjećalo kako je u mjestima koje su preuzele hrvatske vlasti smanjen partizanski utjecaj. U mnogim slučajevima bilo je i povratak partizana iz šume, jer su ljudi u partizane odlazili radi otpora talijanskoj okupaciji.

Pokušaji smirivanja prilika

U makarskom su području hrvatske snage uspješno iskoristile kapitulaciju Italije. Okružni komitet KPH za Makarsku izvjestio je 15. rujna 1943. Pokrajinski komitet KPH za Dalmaciju da je Talijane u

Vrgorcu razoružala njemačka postrojba koja je brojala 80 ljudi. Izvjestitelj "Gabro" nastavlja: "Talijanske snage, koje su bile brojčano slabije u Makarskoj i Podgori, bile su razoružane od ustaša. Svi razoružani Talijani nalaze se zatvoreni u Makarskoj". No, pozitivan učinak kapitulacije Italije brzo su podkopala njemačka presizanja. U niz slučajeva Nijemci su se upuštali u uhićenja Hrvata, koje su

ranih područja isplatila beriva. Razmišljalo se o otvaranju Rimokatoličkoga bogoslovnog fakulteta za primorsku Hrvatsku, sa sjedištem u Splitu, a ministar Bulat podupire molbu Provincijalata franjevaca konventualaca, te pokušava diplomatskim putem i preko Krinoslava Draganovića u Vatikanu izboriti povratak samostana na kvarnerskim otocima hrvatskim redovnicima. Ministarstvo za oslobođene krajeve pozitivno odgovara na molbu Franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja da se postradalim samostanima i župama u Dalmaciji dodijeli pomoć. Još ranije, Glavno ravnateljstvo za prehranu 2. rujna 1943. odobrilo je "za obskrbu učilišta Provincije Presv. Odkupitelja u Dalmaciji" veće količine živeža.

Partizanska je strana izvrsno uočavala činjenicu da je na makarskom području zbog loših prometnih veza i teškoća s opskrbom sve izrazitija glad od koje trpi ne samo pučanstvo, nego i vojska i civilna uprava. Ističući da gladuju i oružnici i predstavnici državne uprave, a kamoli pučanstvo, zapovjednik oružničkog voda u Makarskoj ocjenjivao je krajem 1943. kako pučanstvo primorskih sela "dobrim dijelom vjeruje u pobjedu partizana i veći postotak priželjkuje pobjedu partizana. Ovo i radi toga što je dulje vremena narod bio

Pogled na Makarsku s otoka Sv. Petar (18. – 19. st.)

optuživali za komunizam.

Osim skrbi za prehranu pučanstva, hrvatske su vlasti u primorskim krajevima pokušavale jačati hrvatski duh, svjesne da je to prepostavka održanja države. Usporedno s pokušajima da se poprave školske prilike, poduzimane su mjere i za popravljanje crkvenih prilika. Unatoč nepovoljnom držanju njemačkih vojnih tijela, hrvatske su vlasti poduzele žurne korake kako bi se i svećenstvu iz oslobođenih, a ranije anekti-

pod uticajem neprijateljske promidžbe a naša mu vlast nije nikad mogla pružiti potrebnu zaštitu. Narod je osiromašen i privredno potpuno uništen. Sve vojske koje su u ovim krajevima dolazile, uzimale su od naroda, bilo kako od protudržavnih elemenata bilo ka k o od pristaša Hrvatske državne ideje. U pljački i uništenju narodne imovine Talijani su nadmašili i partizane".

(nastavit će se)

PRILOZI ZA BIOGRAFSKI LEKSIKON HRVATSKIH POLITIČKIH UZNIKA (XIX.)

1432. **JANJIĆ, Ljerka** (Tomo) - rođ. 01.01.1922., Brežnice, Zagreb. Osuđ. 1951. presudom Kot. suda Radovljica na 10 mjes.. zatvora.

1433. **JAROŠ, Marija** (Alojz) - rođ. 01.01.1906., Granje. Osuđ. 1948. presudom Okružnog suda Sl. Brod po ZPND čl. 3. t. 14. na 8 mjes. zatvora.

1434. **JARVEC, Janko** (Josip) - rođ. 23.12.1902., Koprivnica. Osuđ. 1950. presudom Okružnog suda Bjelovar po ZPND čl. 9. na 1 god. zatvora.

1435. **JAŠARAGIĆ, Tamira** (Rifet) - rođ. 01.01.1952., Derventa. Osuđ. 1972. presudom Okr. suda Dobojsko po KZ 109. na 6 god. zatvora.

1436. **JAZVIĆ, Jela** (Ilija) - rođ. 24.12.1920., Brvarica, Odžak. Osuđ. 20.02.1947. presudom Div. vojnog suda Bjelovar po ZPND 5L.čl.3.t.14. na 1 god. zatvora.

1437. **JEDNOBRK, Marica** (Antun) - rođ. 09.04.1922., Piškorevc. Osuđ. 1948. presudom Okr.suda Sl. Brod po ZPND čl.3. t. 14. na 3 god. zatvora.

1438. **JEDVAJIĆ, Vera** (Ivan) - rođ. 28.12.1928., Crkveni K. Osuđ. 1947. presudom Okr. suda Varaždin po ZPND čl.3. t. 14. na 2 god. zatvora.

1439. **JELAČIĆ, Mijo** (Ivan) - rođ. 31.08.1892., Zagreb. Osuđ. 1949. presudom Okr. suda Za Grad Zagreb na 2 god. zatvora.

1440. **JELAČIĆ, Nada** (Josip) - rođ. 15.01.1923., Bjelovar. Osuđ. 1948. presudom Okr. suda Bjelovar po ZPND čl. 3. t. 3. na 4 god. zatvora.

1441. **JELAČIĆ, Nada** (Josip) - rođ. 15.01.1923., Bjelovar. Osuđ. 1948. presudom Okr. suda Bjelovar po ZPND čl. 3. t. 3. na 4 god. zatvora.

1442. **JELAVIĆ, Anabela** (Andrija) - rođ. 14.08.1901., Zagreb. Osuđ. 1946. presudom Div.vojnog suda Zagreb po ZPND čl. 11. na 6 god. zatvora.

1443. **JELČIĆ, Mara** (Stanko) - rođ. 01.01.1894., Zagreb. Osuđ. 1946. presudom Vojnog suda Zagreb po ZPND čl. 11. na 18 mjes. zatvora.

1444. **JELEČANIN, Luca** (Đuro) - rođ. 12.12.1901., Vaganac. Osuđ. 1947. presudom Okružnog suda Karlovac po ZPND čl.3. t. 7. na 6 god. zatvora.

1445. **JELENČIĆ, Viktorija** (Josip) - rođ. 01.07.1919., Zagreb. Osuđ. 1947. presudom Vojnog suda Bjelovar po ZPND čl. 3. t. 14. na 3 god. zatvora.

1446. **JELENIĆ, Anica** (Tomo) - rođ. 21.01.1903., Stankovci, Glina. Osuđ. 1950. presudom Okr. suda Bjelovar po ZPND čl.3. t. 14. na 1 god. i 18 mjes. zatvora.

1447. **JELENIĆ, Ivka** (Ante) - rođ. 25.08.1920., Bjelovar. Osuđ. 1945. presudom Vojnog suda Zagreb po UVS čl. 14. na 5 god. zatvora.

1448. **JELENIĆ, Josipa** (Ivan) - rođ. 04.07.1904., Sv. Katarina. Osuđ. 1949. presudom Kotarskog suda Pazin na 10 mjes. zatvora.

1449. **JELENIĆ, Katica** (Stjepan) - rođ. 22.11.1921., Ivanovec, Čakovec. Osuđ. 1947. presudom Vojnog suda Bjelovar po ZPND čl. 3. t. 14. na 6 mjes.. zatvora.

1450. **JELIĆ, Ana** (Ilija) - rođ. 25.02.1922., Privilaka. Osuđ. 1946. presudom Div. vjpnog suda Osijek po ZPND čl. 3. t. 14. na 2 god. i 6 mjes. zatvora.

1451. **JELIĆ, Ana** (Marijan) - rođ. 01.01.1909., Bošnjaci. Osuđ. 1949. presudom Okružnog suda Osijek po ZPND čl.3. t. 14. na 3 god. zatvora.

Priredio:

Jure KNEZOVIĆ

1452. **JELIĆ, Eva** (Stevo) - rođ. 04.12.1901., Osijek. Osuđ. 1945. presudom Okružnoga narodnog suda Osijek po ZPND čl.11. na kaznu zatvora.

1453. **JELIĆ KLAŠNJA, Marija** (Tomo) - rođ. 01.01.1923., Brinje. Osuđ. 1948. presudom Okr. suda Gospic po ZPND čl. 3. t. 14. na 3 god. zatvora.

1454. **JELIĆ MATIJEV, Julka** (Tomo) - rođ. 01.01.1912., Brinje. Osuđ. 1948. presudom Okružnog suda Gospic po ZPND čl. 3. t. 14. na 3 mjes. zatvora.

1455. **JEMRIĆ, Ana** (Jakob) - rođ. 26.07.1908., Bošnjaci. Osuđ. 1946. presudom Div. vojnog suda Osijek po ZPND čl. 3. t. 14. na 2 god. zatvora.

1456. **JEMRIĆ, Stipo** (Ilija) - rođ. 10.03.1905., Bošnjaci. Osuđ. 1946. presudom Div. vojnog suda Osijek po ZPND čl.3. t. 14. na 1 god. zatvora.

1457. **JENDUKA, Micika** (Ivan) - rođ. 12.01.1927., Varaždin. Osuđ. 1947. presudom Okružnog suda Varaždin po ZPND čl.3.t.14. na 2 god.i 6 mjes. zatvora.

1458. **JENJIĆ, Danica** (Nikola) - rođ. 12.07.1923., Split. Osuđ. 1945. presudom Vojnog suda Dalmacije po UVS čl.14. na 5 god. zatvora.

1459. **JEREB, Marija** (Ivan) - rođ. 30.05.1920., Split. Osuđ. 1954. presudom Okružnog suda Split po KZ čl.120. na 2 god. zatvora.

1460. **JERGER, Marica** (Matija) - rođ. 05.09.1927., Vukovar. Osuđ. 1945. presudom Vojnog suda Požega po ZPND čl. 11. na 4 god. zatvora.

1461. **JERGOVIĆ, Manda** (Franjo) - rođ. 01.01.1923., Otočac. Osuđ. 1947. presudom Okružnog suda Gospic po ZPND čl.3. t. 14. na zatvora.

1462. **JERGOVIĆ, Pepica** (Mato) - rođ. 01.01.1918., Sešek, Otočac. Osuđ. 1946. presudom Okr. suda Za Liku Gospic po ZPND čl. 3. t. 3. i čl. 19, na 5 god. zatvora.

1463. **JERGOVIĆ, Zojica** (Svetislav) - rođ. 15.10.1932., Zmajevac. Osuđ. 1976. presudom Okr. suda Sarajevo po KZJ čl. 174. na 1 god.i 1 mjes. zatvora.

1464. **JERKOVIĆ, Marija** (Mato) - rođ. 27.03.1901., Bujani, Bjelovar. Osuđ. 1947. presudom Okr. suda Bjelovar po ZPND čl. 3. t. 14, na 3 god. zatvora.

1465. **JERKOVIĆ, Nada** (Danijel) - rođ. 16.12.1929., Vinkovci. Osuđ. 1946. presudom Vojnog suda Osijek po ZPND čl. 3. t. 12, na 10 god. zatvora.

1466. **JERKOVIĆ, Ruža** (Mato) - rođ. 26.07.1908., Vinari, Čazma. Osuđ. 1946. presudom po ZPND čl. 3. t. 14. na 3 god. zatvora.

1467. **JERŠEK, Odon** (August) - rođ. 08.09.1921., Podsused, Zagreb. Osuđ. 1947. presudom Vojnog suda Zagreb po UVS čl. 15. st. 2. na 12 god. zatvora.

1468. **JEŽEK, Jelena** (Ivan) - rođ. 21.09.1931., Zagreb. Osuđ. 1954. presudom Okružnog suda Maribor po KZ čl. 303/1 na 6 mjes. zatvora.

1469. **JILOVAC, Marija** (Ivan) - rođ. 13.10.1890., Gospic. Osuđ. 1945. presudom Vojnog suda XI Korp. obl. JA po UVS čl.14. na 10 god. zatvora.

(nastavit će se)

BISKUP MARKO CULEJ BLAGOSLOVIO GROBOVE POUBIJANIH ZAROBLJENIH HRVATSKIH VOJNIKA IZ 1943.

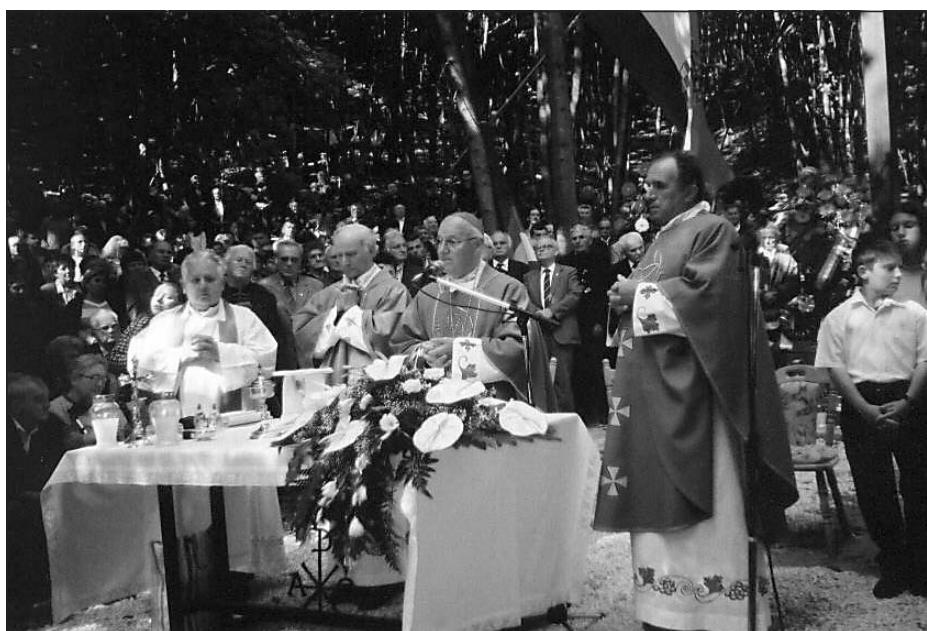
Grobište Leskovec Toplički nalazi se kod Varaždinskih Toplica, u šumovitom podkalničkom predjelu Lijepa naše, a datira s početka jeseni 1943. godine kada su u dvije jame pokopana tijela zarobljenih vojnika vojne posade iz Varaždinskih Toplica.

Na dan obilježavanja šezdesete obljetnice stradanja, dolina rijeke Bednje i obronci susjedne planine osvanuli su u to-

Piše:

Franjo TALAN

skom stazom udaljenom od puta stotinjak metara podnože prema posljednjem počivalištu svojih sunarodnjaka koji su ubijeni jednoga kišovitog dana pred 60 godina.

Misu na grobištu u Leskovcu predvodio je msgr. Marko Culej, varaždinski biskup

plom jesenjem danu, šumoviti i zeleni obronci Kalnika kupali su se u suncu, a šljunčanom cestom prema predjelu Veliki Višograd, prema Kalniku iznad sela Leskovec Toplički kretali su se pješaci, automobili, traktori... Svatko je došao kako je mogao. Kažu da se okupilo oko dvije tisuće ljudi, a na «pogreb» mladića poubijanih bez suda došli su ljudi sa svih strana. Jedni su došli cestom od Novog Marofa i Varaždinskih Toplica, iz Zagorja, Prigorja i Zagreba, drugi se dovezoše s istočne strane, iz smjera Ludbrega i Koprivnice, iz Slavonije, Podravine i Međimurja. Na pokop svojih nekadašnjih suboraca u organizaciji udruge *Hrvatski domobran* na misu zadušnicu došli su brojni hodočasnici, koji u osobnim automobilima i sedam autobusa prispjeli iz Našica, Varaždina, Zlatara, Novog Marofa, Samobora, Križevaca, Zeline i Koprivnice i ostalim mjestima sjeverozapadne Hrvatske. Šum-

U nedjelju, 28. rujna 2003. godine putem prema stratištu i posljednjem počivalištu žrtava partizanskog pokolja likvidiranih nakon zarobljavanja u «oslobađanja» Varaždinskih Toplica 1943., kretala se masa ljudi; i starih, koji su proživjeli strahote rata i «oslobađenja», i mlađih, koji s nevjericom slušaju o krvavim događajima nacionalne povijesti svoga rodnoga kraja, o krvavima događajima prije svojeg rođenja. Na stratište Leskovec tog se dana uputiše i nekadašnji politički zatvorenici koji su preživjeli i tamnice, i logore i jugo-komunističke zatvore, a tu su se našli i oni s križnog puta i oni koji domovini Hrvatskoj izboriše slobodu i samostalnost u Domovinskom ratu.

Pred velikim brojem vjernika, brojnih hodočasnika i stanovnika župe Sveta tri kralja iz Svibovca Topličkog održana je komemoracija i misa zadušnica koju je, uz asistenciju vlč. dr. Josipa Sabola iz Njemačke, umirovljenoga varaždinsko-topličkog župnika vlč. Andreje Jagačića, kao i domaćeg župnika i dekana Jurja Kopjara, predvodio msgr. Marko Culej, varaždinski biskup. Uz velik broj vjernika župe misi zadušnici i blagoslovu spomenika i spomen-križa prisustvovali su i brojni članovi Hrvatskoga društva političkih zatvorenika kao i članovi udruge Hrvatski domobran,

Mnoštvo hodočasnika i vjernika sa svih strana sudjelovalo je na komemoraciji, misi zadušnici i blagoslovu spomen križa i spomenika na grobištu u Leskovcu

Prigodnim recitacijama, uspomeni na 60. obljetnicu stradanja zarobljenih hrvatskih vojnika, pridružili su se i učenici OŠ Sibovec Toplički

predvođeni Vladimirom Fučekom, predsjednikom udruge. Misi zadušnici i blagoslovu spomen-križa prisustvovao je i **Franc Perme**, predsjednik Društva za uređenje prešu{enih grobova iz Ljubljane, s kojim Društvo za obilježavanje grobišta ratnih i poratnih žrtava uspješno surađuje na obilježavanju žrtava s obje strane granice.

Zapaljene svijeće i položeni vijenci na stratištu žrtava

Kod spomen-križa vijenac su položili članovi Društva za obilježavanje grobišta ratnih i poratnih žrtava iz Varaždina, izašlanstvo Grada Varaždinskih Toplica, predvođeno gradonačelnikom **Dragutinom Kranjčecom**, udruga Hrvatski domobran – Varaždinske Toplice predvođena **Franjom Bešenićem**, slovensko Društvo za uređenje prešu{enih grobova, te političke stranke Demokratski centar ograna Poljana Donja, HDZ Varaždinske Toplice, HSLS Varaždinske Toplice, a uz spomen križ zapaljene su svijeće mnogih pojedinaca, Društava i organizacija. Grobište i pristupni put do grobišta uredili su mještani Sibovca i Leskovca, a građevinski poduzetnik **Stjepan Huzjak** postavio je spomen križ i uredio pristupni put do grobova koji su obilježeni križem. U ime organizatora program je vodio **Stjepan Piškor**, predsjednik Odbora za obilježavanje, a Udruga Hrvatski domobran iz Varaždinskih Toplica financijski je pomogla organizaciju komemoracije i

osigurala finansijska sredstva za spomen ploču na grobištu.

Blagoslovu spomen križa prisustvovao je saborski zastupnik **Petar Žitnik** iz Varaždina, te **Andelko Stričak**, predsjednik Vijeća općine Visoko i donačelnici općine Cestica i Gornji Kneginec. U dirljivu i dostojanstvenu programu sudjelovali su i učenici Osnovne škole Sibovec, a pod vodstvom orguljaša **Antuna Pokosa** izvedena je himna i glazbeni dio programa koji je izveo zbor sastavljen od članova topličkog KUD-a i zbora župe Sveta tri kralja iz Sibovca. Mirozov je odsvirao **prof. Marko Prepelić**.

Pravo svakom čovjeku na dostojan život i pokop

Prigodnim riječima sudionicima skupa obratili su se **Franjo Talan**, predsjednik Društva za obilježavanje grobišta ratnih i poratnih žrtava iz Varaždina, koji je rekao:

«Na području Republike Hrvatske evidentirano je preko šest stotina grobišta ratnih i poratnih žrtava Drugoga svjetskog rata, a susjedna Slovenija puna je jama i rovova koji su u proljetnim i ljetnim mjesecima 1945. godine punjeni tijelima bez suda poubijanih ljudi. Više desetaka grobišta nalazi se i na prostoru sjeverozapadne Hrvatske, a danas smo se okupili ovdje, u ovom lijepom kutku naše Domovine da bismo prisustvovali misi za poubijane zarobljene vojниke koji su ubijeni i pokopani na ovom mjestu pred 60 godina.

Uz mnoga grobišta podignuti su spomen-križevi, a u spomen na žrtve Bleiburga i križnog puta kraj grobišta Pancerica u Virje Otoku sagrađena je i kapelica posvećena hrvatskom blaženiku kardinalu Alojziju Stepinisu. Kao Društvo za obilježavanje grobišta do sada smo spomen-križem obilježili grobišta u Štrigovi, Hrašćanu i Šenkovcu u Međimurju. Pred završetkom je spomen-križ u Čukovcu, a završena je i prva faza izgradnje spomen-obilježja na grobištu Dravska šuma Varaždin, najvećem grobištu Varaždinske županije. Izgradnja spomen-križa na Dravi financira se dobrovoljnim prilozima pojedinaca i ustanova. Vjerujemo da ćemo nakon podmirenja troškova prve faze moći u narednom razdoblju završiti spomen-križ i urediti okoliš. Križ je postavljen, te svi koji dođu u Varaždin, koji su u njemu izgubili nekog od svojih, mogu na grobištu zapaliti svijeće i položiti cvijeće.

Ovdje bih htio reći jedno veliko hvala i gospodinu Francu Permeu, predsjedniku Društva za ureditev zamolčanih grobova iz Ljubljane, koji zajedno sa svojim članovima rade na obilježavanju svih grobišta u Sloveniji. Tako su članovi podigli više desetaka spomen-križeva, a na grobištu Hrvata Pod Krenom, u Kočevskom rogu podigli su devet metara visoku spomen kapelicu u kojoj je za posljednjeg posjeta Sloveniji **vl. Vjekoslav Pavlović** služio misu zadušnicu za sve žrtve Kočevskog roga.

Smatramo da svaki čovjek ima pravo na dostojan život, na kulturni i dostojan pokop, pravo na grob, bez obzira na njegovo političko, vjersko i nacionalno opredjeljenje. Zbog toga smatramo da nam je svima dužnost poraditi na tome da obilježimo grobišta i stratišta bez suda poubijanih nevinih žrtava ratnog i poratnog razdoblja. Ta tolika su još stratišta neobilježena. Hvala svima koji ste sa raznih strana odlučili prisustvovati misi zadušnicu.

U Sloveniji preko 300 grobišta

U svome kratkom govoru Franc Perme je rekao: « Poštovana braćo, rodbino i prijatelji žrtava, gospode i gospodo, pozdravljam vas u ime slovenskog Društva za ureditev zamolčanih grobova kao i u svoje osobno ime.

Stojimo na ovome svetome mjestu, na stratištu, na mjestu gdje je zemlja natopljena nedužnom krvlju, na mjestu Vašega posljednjeg boravka prije uskr-

snuća. Vaša prolivena krv, Vaši mlađi životi bili su temelj, na kojem je sadašnja generacija izborila hrvatsku suverenost, hrvatsku slobodu. Vaši snovi, Vaše težnje za hrvatsku suverenost ostvarile su se tek prije deset godina. Svoje mlade živote stavili ste na oltar hrvatskome narodu. Svaka povijest piše o pobjedama i porazima. I hrvatska povijest će Vaše mlađe živote, Vašu prolivenu krv zabilježiti kao pobjedu, kao temeljni kamen hrvatske suverenosti.

U Sloveniji imamo također preko 300 grobišta. U njima počiva preko 250 tisuća žrtava raznih naroda i nacionalnosti, a zasigurno najviše vaše braće i sestara po rodu i po krvi. Tek mali dio tih žrtava uspjeli smo dostoјno pokopati te im dati pravo na njihov grob, da bi počivali do uskrsnuća. Sada ste pokopani, dobili ste pravo do svojeg groba. Želimo vam mirne snove u ovoj vašoj zemlji koju ste beskrajno voljeli i za nju dali svoj život. Sada Vas pozdravljam sa našim pozdravom 'Mati-Domovina-Bog'».

Brojna su grobišta još neotkrivena i neobilježena

Skup je pozdravio i **Miroslav Pečevski**, izaslanik župana **dr. Zvonimira Sabatija**. Veoma dirljiv govor održao je i Vladimir Fuček, predsjednik udruge *Hrvatski domobran* iz Zagreba, a o stradanjima u Leskovcu govorio je u ime pokrovitelja komemoracije, grada Varaždinskih Toplica, **Dragutin Kranjčec**, topički građa donačelnik, čiji govor donosimo u cijelosti:

«Poštovane dame i gospodo! Poštovani članovi obitelji žrtava na ovom grobištu. Poštovani gosti, uzvanici i svi vi koji briñete da se istina ne zaboravi!

Sastali smo se da odamo počast žrtvama komunističkog terora, njih nešto više od osamdeset, koji su ubijeni pred sam završetak rata. Stojimo na stratištu za njih 88 koji su ubijeni za odmazdu, kako to govori naredba broj 84, Štaba II operativne zone Narodno oslobodilačke vojske i Partizanskih odreda Hrvatske od 8. listopada 1943. To znači da ovi jadnici nisu poubijani zbog vlastitih nedjela, već zbog nedjela nekih drugih vojnih postrojbi. Ženevska konvencija o ratu i ratnim zarobljenicima ne poznaje 'zakon odmazde', jer se i odmazda smatra ratnim zločinom. Za takva nedjela još nitko nije odgovarao niti je današnja vlast spremna suočiti se s vlastitom krivnjom.

Ovo grobište nije jedino u ovoj zemlji, ima ih na stotine, a ne zna im se broja koja još nisu niti otkrivena. No građani Hrvatske likvidirani su bez suđenja i ustavnopravljavanja krivice i u drugim

Kod spomenika i spomen-križa vijence su položila brojna izaslanstva

dijelovima tadašnje komunističke Jugoslavije. Podsetit ću vas na stotine tisuća likvidiranih i zakopanih u susjednoj Sloveniji. Nadam se da će službena slovenska vlast iznaći snage da objektivno progovori i o tim žrtvama, jer ubijanje ratnih zarobljenika nije ništa drugo do ratni zločin za koji se odgovara i koji ne zashtireva.

Ako tvrdimo, a neosporno to jest, da je fašizam u cilju provođenja ideologije činio ratne zločine svim narodima i da je iz tog proizašao antifašizam kao nepobitna tekovina demokratskog društva, isto tako moramo utvrditi da su zločini partizana bili dio instrumentarija krvave komunističke ideologije, pa se ne može jednostavno povući znak jednakosti između komunizma i antifašizma. Obje su ideologije bile obojene krvljom, samo s različitim predznakom. To potvrđuje i knjiga izašla 1997. godine, skupine francuskih povjesničara, koja nosi naslov 'Crna knjiga komunizma', u kojoj autori iznose stravične podatke da je žrtava komunizma bilo četiri puta više od žrtava fašizma. Autori se bave glavnom temom, a to je da su komunističke partije i pokreti te komunističke države tijekom dvadesetog stoljeća ubili 100 milijuna ljudi, dok su fašistički pokreti i države ubile 25 milijuna. I jedna i druga brojka su

stravične, ali to pokazuje da su komunistički režimi bili crveni i to od ljudske krvi.

Poštovane dame i gospodo, nažalost to smo imali i u našoj domovini od čega nije bio izuzet ni topički kraj. No mi se ne prisjećamo ovih žrtava iz razloga osvetoljubivosti, već iz razloga da se nešto takvo ne dogodi u budućnosti. Netko je dobro rekao: Čovjek koji ne poznaje svoju povijest, ne može razumjeti sadašnjost, a tko ne razumi sadašnjost, ni ne može graditi bolju budućnost!

Stoga u zalog bolje budućnosti odajmo dužnu počast žrtvama, prisjetimo ih se i kažimo: ne ponovilo se!»

Iza komemoracije uslijedila je misa zadušnica, a na kraju misnog slavlja biskup Culej je blagoslovio spomen-ploču i spomen-križ postavljen nad jamama u kojima su pokopane nevine, bez suda poubijane žrtve partizanske odmazde 1943. Na početku misnog slavlja biskup Culej je rekao:

«Stojimo na ovome mjestu, gdje je krv tekla, gdje je ljudska ruka ubijala brata čovjeka. I trebalo je proći šezdeset godina da bismo se mi danas ovdje smjeli sastati. Da bismo danas, nakon šezdeset godina u tišini ove šume čuli zvuk trube kao znak sahrane...» Biskupove riječi duboko su se usjekle u pamćenje okupljenom mnoštvu, a dirljiv i dostojanstven oproštaj od, bez suda poubijanih, nevinih hrvatskih mladića na oko sudionika komemoracije izvukao je suzu i osudu nezapamćenoga bezrazložnog krvoprolića.

Izjave svjedoka i dokumenti o stradanju u Leskovcu

Prema knjizi *XXXII. divizija* (str. 33.-34.): Za vrijeme Drugog svjetskog rata (potkraj rujna 1943.) u Varaždinskim Toplicama bila je stacionirano oko 250 vojnika, domobrana i jedna četa njemačkih SS žandara (Hrvata u njemačkim uniformama pod zapovjedništvom njemačkog oficira, op. F. T.). «Zadatak likvidacije neprijatelja dobio je 2. bataljun Brigade Braće Radić pod komandom **Miloša Koraća i Branka Dadasovića Cane**... U borbi koja je završila 29.9. 1943. Brigada je zarobila 88 feldžandara i 59 konjanika i zaplijenila 3 teška mitraljeza, 2 laka bacača mina, 6 puškomitrailjeza, 1 auto, bicikl, 6 puškomitrailjeza 'soša' i 15 000 komada puščanih metaka.»

Prema partizanskim izvorima, branitelji su uz zarobljene vojnike imali i 30 mrtvih,

a gubitci brigade iznosili su tri mrtva i 21 ranjeni.

O stravičnom pokolju u šumi iznad Leskovca znaju mnogi stanovnici V. Toplica, Svibovca i okolnih naselja, a jedan od svjedoka između ostalog je zapisao: «Bio je jesenji kišoviti dan kad su partizani upali u selo i mobilizirali svu mladež od šesnaest godina, a i starije ljudi koji su se zatekli doma, isto tako i po drugim selima. Skupilo nas se oko sedamdeset. Svi smo morali uzeti lopate i motike, postrojili su nas i tjerali u Leskovec u jedan jarak i pokazali gdje da kopamo. Znali smo dobro što se događa.»

Iskopali smo dvije velike jame, kad smo bili gotovi onda smo odmarali, ali nam je rečeno da ne odlazimo nikuda. Kad je bilo javljeno da tjeraju zarobljenike svi smo potrcali da ih vidimo, ali to što sam vidoio ne može se ničim opisati. Bio je to stravičan prizor. Vukla se kolona ljudi, goli i bosi, samo su imali kratke gaće na sebi. Bili su vezani žicom po dvoje i troje, a pratioci su bili s jedne i s druge strane, imali su dugačke batine po dva metra, tukli su ih do iznemoglosti, tukli su po golom tijelu, po glavi i zubima, mnogu su imali razbijene zube i noseve, krvavi su bili od glave do pete, padali su i vukli jedan drugoga. Kad su se dovukli do jama, tamo su neki uhvatili lopate i motike i time su ih mlatili. Neki su od zarobljenika zapomagali i dozivali majku, ali mnogi su šutjeli i trpjeli. Tamo su ih postrojili pred jame licem prema jami i počelo je strijeljanje, pucalo se iz mitraljeza i pušaka. Mi civili smo stajali po strani i sve to promatrali. Oni koji nisu bili pogodeni skočili bi iz jame i bježali,

ali to je bilo uzalud. Kad je sve bilo gotovo, onda je jedan skočio iz jame i bježao je prema gore po šumi, svi su pucali po njemu, ali nisu ga pogodili i taj jedan jedini je uspio pobjeći. Nas sa lopatama su postrojili i održali nam lekciju, kao da smo mi bili krivi što je onaj pobjegao. Najzad su nam naredili da zatrpmo. Bacali smo zemlju na njih, ali su još neki bili živi. Onda je glavni krvnik nataknuo bajonet (nož) na pušku i zabadao u njih. Kada smo zatrpalili gazili smo po zemlji i sve se zibalo i krv je probijala gore.»

Kako su leševi bili zagrnuti s tankim slojem zemlje te su lisice već počele otkopavati grabu (Glas koncila, br. 47/1998 od 22. studenog 1998.), partizani su četvrtog dana iza masakra naredili mještanima da bolje zakopaju leševe poubijanih mladića koji su se od raspadanja počela napuhavati, a iz jame je tekla sukrvica. U tom zakapanju sudjelovao je i tada dvanaestgodišnji **Valent Dvekar**, koji je kasnije radio kao lugar i uspio označiti mjesto gdje su se nalazile jame s ubijenim zarobljenicima.

Grobište je, zahvaljujući mnogim pojedincima, ograđeno i do njega je uređen pristupni šumski put do kojeg se dolazi dobrom makadamskom cestom iz 2 kilometara udaljenog Leskovca. Nad jamama su mještani Svibovca i Leskovca uredili grobne humke na koje su postavljeni križevi, a u sredini ograđenog prostora postavljen je veliki drveni križ uz koji je smještena spomen ploča na kojoj piše:

«U spomen na ubijene zarobljenike posade Varaždinske Toplice pogubljene i pokopane na ovom mjestu 29. IX 1943 Društvo za obilježavanje grobišta 28-IX-2003.»

Gdje leže posmrtni ostaci svibovečkog župnika Josipa Lesjaka?

Organizacijom komemoracije vodio je Odbor koji je na prijedlog udruge Hrvatski domobran Varaždinske Toplice formiran 4. kolovoza 2003. godine, a članovi Odbora su prof. **Vida Drašković**, prof. **Irena Hrženjak**, Stjepan Gluhak, Franjo Bešenić, Franjo Talan i Stjepan Piškor, predsjednik Odbora, koji je zahvalio svima koji su pomogli oko uređenja grobišta i organizacije komemoracije i mise zadušnice.

Riječi zahvale upućene su građevinskom poduzetniku Stjepanu Huzjaku, za postavljanje spomen križa i uređenje pristupnog puta. Mještanima Sibovca i Leskovca na uređenju grobova i sadnji cvijeća i uređenju okoliša. Za pomoć u organizaciji članovi Društva zahvalili su i pokrovitelju obilježavanja, gradu Varaždinske Toplice, šumariji i svima koji su uređivali i uredili pristupni put do grobišta, kao i pjevačkom zboru i prof. Marku Prepeliku. Zahvala je upućena i učenicima Osnovne škole Svibovec, koji su sudjelovali u recitatorskom dijelu programa kao i ravnatelju škole Antunu Pokosu koji je zajedno s Draženom zaslužan za ozvučenje i proizvodnju struje za razglas.

U akcijama partizanske vojske 1943. godine «oslobođen» je i gradić Ludbreg, a kao ratni pljen, partizani su u akciji oslobođenja zarobili desetak pripadnika hrvatskih vojnih postrojbi, te ih nakon «osude» poubijali i pobacali u jednu grabu nedaleko Kućana Ludbreškog gdje im kosti i danas počivaju. Iz župe Svibovec Toplički partizani su 17. travnja 1945. odveli i župnika Josipa Lesjaka i negdje ga ubili, za grob mu se ni danas ne zna. Na području sjeverozapadne Hrvatske je potkraj rata ubijen i umirovljeni dubrovački biskup dr. Josip Marija Carević. Ni za njegov grob se još uvijek na zna, ili je ostao sakriven za većinu vjernika?!

Članovi Odbora za obilježavanje 60. godišnjice stradanja posjećuju prije komemoracije grobište Leskovec Toplički

MOJE RATNE I PORATNE USPOMENE

Moj su život odredila dva događaja: moje rođenje u "ljutim" Radišićima i moje podrijetlo od još "ljucihih" Alilovića. Rođen sam 10. 10. 1925. i do početka II. svjetskoga rata živio sam, uglavnom, kao i svi seoski momci u siromašnim hercegovačkim selima. U životu sam bio i na vrhu i na dnu, sretao dobre i loše ljudе, upadao u moguće i nemoguće situacije, radio i dobro i zlo, ali sam siguran u jedno: nikada nisam iznevjerio svoju vjeru i svoj narod! Politiku nisam razumijevao, nisam se njome bavio, ali sam uvijek imao urođeni smisao za pravdu, odnosno nepravdu, posebice ako je činjena momu narodu.

MOJE VOJNIČKO KRŠTENJE

U naše selo Radišće u jesen 1941., kada je već uveliko bjesnio rat na tlu bivše Jugoslavije, 20. 12., je došao ustaški dočasnik **Pero Grizelj zvani Jurić**, koji je inače rodom iz našeg sela. Naime, okupljenim momcima objasnio je kakav je rat i kako bismo se trebali obući u hrvatsku vojsku. On je došao iz ustaške postrojbe koja je bila smještena na prostoru Banja Luke. Okupio je momke iz općine Ljubuški. Svi smo bili mladi i golobradi. Nitko od nas nije znao o ratovanju ništa, ali smo željeli u vojsku koja će braniti hrvatski narod. Prijavilo se 105 momaka iz Radišća i Ljubuškoga.

I tako, 13. siječnja 1942. obukao sam ustašku odoru i postao vojnik VIII. jurišne ustaške bojne (4. satnija) koja je bila u području Banja Luke. Zapovjednik bojne bio je neki časnik kojeg smo poznavali pod nadimkom "Tatek". Zapovjednik moje satnije bio je ustaški poručnik, emigrant, **Ivan Batinić**.

Već u veljači sam doživio "vatreno krštenje". Bilo je to u mjestu Čelinac. Neprijatelj nam je napravio zasjedu iznenadivši nas. Imali smo 12 mrtvih, 18 ranjenih, tri zapaljena kamiona, trojicu naših ustaša su zarobili. Nastojali smo se držati što dulje, u čemu smo i uspjeli, sve dok nam, sutradan, nije stiglo pojačanje.

Tako ojačani krenuli smo u protunapad i uspjeli potisnuti neprijatelja. Prilikom napredovanja naišli smo na trojicu naših ustaša koje je neprijatelj bio zarobio. Bili su nabijeni na kolce i ispečeni! Mislim da je ovaj događaj uveliko uticao na moje kasnije ponašanje. Prvi put sam spoznao kolika je mržnja naspram hrvatskoga

Piše:

Frano ALILOVIĆ

naroda i kako ćemo proći ukoliko ne budemo imali svoju državu. Nažalost, nakon 1945. te crne slutnje su se i obistinile. Na tisuće Hrvata je završilo u

Plakat iz NDH, djelo nepoznatog autora

Bleiburgu i u masovnim grobnicama koje su partizani krili punih 50 godina. I danas kad mislim o tome vremenu, mogu reći da sam ponosan što sam bio ustaša. Naravno, osim izroda kojih je svaka vojska imala, mi smo bili prava vojska, s odličnim ustrojem, a Bog i naš hrvatski narod bili su svetinje kojima smo se klanjali. I kasnije kad sam napredovao, kad sam postao zapovjednik, nikada nisam ubio čovjeka na miru, nikada nismo mučili civile. Bili smo pravi borci na liniji!

Dakle, moja bojna je držala Banja Luku u okruženju. Tada još nije bilo pozadinskih jedinica niti povlaštenih boraca. Svi smo išli na položaje, bez obzira na to kakav je tko imao čin. Te zime je u Banja Luci vladala velika hladnoća. Snijeg je na nekim mjestima bio visok i do dva metra. Meni "južnjaku" u tim je danima hladnoća teže padala nego rat. Nekim bojovnicima su se smrzle noge, a bilo ih je kojima su se smrzle uši i pri dodiru pucale kao staklo.

U ožujku 1942. kad je zima malo jenjala i kad se snijeg smanjio da se moglo lakše

kretati, krenuli smo u protjerivanje četničko-partizanskih jedinica od Jošavke do Kotor Varoši. Danju smo bili u ofenzivi a po noći smo kopali rovove. Rovovi su bili puni vode tako da smo, kad bi zauzeli položaj, bili potpuno u vodi. Tako sve do svanuća. Čim bi svanuo novi dan, neprijatelj je uzmicao što dalje od naših dometa. Tada smo se i mi malo odmarali, tek toliko da nešto prezalogajimo, naložimo vatru i da se osušimo. Navečer opet u rovove i tako nekoliko dana!

Čitav tjedan smo se tako natezali s partizanima i četnicima. Jednog dana čuli smo pucnjavu ispred naših položaja. Ukrzo smo vidjeli da prema nama ide mnoštvo civila, žena i djece, skupa s potjeranom stokom. Oko podne stigli su blizu naših položaja. S njima je bilo 12 četničkih oficira i popova. Mogli su nam prići jer nismo pucali. Svi su držali puške na leđima i tražili da razgovaraju sa našim časnikom. Propustili smo ih. Dugo su razgovarali s našima, a mi vojnici bili smo znatiželjni što se to događa. Očito je bilo da su brandonje nešto tražile. Kasnije smo doznali da je ona pucnjava, u stvari, bio sukob četnika s partizanima, nakon čega su četnici odlučili doći k nama. Tražili su od nas da se udružimo protiv partizana.

Bio sam dosta rezerviran naspram četnika, ali je bilo bojovnika koji su ih rado primili, čak su se neki i slikali s njima. Išli su u četnički štab u Jošavku, pred našim položajima dva kilometra, da se s njima slikaju. Ja sam to odbio i nikada nisam sa četnicima imao bilo kakvog kontakta ili posla. Četnici su ostali na našim položajima, držeći položaj naspram partizana, a mi smo se primicali Banja Luci. Tako je bilo sve do kraja svibnja.

Posljednja dva mjeseca u Banja Luci smo provodili u vojnim vježbama, pripremajući se za bitku na Kozari.

KRVAVA KOZARA

Na području Kozare je bilo locirano više od 10.000 tisuća hrvatskih i njemačkih vojnika, čak se govorilo da ih ima nekoliko desetina tisuća. Naša vojska je cijelu Kozaru držala u obruču. Moja postrojba, VIII. jurišna ustaška bojna bila je specijalna postrojba, s posebnim zadatcima. To znači da ukoliko bi neka postrojba, bilo domobraska ili njemačka i ustaška zakazala, naša postrojba je stupala u bitku i morala

pokrenuti partizane. Tako se radilo na cijeloj Kozari za sve vrijeme ofanzive.

Partizani su izvršili proboj kod sela Jelovac. To im je uspjelo na veoma lukav način. Ispred sebe su natjerali nekoliko tisuća goveda kao štitni zid, da bi se primakli našim položajima, odnosno domobranskim postrojbama. Ovdje nemam namjeru podcijeniti domobrane jer su tu noć pale njihove velike žrtve. Poginulo ih je više od 400. Prilikom proboga pobjeglo je više od 300 partizanskih starješina. Prije svanuća moja VIII. jurišna ustaška bojna i jedna njemačka postrojba uspjela je zatvoriti obruc oko partizana. Ništa nam nije bilo teško. Nismo pitali ni za hranu, ni za odjeću, samo smo tražili što više oružja i municije. Hrane smo imali dosta jer je sve ostalo od partizana kad su se razbjezali. Glavne četničke postrojbe su se nalazile u borbi na Grmaču, pa su ovi četnici koji su tražili pomoć od nas bili u nepovoljnem položaju. Dogovorili su s našim zapovjednikom suradnju i zajedničku borbu protiv partizana. Ofenziva na Kozari je trajala puna dva mjeseca. Bio sam ranjen u stopalo lijeve noge. Za dva mjeseca nije bilo skidanja obuće, ni presvlačenja rublja, ni raspasivanja opasača. Zarobili smo nešto partizana, nešto je poskakalo u Savu blizu Gradiške, gdje su ih dočekali vojni šleperi mađarske vojske, koji su bili u sastavu njemačkih postrojba. Na Savi ih je dosta pobijeno.

Zarobili smo oko 75.000 vojnika i civilnog stanovništva. Od civila nikoga nismo ubili, svi su prebačeni u logore u Hrvatsku, ili na rad kod civila. Na Kozari smo imali ogroman ratni plijen. Zarobili smo dosta vojne tehnike, a i svakoga drugog materijala. Opće je poznato da je prije ofenzive na Kozari grad Prijedor bio u rukama partizana i iz Prijedora su sve odvukli na Kozaru. Tu je bilo industrijske robe, oplačkane robe iz privatnih poduzeća i kuća i svega ostalog. Mislimi su da s Kozare nikada ne će izgubiti.

Kako je Kozara ostala bez živog pučanstva i bez partizana, nakon 12 do 15 dana, moja postrojba, tj. 4. satnija VIII. jurišne ustaške bojne, ojačana jednom satnjicom **Pavelićeve** tjelesne bojne koja je prije toga bila stacionirana u Ludbregu, pod zapovjedništvom **Krune Devčića**, i jedna njemačka četa, nastavili smo traganje po Kozari. Sve tri postrojbe su bile stacionirane skupa na relaciji Prijedor-Dubica, kod mjesta Jelovac. Naš cilj je bio čišćenje cijele Kozare od preostalih partizana.

Željeli smo ustanoviti ima li živih ljudi i stoke. Pročešljali smo Kozaru uzduž i poprijeko. Nijemci su imali posebno dresirane pse-tragače, koji su pronalazili i dovođali sve što su našli. Pronašli smo nešto ranjenih partizana.

I danas se živo sjećam jednog događaja sa Kozare. Moja postrojba je zanoćila četiri kilometra od Jelovca, u dubini Kozare. Bio je kolovoz i šljive su sazrele toliko da su povile grane. Mi smo poslali našeg teklića i jednog lječnika opće prakse PTS-a u centar, dakle u Prijedor gdje je bio Stožer. To je bilo rano ujutro prije izlaska sunca, u vrijeme kada smo se još žestoko tukli. Bilo je slučajeva da oni zauzmu selo danju, a mi ga vratimo po noći, ili obrnuto. Tada smo se nerijetko sukobljavali s četnicima. Nakon ovoga događaja s teklićem i lječnikom, uvjero sam se ponovo da četnicima, i Srbima, nikada ne treba vjerovati. Nikada nismo znali kad će nas iznenaditi.

Dakle, teklići i lječnik, kad su se udaljili na putu prema Prijedoru, nekoliko metara od naše noćne baze, naletjeli su na partizane koji su dolazili iz smjera Grmeča. Ne očekujući da tu u blizini ima bilo koga, teklići i lječnik su jeli šljive. Partizani su ih na mjestu ubili. Čuli smo pucnjavu i vojska je skočila sa spavanja. Prihvatali smo borbu s partizanima koja je trajala sve do podne. Imali smo 8 mrtvih, 12 ranjenih, ali je i partizana pedesetak ostalo na bojnom polju. Ostali su se razbjezali po Kozari. Jedan domobran koji je bio u njihovu zarobljeništu se predao nama. Od njega smo dobili informaciju da je njih 300 pošlo iz Grmeča prema nama s namjerom da opet započnu formiranje partizanskih postrojba na Kozari. Saznali smo od domobrana kakvim naoružanjem partizani raspolažu. Imali su, osim pušaka, 16 strojnica, a u postrojbi su imali i 19 žena.

Nakon podneva smo se izvlačili prema Jelovcu, tj. na cestu Prijedor-Dubica, noseći ranjene i mrtve. Na cesti su naišla tri kamiona njemačke vojske, potpuno prazna (u kabini je bio samo vozač i njegov pomoćnik). Naš zapovjednik je naredio da nam daju jedan kamion za prijevoz mrtvih i ranjenih do Prijedora. Ostala dva kamiona su produžila za Dubicu. Po vozačima kamiona je poručio da nam Nijemci pošalju pomoć. Pomoć nam je stigla. Došlo je 100 njemačkih motora ("cindapa") na svakom je bilo po tri vojnika s jednom strojnicom.

Njemački vojnici, skupa s nama su išli na mjesto gdje smo imali okršaj s partiza-

nima. Čim smo se približili partizani su pobjegli. Da nam se nisu nadali govorili i to što smo našli zaklanu svinju, težine oko stotinu kilograma koju su namjeravali ispeći. Taj dan smo se kretali po dubini Kozare, ali nismo imali više okršaja s partizanima.

Ovdje bih napomenuo da su četnici, ako su bili naši "saveznici" bili u boljim odnosima s partizanima nego sa nama. Radi ilustracije, npr. srpska sela Mlječani i Palančišće, iako su kroz njih prošli partizani, nisu bila porušena, što nigdje nije bio slučaj s hrvatskim selima. Partizani su uvijek više mrzili ustaše, odnosno Hrvate, nego Srbe. Isto tako u vrijeme ofenzive na Kozari, hrvatska vojska nije palila srpska sela. Kada smo krećući prema Prijedoru i dalje prešli pored sela Mlječani i Palančišće, u njima smo zatekli pučanstvo. Niko nije diran. Vratili su se malo unazad i pred selima zauzeli položaj. S lijeve strane našeg položaja nalazila se jedna njemačka postrojba, a s desne domobraska postrojba sastavljena od starijih ljudi. Naš cilj je bio da se spojimo s našim postrojbama koje su još uvijek držale Kozaru u okruženju i da potjeramo još oko 250 partizana koliko je otprikljike ostalo na Kozari.

Već nakon tjedan dana iz sela Mlječani i Palančišće počeli su po noći na nas pucati, ničim izazvani s naše strane. Našem zapovjedniku Ivanu Batiniću je to dodijalo, to izazivanje, pa je narednih dana, s jednom grupom ustaša pokupio nekoliko stotina Srba. Upućeni su prema Banja Luci.

Jedne večeri bila je velika kiša, mrak. Partizani su pokušali proboj, no, nisu uspjeli. Treći pokušaj proboja na postrojbe domobrana im je uspio, probili su liniju ispred Prijedora i pobjegli prema Grmeču. Moja postrojba se vratila u Prijedor.

POGLAVNIKOV POZIV

Tek smo tri dana bili u Prijedoru kada je stigao avionom izaslanik **Ante Pavelića**, našeg poglavnika, u kojem je bio pukovnik ustaške vojske. Naš zapovjednik nas je postrojio, nakon čega je uzeo riječ poglavnikov izaslanik, koji nam je pročitao Poglavniku naredbu da je moja postrojba stavljena na raspolaganje zagrebačkoj posadnoj bojni. Kako je naš zapovjednik Ivan Batinić bio ranjen, smješten je u zagrebačku bolnicu, a mi smo dobili novog zapovjednika **Marijana Barčića**. Kako je došlo do poziva moje postrojbe u Zagreb?

(nastavit će se)

SJEĆANJA I SVJEDOČENJA

VOJNI SUD U ZAGREBU
I.K.br. 199/72.
Dana 4. IX 1972.

U I S E N A V O D A I

Vojni sud u Zagrebu, u veću sastavljenom od sudije pukovnika pravne službe Fumić Mr. Ivana, kao predsednika veća, te sudija: porotnika pukovnika Gregec ing. Vinka i zastavnika Jevović Zdravka, kao članova veća, uz sudelovanje Vojvodić Nevenke, kao zapisnicara, u krivičnom predmetu protiv PEJIĆ RADOMIRA, vojnog zbog krivičnog dela iz čl. 118. st. 1. EZ, optuženog optužničem Vojnog tužioca pri VP 7250 Zagreb I VP br. 160/72. od 11. IV 1972., održao je dana 4. septembra 1972. članui javni pretres u prisutstvu optuženog i njegovih branilaca: poručnika pravne službe Veselić Milana i advokata Gnjidić Ernesta, te zastupnika optužbe pukovnika pravne službe Alinčića Milana, pa je istog dana doneo i u prisustvu stranaka objavio sledeću

P R E D U Z M U

Opt. PEJIĆ RADOMIR, vojnik VP 2480/5 Ljubljana, sin Mile i Dušan K. r. Kolar, rođen 29.IV 1952. u Čapljini, sa boravištem u Pri

b/ za druga Tita je govorio da je već star i da je odavno trebao da bude smenjen, jer ga je vreme prešlo, pa nije progresivan i zato ga treba smeniti, navodeći da drug Tito sigurno govori kao i njegov otac: "E moj sine, kad sas ja bio u ratu udri mi udri četnici, jedi openke", da nije potrebna ni vojska, pa ni Vrhovni komandant, da je druga Tita vreme pregazilo zato što je tako doživeo rat, da je star i da ne radi u duhu vremena;

- 3 -

čine je učinio krivično delo neprijateljske propagande iz čl. 118. st. 1. EZ,

pa ga sud, na osnovu čl. 118. stav 1. EZ i člana 28. Z

O S U D J U J E

na KAZNU STROGOG ZATVORA u trajanju od 2/dve / godine.

Na osnova čl. 45. st. 1. EZ u izrečenu kaznu uračunava mu se vreme provedeno u pritvoru od 21. II 1972. pa dalje.

Na osnovu čl. 91. st. 4. ZKP oslobođaja se od dužnosti naknadne troškova krivičnog postupka u iznosu od 3.395,20 dinara.

Zapisničar:
Vojvodić Nevenka

Predsednik veća:
pukovnik pravne službe
Fumić Mr. Ivan

SUDBINA KRIŽA

Od rođenja sam živio i rodio se u Župi Sv. Ivana Krstitelja u Zadru, a ona je osnovana 5. srpnja 1953. godine. Vodili su je franjevci-trećoredci. Bili su glagoljaši.

Župa Sv. Ivana Krstitelja ove godine slavi 50. obljetnicu svoga dje-lovanja i postojanja.

Potrebno je vratiti se povijesti postavljanja ovog križa, a to je bilo 1933. o jubilarnoj 1900. obljetnici Kristove smrti. Križ je bio postavljen na raskrižju Benkovačke ceste i Puta Mrvice. Postavljanju križa bio je nazočan i papin legat.

Poslije 1945. godine, križ je dočekao i novu komunističku vlast.

Na Duhove, 6. lipnja 1954. raspelo na križu je rastrgano i bačeno na zemlju. U svim zadarskim crkvama, po naredbi nadbiskupa mons. Mate Garkovića, održan je sat klanjanja kao naknada za svetogrde. Veliki broj vjernika bio je okupljen u svim zadarskim crkvama. U predvečerje je po zadarskim ulicama održana procesija.

Raspelo je bilo polomljeno i izloženo u Crkvi Sv. Ivana Krstitelja. Vjernici su se klanjali polomljenom raspelu. Vlastima, koje su očito dale nalog za jedan takav gnusan čin, očito to nije bilo dovoljno.

Piše:

Bruno ZORIĆ

Dne 21. lipnja 1954. provaljena su vrata u crkvi u namjeri da se ostatci raspela do kraja unište, ali se slučajno oglasilo zvono i prestrašilo provaljike koji su pobegli. Vjernici su tri dana čuvali crkvu dok nisu po-pravljeni crkvena vrata.

Obnovljen je i križ i postavljen na prijašnje mjesto pa ga je nadbiskup Garković blagoslovio 2. siječnja 1955.

Raspelo je ponovno nakon kraćeg vremena nađeno na tlu. Nakon toga, raspelo i cijeli križ prenijet je u dvorište crkve u nadi da križ ne će biti više oskrnut.

I nakon toga, hajka na križ nije prestala. Poslije toga smješten je u sakristiju, ali i tu nije imao mira. Mrzitelji križa i dalje su ga lomili i uništavali, a vjernici popravljali i pozlaćivali.

Čudesna sudbina križa natjerala je mnoge vjernike da se pred njim klanjaju pri ulasku u župno dvorište. U lipnju 1954. započeo je progon jednog križa, a nakon 50 godina, nepos-

redno kraj križa, dolazeći u Zadar, prošao je jedan papa, Ivan Pavao II.

Župa je donijela odluku, da se nakon 50 godina, križ vrati na staro mjesto, gdje je prvi put postavljen između ulice Zrinsko-Frankopanske (ranije Benkovačke) i Puta Murvice.

Sve dozvole od sadašnje zadarske vlasti su dobivene, urbanističko okružje je sasvim promijenjeno, mjesto je sačuvano, a ono što je najbitnije, radovi su započeli.

U ovom gradu više ne vladaju komunističke vlasti i mrzitelji križa više nisu glasni, ili ih više i nema među živima.

Kao djeca, okupljali smo se i igrali oko križa, u čijem podnožju je uvek bilo puno cvijeća, a okupljali su se i mnogi vjernici koji su se klanjali pred križom.

U obnovi križa uključit će se mnogi vjernici svojim novčanim prilozima, kao i članovi HDPZ Podružnica Zadar svojim simboličnim prilozima.

Novčane priloge mogu poslati i čitatelji Političkog zatvorenika na žiro račun: NOVA BANKA ZADAR 24070001100041023, poziv na broj 02 2809003, oznaka "Za križ".

ISPRAVAK

U listopadskom je broju uredničkim prevodom izostavljen opis ilustracije na trećoj i četvrtoj stranici korica. Riječ je o 3. i 4. str. Pisma Ante Jurjevića-Baje, kojim se bavi članak Tomislava Jonjića, objavljen na str. 15.-20. Prve dvije stranice pisma objavljene su kao faksimili na str. 17.-18. Ispričavamo se čitateljima!

POMOĆ ZA POLITIČKI ZATVORENIK

Od početka listopada do 25. studenoga 2003., svojim su nesebičnim prilozima daljnje izlaženje našeg lista pomogli:

Josip	Dominis	Split	300,00
Marija	Piškulić	Zagreb	200,00
Stipan	Mušterić	Zagreb	200,00
Slavko	Radičević	Rijeka	2.500,00
Ivan	Lukinec	Zagreb	1.000,00
Ante	Gojević	Zagreb	20,00
u k u p n o			4.220,00

Zahvaljujemo se darovateljima, te se i ubuduće preporučujemo njihovo susretljivosti.

RATNI ZLOČINI NAD HRVATIMA U ODESI 1916.

Hrvatska povijest 20. stoljeća ispunjena je još uvijek brojnim nepoznanicama i nedovoljno razjašnjenim dogadajima, koji zasluzuju objašnjenje. U većem dijelu toga bremenitog stoljeća službena povijest ovoga podneblja pisana je pod kišobranom jugoslavenske vladajuće ideje. Zato su mnoge teme, koje nisu odgovarale ozračju jugoslavenskog zajedništva, ostale obavijene zaboravom ili su često puta bile mistificirane; primjerice u razdoblju do Drugoga svjetskog rata mnogi slučajevi poput veleizdajničkog procesa, sarajevskog attentata, ratne slave hrvatskih postrojbi tijekom Prvoga svjetskog rata, petoprosinačke pobune, državne represije nad brojnim Hrvatima u jugoslavenskim državama, nekažnjenih ubojstava nevinih građana, omalovažavanja hrvatskog identiteta u školskim programima, režimske pljačke prigodom konvertiranja valuta i žigosanje stoke, prve hrvatske protujugoslavenske emigracije, namjernog slamanja hrvatskog bankarstva i drugih pojava.

Od 1990-ih godina intenzivnije je obnavljano sjećanje na pojedince i skupine koji su se otvoreno borili protiv nameantanja jugoslavenstva i (li) svesrpstva nauštrb hrvatske ideje. Ovom je prigodom uredništvo Hrvatskoga društva političkih zatvorenika odlučilo skinuti sloj prašine s krvave priče o hrvatskim ratnim zarobljenicima iz Prvoga svjetskog rata, koji su doživjeli teške torture u Rusiji. Stoga je odlučilo objaviti interpelaciju pravaškog zastupnika **dr. Aleksandra Horvata**, koju je podnio na sjednici Hrvatskog sabora od 6. srpnja 1918. s namjerom da potakne glavno zakonodavno tijelo da potpunije upozna javnost s malo poznatom sudbinom Hrvata.¹

Uzaludan pokušaj frankovaca

Zagrebački odvjetnik Aleksandar Horvat (1875.-1926.) bio je u to ratno vrijeme predsjednik Stranke prava, i to one pravaške skupine čije se sljedbenike tada nazivalo "frankovcima" po njihovu prvaku **Josipu Franku** (1844.-1911.). U

Piše:

Dr. Stjepan MATKOVIĆ

drugoj polovici posljednje ratne godine "frankovci" su bili jedina stranka, koja se konzistentno protivila rušenju Habsburške Monarhije s gledišta obrane hrvatskih interesa, jer je smatrala da se upravo u tom sklopu mogu najpovoljnije rješiti svi hrvatski državnopravni

Dr. Aleksandar Horvat

problem. Sjetimo se da su tada sve hrvatske zemlje bile okupljene pod jednom, legitimno izabranom dinastijom. Prema tome, promišljanje "frankovaca" polazilo je od činjenice da treba ustrajno raditi na ujedinjenju hrvatskih zemalja unutar Habsburške Monarhije, koja je ipak bila uljuđena srednjoeuropsko-jadransko-balkanska velesila, dok bi svaki koraci u prilog rušenja Monarhije mogli, prije svega, ići u prilog teritorijalnih prohtjeva susjedne Italije i Srbije. Drugo važno gledište "frankovaca" odnosilo se na pretpostavku da bi napose trijumf srpske kraljevine mogao imati katastrofalne posljednice po razvoju hrvatske nacije. U tom slučaju, iznad Hrvata bi se našao onaj narod

kojemu je cilj bilo golemo zemljivo smanjivanje hrvatskih zemalja i rashrvačivanje brojnog dijela njegovih stanovnika. Istodobno, kormilo hrvatske politike preuzele su novozagovornici ideje "narodnog jedinstva", odnosno one skupine koje su počele otvoreno zagovarati jedinstvo svih Hrvata i svih Srba na čitavome južnoslavenskom prostoru. Ta je skupina bila posve heterogena; u njoj su bili nekadašnji pravaši, narodnjaci, poneki "mađaroni", srpski samostalci, raznoliki pojedinci, a ni radićevci nisu zazirali od nekog oblika te ideje. Sve je to pridonijelo stvaranju konfuzije, koju su najbolje iskoristili, kako se rat bližio kraju, pristaše jugoslavenskog integralizma pod srpskom dinastijom. Stenografski zapisnici Hrvatskog sabora pokazuju da su upravo saborski zastupnici, koji su ostvarili značajne karijere i unosne položaje u monarhističkoj Jugoslaviji, vrlo uspješno započeli s manipuliranjem hrvatskoga javnog mnijenja i pripremama za veliki prevrat.

Horvatova interpelacija o nasilju nad hrvatskim zarobljenicima u Rusiji nije imala većeg uspjeha. Tijek rata išao je u prilog ubrzane afirmacije jugoslavenstva. Stranka prava objavila je interpelaciju u vlastitom izdanju, a u isto vrijeme započeli su konačni obračun s pravašima zagovornici integralnog jugoslavenstva.² Pravaški protivnici i kritičari odmah su krenuli isticati da se tu radilo o neistinama i da je riječ o "frankovačkim" poslovima. Nužno je bilo poništiti odjeke koji su otvoreno naglašavali pogubno obilježje "narodnog jedinstva" tako da je bilo najlakše optužiti stranku "hrvatskog kursa" da manipulira u korist vlastitih stranačkih probitaka. Upravo je Horvat u saborskem govoru, održanom samo dva dana prije interpelacije o stanju zarobljenika u Rusiji, objasnio uzroke takvog stanja:

„.../ I gospodo, to je ono, što je Stranka prava uvijek naučala. Cijelo vaše jugoslavenstvo nije ništa drugo, nego

¹ Osim kao brošura u izdanju Stranke prava, ova se interpelacija može pronaći u *Stenografskim zapisnicima Sabora kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije petogodišta 1913.-1918.*, sv. VI., godina 1917. i 1918., str. 987-1006. Točno mjesec dana ranije, 6. lipnja, objavili su Horvat i dr. Vladimir Prebeg – predsjednik saborskog kluba Stranke prava – poziv pod naslovom "Na obranu hrvatskih prava" u kojem se spominju nasilne smrti u Odesi. Poziv je objavljen u stranačkom dnevniku *Hrvatska*, br. 2055.

² U kolovozu 1918. pripremljena je propagandna brošura novinara i saborskog zastupnika Hrvatsko-srpske koalicije Večeslava Wildera *Dva smjera u hrvatskoj politici. Otkriće urote protiv ustava*. Cilj je brošure bio ukloniti Stranku pravu iz prvih redova hrvatske politike pod optužbom da je tražila saveznika izvan Hrvatske i da je namjeravala uvesti apsolutizam. Međutim, isti je Wilder sa svojim suradnicima izričito radio na povezivanju sa srpskim i češkim političarima te je u novoj državi nakon 1918. bio suodgovoran za podršku represivnom režimu koji je dokinuo Hrvatski sabor.

srpstvo i služba tom srpstvu i evo, gospodo, to je razlika izmedju vas i nas i za to vi tolikom vehemencijom na nas napadate, za to nemate riječi prjekora, kad se zavadite s onom strankom onđe (Starč. strankom prava), ali mi smo vam neprilični, što stojimo na stanovištu hrvatskoga nacionalizma, jer mi ovdje ne poznamo nikakvog drugog naroda do hrvatskog u hrvatskoj domovini u prošlosti i u budućnosti u okviru habsburške monarkije!"³

Kasnije će **Miroslav Krleža** zapisati u vezi Horvatove srpanjske interpelacije da je to bila:

"Agent provokatorska, frankovačka, demagoški rafinirana interpelacija doktora Aleksandra Horvata, stavljena u hrvatskome saboru jula godine 1918 na crti uvođenja vojničkog komesarijata u Hrvatskoj. /.../ To je bio posljednji pokušaj frankovaca da zauzmu vlast u Hrvatskoj političkim prepadom, pred sam slom Austrije. /.../ Interpelacija doktora Aleksandra Horvata u hrvatskome saboru bila je dobro smišljeno, intrigantsko, moglo bi se reći makijavelistički savršeno djelo."⁴

Međutim, u istoj knjizi na drugome mjestu, isti je pisac opisujući državni teror u Kraljevini SHS, pridodao i podatak o "stotinama izmrcvarenih leševa hrvatskih-jugoslavenskih dobrovoljaca zaklanih u Odesi, (gdje je po svjedočanstvu svakako kompetentnog gospodina Franka Potočnjaka samo 23. oktobra 1916 ustrijeljeno 13 dobrovoljaca)".⁵

Neobična nepodudarnost u izražavanju znamenitog pisca koji je u brojnim djelima nastojao pokazati umijeće poznavanja povijesti!

Manipulacije jugoslavenske historiografije

U hrvatskoj historiografiji Horvatov istup se rijetko ocjenjivao i to uglavnom nepovoljno. Najtipičniji je primjer pero renomiranog **Bogdana Krizmana**, po kojem je Horvat srpanjskom interpelacijom namjeravao da "što radikalnije obračuna s jugoslavenskom idejom". To je po poznatom povjesničaru bila "smišljena haranga". Budući da je Krizman volio "jugoslavensku ideju" nije

bilo neobično da su mu "frankovci" bili odiozni.⁶ U njegovu radu nije bilo ispitivanja jesu li se zločini dogodili u Odesi i kakve su bile posljedice harangiranja hrvatskih zarobljenika, nego se samo prišlo opisivanju saborskih rasprava iz perspektive pobedničke strane, koje je popraćeno naglašenom dozom sarkazma. Istaknimo jedan primjer. Na Horvatov saborski upit reagirao je član Starčevićeve stranke prava ("milinovac") pravoslavac **Marko**

Franko Potočnjak

Mileusnić, porukom da je interpelacija htjela "izazvati među Srbima i Hrvatima pokolj". Krizman je u bilješci popratio tu izjavu sljedećim rijećima "Dobro je stari općinski bilježnik 'pročitao' dr. A. Horvata!"⁷ No, Krizman nije želio pročitati i odgovor Stranke prava u kojemu je naglašeno: "Ta interpelacija nema tendencije, da izazove bratski pokolj, kako to misli zastupnik Mileusnić, već naprotiv da pokaže kamo vodi hajka na hrvatstvo, borba za maglenu Jugoslaviju i da grčko-iztočne u hrvatskim zemljama priljubi hrvatskoj narodnoj misli."⁸

Nakon Prvoga svjetskog rata o mučnim događajima u Rusiji počela su se pojavljivati nova izvješća, koja su

manje-više potvrdile obavijesti iz Horvatova saborskog upita. Ti su nam izvori posebno vrijedni jer iz njih izviru svjedočanstva neposrednih sudionika događaja. Svi oni pokazuju da su se tamo zbivale grozote, koje su morale ostaviti duboke posljedice ne samo izravnim žrtvama, nego i odnosima između Hrvata i Srba. Međutim, bilo je teško očekivati da bi se u razdoblju jugoslavenske monarhije moglo sa službene strane potaknuti istragu o zločinu srpskih vojnika, koja bi nepobitno utvrdila namjerna ubojstva i mučenja hrvatskih vojnika te pravno kaznila zločince.

Najpoznatiji je svjedok svakako spomenuti Franko Potočnjak, koji je u knjizi *Iz emigracije. U Rusiji*, sv. 4, (Zagreb 1926.), odlučio iznijeti svoju verziju tragičnih zbivanja. U "pripomenku" knjige, pisanom krajem ožujka 1926. u rodnome Novom Vinodolskom, istaknuo je želju da konačno iznese "ružne, ali istinite stvari iz emigracije", koje su na određeni način bile uvod u prilike koje su se stvorile tijekom prvog razdoblja života Kraljevine SHS. Konačno se netko iz "unutarnjih redova" odlučio otvoreno progovoriti o teškim zločinima, počinjenima u ime jugoslavenskog ujedinjenja. Na neki način, to je bilo i određeno samočišćenje savjesti jednog političara koji nije uspio ispuniti svoju moralnu dužnost da spriječi iživljavanje nekih Srba nad zarobljenim Hrvatima u funkciji apoteoze jugoslavenstva.

Geneza dragovoljačkih postrojbi vezana je uz početak Prvoga svjetskog rata, kad su, uglavnom, hrvatski emigrantski političari na skupštini u Rimu od 11. siječnja 1915. odlučili stvoriti "dobrovolačke čete". U prvom razdoblju zamišljeno je ustrojavanje "Jadranske legije", koja je trebala biti manifestacija otpora protiv Austro-Ugarske i Centralnih sila. Predviđalo se da će legija biti sastavljena od prebjega iz domovine i iseljenika iz Sjeverne i Južne Amerike. Od tada pa sve do kraja rata šira politička konstelacija utjecala je na stvaranje i razvijanje protuhabsburških postrojbi u kojima su Hrvati trebali imati ulogu unutarnjeg rušenja Monarhije. Primjerice, prvi proglaši

3 Stenografski zapisnici Sabora kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije petogodišta 1913.-1918., sv. VI., godina 1917. i 1918., str. 970.

4 Vidjeti poglavje "Horvatova interpelacija u Odesi 1918.", u: *Sabrana djela Miroslava Krleža*, Deset krvavih godina i drugi politički eseji, sv. 14. i 15., Zora, Zagreb 1957., str. 537-538.

5 Isto djelo, str. 613.

6 Bogdan Krizman, *Hrvatska u prvom svjetskom ratu. Hrvatsko-srpski politički odnosi*, Zagreb 1989., str. 190 i 193.

7 Isto, str. 211.

8 Hrvatska, "Zadaća interpelacije o srbskim zvierstvima", br. 2085, Zagreb 1918., str. 1.

projugoslavenskih Hrvata u egzilu nisu iz oportunih razloga govorili o talijanskim presizanjima na hrvatsko tlo, jer nije bilo primjerenog stavljanja u prvi plan primjedbe na dolazećeg saveznika Antante. Italija je u početku udomila projugoslavensku emigraciju i uskoro je postala ratni neprijatelj Austro-Ugarske. Međutim, stvarnost je bila drugačija. Uskoro se pokazalo da su se Hrvati u austro-ugarskim postrojbama na Soči borili prema **Trumbiću** kao "lavovi". Jadransko nazivlje je uskoro promjenjeno u jugoslavensku legiju. Tijekom rata Englezi nisu odobravali dragovoljačke skupine, jer je njihova diplomacija dulje vrijeme taktizirala s pitanjem opstanka Habsburške Monarhije. Drugčije je bilo s carskom Rusijom, koja je prihvatala udomiti dragovoljačke postrojbe. Prva je ideja bila da se dragovoljci preko Soluna dovedu u Srbiju, gdje bi bili zasebna postrojba pod rukovodstvom srpskih viših oficira. Ta je ideja otpala zbog toga što su Centralne sile zauzele Srbiju.

Nastanak dragovoljačke legije

Vratimo se Franku Potočnjaku, koji je jedan od najvažnijih svjedoka za proučavanje događaja na ruskom tlu. On je započeo svoju političku karijeru kao pravaš, koji je s vremenom postao uvjereni političar jugoslavenskog "narodnog jedinstva". Tijekom početka Prvoga svjetskog rata otisao je u emigraciju, gdje je u ime Jugoslavenskog odbora radio na organiziranju stvaranja jugoslavenske države na ruševinama Austro-Ugarske. Prvo je djelovao u SAD-u, a zatim je preuzeo misiju u carskoj Rusiji sa zadaćom da iz redova austro-ugarske vojske, u kojima je bilo mnogo Hrvata, Slovenaca, prečanskih Srba i bosansko-hercegovačkih muslimana, pripremi dragovoljce za jugoslavensku ideju. Nova vojna postrojba trebala se ustrojiti u obliku "dobrovoljačkog korpusa". Misao je inicijatora korpusa bila da se na poslijeratnoj konferenciji mira pruži argument "oružja i krvi za narodno ujedinjenje."

Već se u ljetu 1915. radilo na obrazovanju dragovoljačke čete od zarobljenika u Rusiji. Pregоворi su se vodili između ruske i srpske vlade. U Rusiju su poslani zbog prikupljanja

FRANKO POTOČNJAK

IZ EMIGRACIJE IV

X

U RUSIJI

Z A G R E B 1 9 2 6

TISKAK ZAKLADE TISKARE NARODNIH NOVINA U ZAGREBU

Potočnjakove uspomene iz Rusije

dragovoljaca **Mirko Komnenović** iz Herceg Novog, **Jozo Miličić** s Hrvata i **Blaž Rukavina**. U povodu toga je otvoren konzulat u Odesi. Ruska vrhovna komanda je donijela odredbu da se svi zarobljenici iz Austro-Ugarske upućuju u Odesu. Neki su odmah izjavljivali da su vjerni caru **Franji Josipu** i da ih se treba vratiti u Sibir.⁹ Potočnjak se u svojim zapisima, kad je riječ o tim događajima, pozvao i na svjedočanstva **Marka Cemovića**. Riječ je o srbjanskom konzulu u Odesi, koji je tamo došao u rujnu 1915. s Krfa. U jednom zagrebačkom "vanstranačkom dnevniku" jugoslavensko-integralističkog

usmjerena Cemović je objavio svoja sjećanja na ratne dane.¹⁰ On se podsjetio audijencije kod ruskoga cara **Nikole**, koji je bio dobro obaviješten o zarobljenicima iz Austro-Ugarske. Car je dopustio da se od njih stvore dobrotoljaci odredi i za tu je potrebu izdvojio značajna novčana sredstva. Ruska vrhovna komanda izdala je zapovijed da se svi zarobljenici odmah upućuju u Odesu. Politička strana dragovoljačke organizacije bila je povjerena tamošnjemu srpskom konzulatu. Najvažniji dio Cemovićeva svjedočanstva odnosi se na njegove prve susrete s "nedobrotoljnicima". Od početka akcije, Kozaci su prisilno dovodili zarobljenike.

⁹ Franko Potočnjak, *Iz emigracije. U Rusiji*, sv. 4, Zagreb 1926., str. 104.

¹⁰ Marko Cemović, "Kako je osnovan jugoslovenski odred u Rusiji. Iz uspomena Marka Cemovića", *Domovina*, Zagreb, br. 1, 1. I. 1920., str. 1-2.

Slijedi Potočnjakovo naglašavanje želje zarobljenih Hrvata da se ne ukloni hrvatsko ime, odnosno da se ne nameće srpsko nazivlje, koje nije bilo prihvatljivo drugim narodima. To je odmah među većem dijelu Srba shvaćeno kao opreka srpstvu, koja se mora odbaciti. Prema idealistu Potočnjaku, srpski su oficiri bili jednostrani i nedostupni razumijevanju ideja, a uz njih su bili i neki građanski elementi koji su se bavili raznim spekulacijama i "ujdurmama" da bi zgrnuli "grdne pare". U ideoškom smislu: "Stalo da se goni one koji su se dali na tu kritiku. Službena lica otvoreno su se stala groziti da će biti strijeljan svako ko bude o jugoslavenstvu govorio.". Potočnjak je neograničeno vjerovao u jugoslavensku ideju. U toj vjeri išao je toliko daleko da je bio spreman opravdavati naziv Odreda srpskim, jer je držao da je srpsko ime bilo poznatije u svijetu! I što je više dobre vjere davao srpskoj strani, to se zauzvrat sve više uvjeravao u stvarnu narav srpskih težnji. Slaо je zabrinuta izvješća prijestolonasljedniku **Aleksandru Karadorđeviću** od kojega je dobivao blagonaklone savjete o jugoslavenstvu, a u zbilji se provodila posve drugačija, svesrpska ideja. S druge strane, tipično za zanesene pobornike jugoslavenstva, Potočnjak nije htio odobrati poticaje da se stvori posebni rusko-hrvatski odred premda se svakodnevno uvjeravao u lažno savezništvo sa srbijanskom stranom. Svako rješenje izvan sklopa "narodnog jedinstva" bilo je za njega očito plod napora "frankovačkih smutljivaca".

Učestala uporaba "frankovačkog" naziva u pejorativnom smislu bila je tipični dio rječnika hrvatskih jugofila. Tako je i Potočnjak protivnike njegovih nauma nazivao "frankovcima". Konkretno, spomenuo je "agenta-provokatera" **Vilima Mariona**, kapetana u Odesi, bivšega austro-ugarskog poručnika, rodom iz Jaske, koji je s poznatim simpatizerom Stranke prava **Krunoslavom Herucem** htio stvoriti posebni rusko-hrvatski odred. Imena Mariona i

Heruca (u literaturi se ponekad navodi i njegova ruska varijanta prezimena Geruc) često se pojavljuju u izvorima i literaturi. O njima nam je najviše podataka ostavio **Ivan Očak** (1920.-1994.).¹⁴ Kako je taj povjesničar, koji je jedini iz zajednice

Krunoslav Heruc

hrvatskih historografa istraživao arhivske dokumente i osobne ostavštine u Rusiji, video problem?

Marion je bio unovačen u austro-ugarsku vojsku odmah na početku rata. Tijekom 1915. ruska ga je vojska zarobila, a on se uskoro prijavio u Srpski dobrovoljački odred. Premda je bio željan borbe protiv postrojbi Centralnih sila, ubrzo se uvjerio u pravu narav "dragovoljačke" promidžbe koja nije mogla biti prihvatljiva za dostojanstvo vojnika. Marion je zapisao:

„Da nam pomognu, dođoše s talambasima ustanka za oslobođenje i ujedinjenje tuđincem ugnjetenog naroda. Povjerovali smo i odazvali smo se s oduševljenjem narodnih boraca. Ali mi smo za kratko vrijeme uvidjeli da su iz nas, umišljenih narodnih boraca, stvorili bezumno roblje i slijepo oruše za provedbu volje i interesa kaste privilegiranih, vlastodržećih ljudi /.../”¹⁵

Očak je zapisao u svojem djelu da je u Prvoj srpskoj dobrovoljačkoj diviziji vladao "režim nasilja i velkosrpskog

šovinizma".¹⁶ On smatra da je nakon februarske revolucije u Rusiji, dio hrvatskih zarobljenika pokrenuo "disidentski pokret", koji je nastojao ukloniti samovolju srpskih oficira i provesti ideju ravnopravnosti "jugoslavenskih naroda". Stoga je dio Hrvata (poručnik **Matija Pavić** te potporučnici **Vladimir Čopić** i **Ivan Brkić**) otvoreno odbio srpsku dominaciju i napustio dobrovoljački korpus, dok je Marion pokušao i dalje raditi na jugoslavenskoj ideji zbog čega su ga uskoro smjestili u Sibir, gdje se kasnije povezao s ruskim boljševicima.

Heruc je bio otprije poznato ime. Kao pravaš je napustio domovinu i preselio u Petrograd. I dalje je održavao vezu s Hrvatskom. Često je slao dopise pravaškom tisku, čime je pokazao da pravaši nisu zazirali od ruskih tema, nego je štoviše pokušavao poput **Eugena Kvaternika** promovirati hrvatske interese.¹⁷ Prema Očaku, Heruc je u Prvome svjetskom ratu radio na vrbovanju zarobljenika u logorima Ukrajine i u Sibiru za odlazak u srpske dobrovoljačke odrede. Zajedno sa Slovencem **Tumom** i Čehom **Konjičekom** osnovao je "Rusko hrvatsko društvo u čast Križanića", čiji je Statut odobren 7. listopada 1915. Društvo je promicalo ideju slavenofilstva s istaknutom panruskom notom, odnosno nije prihvačalo zapadnueuropsku civilizaciju kao vrhunac ljudskog ustrojstva, već je bilo uvjereni da je svršishodnije raditi na povezivanju slavenskih naroda. No, **Ante Mandić**, voditelj kancelarije Jugoslavenskog odbora u Rusiji, u izvješću iz Petrograda napisao je u vezi tog društva: „Na svaki način ćemo ih zapregnuti i zapriječiti, da ne nastupe za kakovu hrvatsku samostalnost ili slično, jer se bojim, da se o tome radi.“¹⁸ Iz te se izjave može zaključiti da su svi oblici borbe za hrvatsku samostalnost bili neprihvatljivi za hrvatske agitatore jugoslavenstva. Argument koji dokazuje kakva je bila razlika u to vrijeme između hrvatskih stranaka.

(nastavit će se)

¹⁴ Ivan Očak, *Hrvatsko-ruske veze*, poglavje "Hrvatski konzul u Rusiji" – Krunoslav Hercen, str. 101-126, Zagreb 1993. i isti, *Jugoslavenski Oktobarci likovi i sudbine*, Zagreb 1979. Očak je nakon Drugoga svjetskog rata živio u Sovjetskom Savezu – tamo je završio studij povijesti - do 1973., kad se vratio u Zagreb gdje je objavljivao studije o pojedincima iz Hrvatske koji su sudjelovali u Oktobarskoj revoluciji ili o njihovim aktivnostima u međunarodnom komunističkom pokretu. Njegovi su nam radovi glavni izvor o sudbinama pojedinih Hrvata u Rusiji. Više o njemu u: Mihail Sobolevski, „In memoriam Dr. Ivan Očak”, Časopis za suvremenu povijest, br. 3, Zagreb 1994., 569-571

¹⁵ Navod je preuzet iz I. Očaka, str. 232. Navod izvorno potječe iz lista *Komuna*, br. 2 iz Irkutska od 24. III. 1920.

¹⁶ Isto, 234.

¹⁷ Heruc je poznat po kupnji samovara, koji je poslan Anti Starčeviću prigodom otvaranja Starčevićevog doma u Zagrebu. Danas se čuva u Muzeju grada Zagreba.

¹⁸ Dr Ante Mandić, *Fragmenti za historiju ujedinjenja*, Zagreb 1956., 213.

POKRET «ŽUTIH SVEĆENIKA» I NASTANAK HRVATSKE STAROKATOLIČKE CRKVE (III.)

Nakon nadbiskupove osude sastanka i objavljivanja «*Savremenih želja*», oglasila su se i katolička službena i poluslužbena glasila. U njima je odmah uočeno da je glavna opasnost u mogućnosti organiziranja nižeg svećenstva i to neovisno o crkvenoj hijerarhiji. Da bi se takvo što onemogućilo, bilo je potrebno stvoriti svećeničku organizaciju koja će biti podložna crkvenim vlastima. U tom je pogledu važna uloga bila namijenjena »Svećeničkoj Zajednici«. Reformni su svećenici s velikom rezervom gledali na osnivanje te svećeničke organizacije čija je pravila nadbiskup **Bauer** potvrdio 4. travnja 1919. O konačnom uspjehu te odozgo pokrenute akcije pustili su da presudi vrijeme koje je moglo najbolje pokazati njezinu opravdanost.

U svrhu diskreditiranja organizatora zagrebačkog sastanka i njihovih zahtjeva, i to prvenstveno u očima svećenstva, a zatim i ostale javnosti, katolički je tisak pisao da je on »neka vrst boljševičke sinode, jer se sve radilo krišom bez prethodnoga znanja ordinarijeve, te se nipošto ne može reći, da je taj sastanak reprezentirao objektivno mišljenje svekolikog jugoslavenskog katoličkog klera, što prisutnici toga sastanka sebi svajataju, jer glavnih rezolucija toga sastanka ne samo da ne odobrava pretežni dio našega svećenstva, već ih upravo osuđuje i zabacuje«. Iz redova katoličke inteligencije reformni su pokret najoštrije osudili i aktivno sudjelovali u njegovom gušenju članovi

Stjepan Zagorac

Piše:

Dr. Zlatko MATIJEVIĆ

Hrvatskoga katoličkog seniorata, predvođeni drom **Petrom Roguljom** (1888.-1920.), koji je tada bio predsjednik, na kršćanskim, odnosno katoličkim načelima zasnovane Hrvatske pučke stranke.

Prvi udarac crkvenih vlasti, potpomognutih katoličkim tiskom i organizacijama, donekle je uspio oslabiti započetu akciju reformnog pokreta u Hrvatskoj. Osim toga, smrt **R. Korytnika** i nepostojanje vlastitog glasila bili su dodatni elementi koji su nepovoljno utjecali na početnu fazu pokreta. Podrška koju su reformni svećenici dobili od liberalnih novina u Hrvatskoj (npr. »Riječ SHS«, »Obzor«, »Hrvat«, »Novosti«, »Jutarnji List« i dr.) nije im bila dovoljna, barem što se ticalo mogućnosti obrane i daljnog širenja vlastitih zahtjeva putem tiska.

Pokretanje časopisa »Reforma«

Uz privatne razgovore, koji su se vodili u svakom dekanatu zagrebačke nadbiskupije, sljedeći važan korak što su ga »žuti« svećenici poduzeli bio je sastanak održan 20. svibnja 1919. u Dugom Selu, kraj Zagreba. Domaćin sastanka bio je vlč. **S. Horvat**, predsjednik užeg odbora reformnog klera. Osim njega bili su još prisutni: **vlč. J. Cenkić**, **vlč. Davorin M. Ivanović** i **N. Petrić**. Najvažniji zaključak sastanka bila je odluka o pokretanju časopisa »Reforma«. To je glasilo reformnog pokreta trebalo biti potpuno neodvisno od nadbiskupa Bauera. Za finansijsku stranu toga pothvata brinuo se N. Petrić, koji je početak osigurao 10.000, a obećao je da će dati još 20.000 kruna. Uređivanje »Reforme« povjerenovo je vlč. Cenkiću. Svrha časopisa je bila da unutar reformnog pokreta omogući izmjenu misli i intenzivnije provođenje njegove organizacije.

Prvi broj novopokrenutog glasila izišao je u lipnju 1919. Pojava »Reforme« izazvala je prilično veliko zanimanje i u svećeničkim i u laičkim redovima. Posebnu je pozornost javnosti na sebe skrenuo Cenkićev članak »Na okup!«: »Naš pokret nije naperen samo proti celibata i brevijara. Mi smo po svom

uvjerenju iznesli čitav kompleks crkveno-političkih i staleških svojih pitanja. Zadaća našeg lista bude, da o tom raspravlja; da se stvore nove rezolucije ili naše poprave, da izradimo čitave osnove; da za njih činimo propagandu; da ih gledamo ostvariti kako kod svjetovnih, tako kod crkvenih vlasti. Mi ne ćemo biti krivi, ako kod toga posla dođemo u sukob sa biskupom. Mi znademo, da su biskupi autokrati, da će nas oni svojom velikom vlasti htjeti silom ili milom ušutkati, ali mi toj vlasti suprotstavljamo drugu vlast, koja se zove *staleška organizacija i pravo*.«

Iako ti, u osnovi samo ponovljeni zahtjevi, već ranije izloženi u »Savremenim željama«, nisu dirali u dogme, dakle ono temeljno za svaku vjersku zajednicu, dirali su u disciplinarna pitanja na koja je Katolička crkva, odnosno poglavito njezin viši kler bio prilično osjetljiv. Uz pitanja celibata i brevijara, problem staleške organizacije nižeg klera izbijao je sve više u prvi plan borbe za reformu i modernizaciju Katoličke crkve u Hrvatskoj u duhu »žutih« svećenika.

U skladu s očekivanjima »Reforma« je doživjela izraze podrške od istih onih krugova koji su sa zadovoljstvom prihvatiли »Savremene želje«, a oštре napade i osporavanje od službenih i poluslužbenih organa Katoličke crkve.

Premda su imena članova užeg odbora reformnog klera i, naravno, ostalih pristaša, koliko je to god bilo moguće čuvani u tajnosti, vlč. Cenkić je odmah bio prepoznat kao jedan od vodećih ljudi u pokretu nižega katoličkog svećenstva. Zbog izlaska »Reforme« bio je, 16. lipnja 1919., od ovlaštenih crkvenih organa zapisnički saslušan. Na temelju odluke nadbiskupa Bauera bilo mu je zapovjedeno da pod prijetnjom suspenzije »ab officio et beneficio« izade iz užeg odbora reformnog klera i napusti uredništvo »Reforme«. Vlč. Cenkić se tome nije odmah pokorio.

Reformni pokret kao dio europskoga kretanja

Druga po redu konferencija jugoslavenskoga katoličkog episkopata, održana u Zagrebu od 15. do 20. srpnja 1919., raspravljala je, među ostalim, i o mjerama za suzbijanje pokreta reformnog klera. Za

donošenje odgovarajućih odluka episkopatu je bilo nužno mišljenje Svetе Stolice. Obavijesti o držanju vrha Katoličke crkve prema reformnim gibanjima katoličkog svećenstva u Europi donio je izaslanik nadbiskupa Bauera **msgr. dr. Svetozar Rittig** (1873.-1961.). On je okupljene biskeupe izvjestio o tome kako su papa **Benedikt XV** (1914.-1922.) i državni tajnik kardinal **Pietro Gasparri** (1852.-1934.) primili izaslanstvo češko-moravskog klera i njihov memorandum sa zahtjevima za provođenje reformi u Katoličkoj crkvi.

Naime, reformni pokret nižega katoličkog svećenstva u Kraljevini SHS nije bio usamljena pojava. Nepochodno nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije došlo je među češkim katoličkim svećenstvom do reformnih kretanja. U tom se pokretu osobito isticao i tadašnji čehoslovački ministar **Zahradník**. U Pragu je, 25. siječnja 1919., održana skupština svećeničkog udruženja »Jednota«, na kojoj

SVEZAK II.

ZAGREB, RUJAN-PROSINAC 1919.

GODINA I.

NOVA REFORMA

SMOTRA ZA CRKVENO - POLITIČKA TE STALEŠKA PITANJA KATOLIČKOG NIŽEG KLERA I KATOLIČKE CRKVE U KRALJEVSTVU SHS.

Abbé Stambulow: POKRET NIŽEG KLERA ZA REFORMU I JEDINSTVO CRKAVA U JUGOSLAVIJI.

UVOD.

U naprednom nižem katoličkom kleru kod nas kao i kod Čeha opaža se gibanje, što traži neke savremene, posebne, vitalne reforme religioznog života u crkvi. Ujedno se opaža pokret da se katolički i pravoslavni kler u Jugoslaviji približi bratski jedan drugome i da se ostvari jedinstvo obje crkve, katoličke i pravoslavne, na teritoriju Jugoslavije. To isto gibanje vlasti kod izobrazbenog nižeg klera pravoslavne crkve. I prije rata bilo je nezadovoljstvo kod nižeg klera, što se osjećalo ugnjetavanjem stalskih preponama, stege, lukavim platom, neimajući nikakove organizacije. Padom austrijskoga režima, što je gušio svaki samostalni pokret i na crkvenom polju, odalečenje svaki pokraj se unesec u crkvi narodne elemente, izbio je na vidično unutrašnji pokret nezadovoljnog i naprednjeg dijela kat. klera. Prvi pokus je učinio mal skup svećenika u Zagrebu na svome sastanku od dneva 10. veljače t. g. Rezolucija toga sastanka bila su tisake u posebnom knjižici pod naslovom »Savremeno želje katoličkoga nižeg klera države S. H. S. «Bjelovar 1919. U toj knjižici razbaratili su glavne teme svoga onoga. Što hoće pristaže toga pokreta u crkvi.

Taj pokret nije više mogao potisnuti, jer narodani danomici sve to više pristaže. U Dalmaciji se u tome pravcu organiziraju pristaže posebno, te se misli držati prvi Kongres katoličkih i pravoslavnih svećenika u jednom dalmatinskom gradu u svrhu reforme i jedinstva crkava. Prvu pobudu za zbiljenje pravoslavnoga i katoličkoga klera i naroda dala je »Izjava katoličkih i pravoslavnih svećenika u Cetinjskoj Kraljinici«. Što je bila tiskana u »Novo Dobo« dne 17. 5. t. g. Na tu izjavu pristaže i drugi svećenici iz Dalmacije, dočinje reakciju podigla proti tome svoj glas u više navrata u dnevniku »Izdru«. U toliko je organ pokreta za jedinstvo i reformu crkava izbači u Zagrebu »Reformu«, gdje se sljedom iznosi savremene želje katoličkog klera.

Tai pokret nije samo vodjen od stalskih reformatorih interes istog klera, nego i misao konfederacija oslobodjenog trojnenog naroda, potiče pristaže pokreta, da ulože svoje sile, neka narod ne samo nacionalno i politički, nego i vjerski bude jedinstven. Unija katoličke i pravoslavne crkve na jugoslavenskom teritoriju stoji u interesu proči-

štenoga religioznog života našeg naroda, osobito inteligencije, koja je smatrala djelovanje crkve na poslu episkopata protunacionalnim putem uplivom austrijske vlasti. I dosada je bilo i na katoličkom kao i na pravoslavnom strani duhova, koji su zagovarali ali to ne pokušalo samo na književno-historijskom polju, gdje je jedna strana napadala drugu, kao raskolnički i heretički. Pa dok ne episkopat prigodom uskrsnečić Jugoslavije misli, da je sve učinjeno vrlo lakim predlogom, da se pređoši sv. Stolici, da se uvedu u naše bogoslužje staroslavenski jezik, mjesto da se per modum facit uvedu živi narodni jezik, doši niži kler ide sa stanovišta, da se ne smije postupati sa grko-ističnom braćom, da se od nih imi napraviti obraćenike i prozepte, nego sa gledišta, da su to kršćani nipošto gorii od nas, vjerska braća, nipošto dogmatički dalje od nas, s kojima se imaju uspostaviti duševna veza i doći s njima u neku sentente cordiale. U tu svrhu misli napredni niži kler, da treba u katoličkoj crkvi već u interesu nižeg klera i crkve odstraniti sve prepone, što stvara nepravoslavje pravoslavnoga dijela naroda, uvidajući u katoličku crkvu nužnu i nacionalno-crkvenu autonomiju.

Ova mala studija ima služiti našoj publici, da se snadje u pitanju savremenog pokreta nižeg klera za reformu i jedinstvo crkve, i ujedno da se počeka opravdanost ovog gibanja u Jugoslaviji.

Stoga ću u 1. točki istaknuti i Što hoće pokret nižeg klera?

2. Logika svećeničkog pokreta.
3. Dva mentalita u crkvi katoličkoj.
4. Narodna crkva u Jugoslaviji.

1. ŠTO HOĆE POKRET NIŽEG KLERA ?

Demokracija i demokratički zahtjevi vremena postali su deviza cijelog našeg kulturnog, političkog i socijalnog života. Nadej demokratsku su bila ono što je naše prve duhovne vodilo, da na raslini austro-fundamentalizma i državnom silom zaštićenog kapitalističkog i privlegovanoj tradicije, kao i tradicionalnih privilegija sagradi slobodnu državu našeg trojnenog naroda. Premda u nas još nije izvršeno dali se, protekce i birokratizma, demokracije, pa niti državni prši i strujni vazduh demokracije, na našem državu, da ga i naš kler diše i osjeća. Savremena demokracija je donijela potrebu organizacije, bez koje

je usvojeno više rezolucija sa ciljem potpune reforme Katoličke crkve. Nekoliko dana kasnije i mađarski su svećenici održali svoj sastanak u svrhu reformiranja Crkve. Reformni je pokret u Hrvatskoj bio, dakle, samo dio širih kretanja u Katoličkoj crkvi nakon završetka Prvoga svjetskog rata. Nadbiskup Bauer i ljubljanski knez-škof **dr. Anton Bonaventura Jeglič** zegovarali su primjenu strogih mjeru, a biskup splitski **dr. Juraj Carić** (1867.-1921.) zala-gao se za nešto blaži postupak prema reformašima. Episkopat je, na čelu s nadbiskupom Bauerom, na kraju konferencije izdao okružnicu, datiranu u Zagrebu 18. srpnja 1919., u kojoj se u dvije točke izričito zapovijedalo: »1. da svi članovi užega odbora, i oni koji nisu poznati, ako u roku od 14 dana od proglašenja ove okružnice ne istupe iz odbora i ne prekinu svaku svezu sa 'Reformom', padaju ipso facto u censuru suspenzije 'a sacris ordinibus' - koja je gledom na odrješenje

0. Jeronim Tomac, Rijeka, 1918. god.

NAČELA ZA UREĐENJE I REFORMU ŽIVOTA U NAJIM SAMOSTANIMA

I. O zvanju i redovničkom životu uopće.

1. Dobri Redovnici mogu biti samo oni, koji su po svetom zvanju za to posebnu milost od Boga primili. *Zato je grijesno, nedostojno i škodljivo siliti nekoga na redovnički život, koji nema zvanja, bilo što tu milost nije od Boga primio, bilo što ju je nepovratno izgubio.*

2. Redovnici, koji imaju zvanje, vrše svoje redovničke dužnosti s razumijevanjem i veselo, jer ih vrše iz ljubavi prema zvanju. Zato nije nužno niti razborito, da Poglavar Redovnike sili na vršenje njihovih dužnosti nasilnim ili bolje reći i policajnim sredstvima.

3. Ako tko trajno ne je da vrši svoje redovničke dužnosti svojevoljno iz razumijevanja i iz ljubavi, znak je, da u njega nema zvanja. *Takov treba da, ostavi samostan. Zato ga pak ne treba prokljinjati i prezirati kao apostatu, nego blagoslivljati, cijeniti i ljubiti kao poštenu, iskrenu i značajnu čovjeka.*

4. Ali ako tko i dođe u Red bez pravoga zvanja za redovnički život, Redovnici mogu i moraju nastojati, da ga čitavim svojim životom, osobito među sobnom ljubavi i ljepotom života u bratskoj zajednici osvoje te on dobije zvanje.

5. Prema tomu mora se nastojati, da se onima, koji nijesu zvani ili nijesu sposobni za redovnički život, što više olakša časni izlazak iz Reda.

II. O ljubavi i bratskom sporazumu.

1. Temelj redovničkoga života ima biti: Ljubav i bratski sporazum. Zavjeti u praksi imaju toliko vrijednosti, koliko ima u Redovnicima ljubavi prema Bogu i bratskoga sporazuma među njima.

2. Zavjet ljubavi se ne polaže u Redovima, ali je ljubav nad svim zavjetima. Najstrožje obdržavanje triju redovničkih zavjeta u samostanima gdje ljubav ne vlada, jeste karikatura pravoga redovničkoga života.

3. Iz ljubavi izvire bratski sporazum, koji ima da drži Redovnike na okupu. Prema tomu na mjesto strahovlade sa strane Poglavara ima da stupi bratski sporazum u svim stvarima, što se tiči zajednice.

4. Bratski sporazum je samo onda mogući, ako među Redovnicima vlada potpuna iskrenost i otvorenost. Zato je najopasniji neprijatelj redovničke zajednice - hipokrizija ili licemjerstvo.

5. Da se zaprijeći licemjerstvo i strahovlada, a da se uzdigne bratski sporazum i iskrenost, želimo, da se u samostanima drže

ordinariju pridržana. 2. Zabranjujemo svim svećenicima 'Reformu' izdavati, u njoj sarađivati, pretplaćivati je, kupovati i čitati«.

Znajući da je vlč. Cenkić jedan od najaktivnijih vođa reformaša, nadbiskup ga je osobno pozvao da napusti uredništvo »Reforme«. Zapovjedeno mu je, isto tako, da javno osudi svoje pisanje. Cenkić, kalnički župnik, nije uspio dulje vrijeme odolijevati nadbiskupovu pritisku te je početkom 1920. istupio iz reformnog pokreta nižega katoličkog svećenstva. Zajedno s njim na taj su se korak odlučili i drugi manje istaknuti svećenici. Jedan od razloga za donošenje takve odluke treba tražiti i u strahu da će dalnjim ostajanjem u reformnom pokretu izgubiti relativno siguran društveni položaj i materijalne beneficije koje iz njega proizlaze. Ipak, sve slučajeve napuštanja reformnog pokreta nije moguće vezati samo uz materijalnu stranu problema.

Premda su se pojedini reformni svećenici pokolebali i istupili iz pokreta, biskupska okružnica nije spriječila njegovo daljnje širenje. Časopisa »Reforma« nastavio je izlaziti, ali sada pod imenom - »Nova Reforma«. Prvi broj toga starog časopisa s novim imenom

Ante Donković

uredio je – vlč. Cenkić. Naime, prije nego što se pokorio crkvenim vlastima, Cenkić je, 13. kolovoza 1919., pisao Petriću: »Već je dekret o mojoj suspenziji ab officio et beneficio uručen vicearhiđakonu. Ako nećeš i dalje uzdržati 'Novu Reformu', onda mi odmah to javi, pak ćemo likvidirati. Za izbjegnuti progonima i kaznama, odbor se je tobiože razišao, a redakcija se je raspustila. To je sve formalno, dočim ja stvarno ostajem i dalje urednikom, a poslove administracije

za sada će u Zagrebu voditi naš pristaša kateheta *Nikola Cerjak*. Glasilo će i dalje izlaziti, ali pod drugim imenom«.

Bivši je nadpop i aktualni trgovac vinom bez okolišanja osigurao novčana sredstva za izlaženje »Nove Reforme«. Nema nikakve dvojbe da je »Reforma« promijenila ime samo zato da bi se tako izigrala Bauerova prijetnja koja se odnosila na vlč. Cenkića, a i na one svećenike koji su je podržavali i u njoj suradivali. Do kraja 1919. izići će dva broja »Nove Reforme«. U istu je svrhu časopis reformnog pokreta promjenio vlasnika i izdavača, jer je do tada to bio uži odbor reformnog klera. Naime, dvanaest građana iz Rijeke i Sušaka, pristaša reformnog pokreta, održalo je u gradskoj vijećnici u Sušaku, 29. srpnja 1919., sastanak na kojem je osnovano društvo »Reformatör«. Društvo je sebi postavilo u zadatku »pomaganje stradajućega katoličkog svećenstva« u Kraljevini SHS »koje dolazi radi svojih kulturno-naprednih ideja ili radi domoljubnog narodnog rada, te staleških interesa u sukob sa crkvenim poglavarstvom, pa im se oduzimljene nadarbine ili služba«. »Reformatör« je preuzeo na sebe »potpomaganje 'Reforme' smotre za crkveno-politička te

barem dva puta na mjesec sastanci sve braće, na kojima je Poglavar moći i dijeliti opomene i ukore te izdavati svoje naloge; ali je isto tako i svaki od braće slobodno i otvoreno iznijeti sve svoje teškoće, predloge i pritužbe (pa bilo i protiv Poglavarja) pred osatalu braću, a drugi imaju pravo, da o iznesenim stvarima izreknu svoj sud i vijećaju, da se dođe do sporazuma i da se pogreške isprave.

III. O molitvi i pobožnosti.

1. Molitva neka bude u duhu Evanđelja to jest radije kratka pa od srca nego duga i dosadna.
2. Neka se ne zamjera pojedincima, ako iz valjanih razloga propuste propisanu molitvu.
3. Siliti nekoga na molitve ili meditacije - pa bile one i propisane – nije razborito ni uputno, kad nije za to sposoban ili časovito raspoložen.
4. Braću treba tako odgajati, da meditiraju više nego što su po tradicionalnim običajima i propisima dužni to jest da čitavi dan - u svim svojim djelima - promišljeno nastoje učiniti ono, što je Bogu milo.
5. Među pobožnostima treba - po našim tradicijama - gojiti na osobiti način pobožnost k Presv. Euharistiji i k Majci Božjoj.
6. Za razmišljanje neka nam služi najviše knjiga sv. Evanđelja. Zato bi dobro bilo više puta imati sastanke, na kojima bi se za-

jednički čitalo i tumačilo Evanđelje, tražeći načine, da se principe Evanđelja primijeni na suvremene forme života.

IV. O radu.

1. Najljepša i najuzvišenija molitva jest rad na slavu Božju i za dobro duša.
2. Za Redovnike - pa bili oni i svećenici - nijedna vrst čestitoga rada nije nedolična, već je nedolično samo besposličarenje.
3. Neka se nastoji, da se svaki bavi onim radom, za koji je više sposoban. Ali neka svi nastoje, da se po primjeru i nalogu sv. Franje bave i težačkim poslovima, prema duhu i potrebama današnjega vremena.
4. Redovnička zajednica kao takova neka se što više bavi karijativnim djelima.
5. Pojedincima, koji se osjećaju sposobnima za to, neka se olakša, da što više zalaze među radništvo i siromašne slojeve puka te neka podupiru borbu radništva i proletarijata protiv Mamona to jest kapitalizma i društvenih nepravda.
6. Ako redovničko odijelo smeta kod težačkoga posla ili kod drugoga rada, neka bude slobodno odložiti ga i poslužiti se svjetovnjačkim po načelu, da nije nečasno radi časnoga posla odložiti redovničko odijelo, već je nečasno redovničko odijelo nositi i sramotno besposličiti.

V. O odgoju.

staleška pitanja katol. ičke crkve i njezinog nižeg klera«.

Na sastanku je bio pročitan i odobren proglaš, koji su objavile sušačke »Primorske Novine«, inače pisane *ekavicom*, i izabran »promicateljni odbor« novoosnovanog društva. Za predsjednika odbora izabran je dr. Gjivo Supilo, za tajnika N. Petrić, a za blagajnika Perošlav Ljubić. Iako je relativno kratko djelovalo, društvo je prikupilo oko 20.000 kruna, a od te je svote nešto utrošeno na financiranje izlaženja »Nove Reforme«. Sljedeće je godine društvo bilo prinuđeno obustaviti svoj rad, jer su se predsjednik, tajnik i blagajnik morali zbog talijanske okupacije iseliti iz Rijeke i Sušaka.

Podvajanja unutar reformnog pokreta

Borba biskupa s nepokornim »žutim« klerom nastavila se u tijeku cijele 1919. godine. Na konferenciji mirovinskog zavoda katoličkog svećenstva, održanoj u Zagrebu 7. listopada 1919., prihvaćena je rezolucija koja je trebala obeshrabriti sve one svećenike koji su eventualno naginjali reformnom pokretu: »Mi svećenici ... osuđujemo pokret neke braće svećenika, koji su se okupili oko

Nadbiskup zagrebački dr. Antun Bauer

izdavanja mjesečnika 'Reforma' odnosno 'Nova Reforma', i koji su našli utočište u laičkom društvu 'Reformator', a nameće se zastupnicima cjelokupnoga kat. oličkoga nižeg klera u državi SHS, te *izjavljujemo, da ih ne priznajemo svojim zastupnicima*. I mi tražimo i želimo reformu, ali ju očekujemo od zakonitih crkvenih poglavarova«.

Zagrebački »Katolički List«, glasilo svećenstva zagrebačke nadbiskupije, u svome je komentaru posvetio veliku pozornost toj rezoluciji. Prema riječima komentatora, ona je bila od »velike važnosti«, jer je »odraz mišljenja cjelokupnoga nižeg kat. oličkog klera nadbiskupije zagrebačke«. Mjere koje su crkvene vlasti primijenile protiv reformnog svećenstva nisu ostale bez rezultata. Koncem 1919. došlo je do određenog podvajanja među reformnim klerom. Mogli su se jasno uočiti dvije skupine. Većina, koju je do svog povlačenja predvodio vlč. Cenkić, još uvijek se nadala da će legalnim putem i u unutar Katoličke crkve postići zatražene reforme. U tom je smislu Cenkić, 2. rujna 1919, pisao Petriću: »Braća iz Dalmacije i naši iz Banovine ne misle ni na kakvu skizmu ili na osnuće Starokatoličke Crkve po predlogu Mencigera, već misle unutar katoličke Crkve ishoditi neke polakšice. Stoga razloga - i ako Te svi u velike poštuju - savjetuju mi, da Ti ne bi preuzeo uredništvo 'Reforme', jer bi iz toga ultramontanci izbjigli stanoviti kapital. Mi moramo ostati u službi i na nadarbini, a nesmijemo se dati izagnati na polje«.

(nastavit će se)

1. Odgoj naše mladeži redovničke neka ne bude licemerski nego otvoren.

2. Zato mladićima, koji stupe u Red, treba dati prigode, da sve spoznaju, što im je potrebito za stvaranje odluke o zvanju. Osnovito im se otvoreno moraju prikazati poteškoće u obdržavanju čistoće.

3. S istoga je razloga nužno, da im se ne zabrajuju knjige i spisi, iz kojih mogu upoznati realnost života, objekcije protiv vjeri, Crkvi i redovničkom stalištu.

4. Od početka ih treba priučavati na težačke poslove, koji čovjeka oplemenjuju, i osobito u današnje doba podaju čovjeku posebnu vrijednost.

VI. O Poglavarima i Upravi.

1. Nije dobro, da bude Poglavar Redovničkoj Zajednici nametnut. Zato se mora nastojati oko toga, da Poglavare izabire sama zajednica.

2. *Poglavar treba da bude predstnik volje i bratskoga sporazuma svih onih, koji ljube svoje redovničko zvanje i redovničku zajednicu*, te hoće da sami sebe prisile na točno vršenje svojih dužnosti.

3. Prema tomu Poglavar ne treba da žandarskim sistemom, a još manje špijunažom, pazi na obdržavanje reda, već treba da je samo izvršitelj volje cijele zajednice.

4. Poglavar treba da pokazuje pouzdanje u braću i svoje podložnike, a ako se dokaže, da koji toga pouzdanja ne zasluzuje

ili ga zlorabi, neka mu sudi cijela zajednica i po potrebi izbaci iz svoje sredine.

5. Poglavar neka udovolji potrebama pojedinaca po svojoj savjesti. Ako on toga ne bi učinio, slobodno je svakomu, da iznese svoju potrebu na zajedničkom sastanku, gdje će svi suditi i odlučivati o opravdanosti njegove pritužbe.

6. Hoćemo, da se odmah odstrane uzroci, radi kojih popušta u nas zajednički život (kao loša kuhinja i dr.).

VII. O općenju sa svijetom.

1. Vrijeme je takovo, da se ne može izbjegavati mnogome općenje sa svijetom, ako hoćemo raditi u svijetu.

2. Zato neka se ne brani pojedincima, da radi apostolata zalaze u kuće, da sudjeluju u raznim društvinama, da organiziraju osobito mladež muškoga spola, da drže predavanja ili konferencije i t.d.

3. Ako se opazi, da je netko uslijed svoje mladosti, neiskusnosti ili strastvenosti u općenju sa svijetom više štetan sebi i drugima, pa ako ne će ili ne može da se popravi, treba da istupi iz Reda, jer će možda tako više koristiti.

4. Hoćemo, da i u općenju sa svijetom izbjegavamo svaku licemjerstvo te se pred očima svijeta pokazuju takvi, kakvi u istinu jesmo, sa svim našim vrlinama i pogreškama - po pravilu evandeoske prostodušnosti.

(Hrvatski državni arhiv, Zagreb, Ostavština dra Tomca, kut. 2, fasc. 6).

U SPOMEN MARINKI DOŠEN

U Gospicu je na groblju Svetе Marije Magdalene u nedjelju 26. listopada 2003. pokopana **Marinka Došen**, vrijedna i samozatajnja članica Hrvatskog društva političkih zatvorenika - Podružnica Gospic. Bila je dobra vjernica i Hrvatica. Vjeru je prakticirala, a domoljublje svojim životom svjedočila. Društvo izgubi još jednog člana, a grad Gospic još jednog starosjeditelja. Iz dana u dan sve nas je manje.

Od pokojne Marinke toplom besjedom oprostila se dopredsjednica HDPZ Podružnica Gospic **prof. dr. Mandica Manja Kovačević**:

«Došli smo da danas na posljednjem ispraćaju u vječnost našoj Marinki darujemo riječi oproštaja, zahvalnosti i sjećanja na njezin plemeniti lik koji će trajno ostati utkan u našim uspomenama. Na rastanku na kojem će kapnuti suza srca i udariti o vječno počivalište u zemlji ličkoj, plemenitoj i tvrdoj, kapnut će tiho i ponijeti u njene dubine riječima neizrecivu tugu za sestrom, rođakinjom, priateljicom, političkom zatvorenicom i vjernicom.

I ovoga trenutka na rastanku rastvara se pred našim očima drama Marinkina života, koja po svojoj napregnutosti i silini događanja nadraста i potiskuje životopisni kliše i kronologiju života pretače u konotacijsko polje patnje, emocija, životne borbe, klonuća i uzleta, martirija i pohoda zvijezdama.

No, ipak kroz riječi i sjećanja javljaju se slike njenog životnog puta i slažu se u mozaik njezina života, slike iz ranog djetinjstva u skromnoj i plemenitoj obitelji Čanić, slike skladnog života u obitelji Došen, slike koje se posebno svojom oštrinom nameću u poslijeratnoj 1945. godini kada je u mladenačkom

Priredio:

Ivan VUKIĆ

zanosu stavila svoju mladost u iskušenje žrtve istovjetne s pomoći progonjenim, odbjeglim i zarobljenim hrvatskim sinovima i kćerima, slike iza zatvorskih rešetaka koje uokviruju ledenu zbilju, slike vrijedne radnice, slike vrijedne pratile brata na poligonu hajki i rešetaka, slike u mirnoj luci života.

Da, životna linija njezina otpora prema nasrtajima zlokobnih sila

Marinka Došen

ukotvljuje nju, postavlja i precizno određuje kao običnu jednostavnu ženu svakidašnjice, ali istodobno izvlači iz konteksta te svakidašnjice i preseljava u evanđelje žrtvovanja i strpljivosti kao znaka izdržljivosti i zavjeta vječnim vrijednostima i idealima. Iako izrečene riječi nemaju snagu da izraze dubinu uspomena i sjećanja koja se probijaju danas u ozračju rastanka, ipak imaju snagu poruke koja uvire u našu sadašnjost,

jasno bez sjajnih fraza, obećanja i zakletvi koja brzo nestaju u maglama vremena, poruku koju je prihvatala i ponavljala:

I moja patnja za domovinu nije bila uzaludna, / Moja žrtva nije nepotrebna / Moja ljubav nije prevarena.

Ova poruka neka danas i sutra preraste granice naše omeđenosti i ponese nas svjetlosti i ljubavi koja će i Marinku protegnuti u svjetlost na njenom zadnjem putu u vječnost. I na kraju, hvala joj za primjer samozatajnosti u tišini života koji ostavlja prepoznatljiv trag.

Riječi oproštaja izrekao je i član Podružnice, školski kolega i obiteljski prijatelj **Tomislav Tomo Javor**:

«Draga Marinka! Opraštam se od Tebe u ime HDPZ Podružnice Gospic, čiji si vrijedan član bila. Iskazuјemo iskrenu sućut braći Ivanu, Milanu, Josipu, Tomici, njihovoј djeci i ostaloj rodbini.

Potekla si iz mirne skromne i poštene obitelji Milana i Anice Čanić, odgojena kao dobra kršćanka i Hrvatica. Radi svog domoljublja iza Drugog svjetskog rata osuđena si na robiju, koju si izdržala u Slavonskoj Požegi. Prije 63 godine upoznali smo se u gospičkoj gimnaziji, a kasnije kao djelatnici banke postali smo iskreni prijatelji. Robijanje u Slavonskoj Požegi i tuga za tragično preminulim Tvojim dragim mužem Markicom i ostalim članovima obitelji ugasilo Ti je radost i narušilo zdravlje.

Draga Marinka molit ćemo se za pokoj tvoje duše i neka ti je laka hrvatska gruda kojoj si bila odana. Hvala ti za sve, počivaj u miru Božjem!»

NA GROBU NIKOLE BUCONJIĆA

Nad grobom Nikole Buconjića, rođ. 12. prosinca 1921., umrlog 23. listopada 2003., don Dragan Filipović izrekao je sljedeće riječi:

«Draga rodbino i prijatelji pok. Nikole, dopustite mi par riječi. «Beskrajni Bože, što na plavom svodu / zlato i srebro noćnih zvijezda pališ. / Čuješ li gdje ti na prljavom podu / Leleće ljutu molbu shrvan mališ.» Izriče Nikola molbu i molitvu u sebi jer ne smije na glas od 1945. do 1957. Punih 12 godina i nešto dana s prljavog poda Ćelovine, dok čeka batine, zatvor, kazamat, samicu ...Moli: «Koliko puta iz te crne jame, podigoh k nebu ruke pune gnjeva. Koliko puta po vrh oštре slame / Provrištaħ mržnjom svetih hvalospjeva. / Ako li žrtva mesa ili kosti, / spasenje može robova da kupi, / gavranu dat ču da se njome gosti / i gladnom crvu četvrt srca skupi.»

Ali ni nakon krvavo teškog zatvorskog razdoblja nije bilo lako. Jer, eto si na slobodi, ali nisi sloboden. Stalno te prate, kontroliraju, zovu i prozivaju... «Ako te grudi il te oči bistre treba / da kljunom svirep jastreb kljuje... il' da me memla ili bitka istre, / neka o neka, samo Bog da čuje, samo Bog da čuje.» A kako bih drugačije opravdao ovu Nikolinu životnu, tešku ali strpljivu i šutljivu svakodnevnu borbu... nego vjerom: Ovo će Bog čuti i vidjeti i uračunat će mu se u pravednost. «Blago progonjenima zbog pravednosti, njihovo je Kraljevstvo nebesko.»

Gledali smo ga zadnjih godina ovdje na Maslinama kako nosi križ od kapije do groba, bez obzira na to koga smo ispraćali. Upita ga gosp. Mucić: «Nikola, zašto uvijek ti uzimaš taj križ od pokojnika i to tako hitro i čvrsto? Možda toka nekog drugog?», malo bi se i našalio. Nije bilo odgovora u riječima ali je u očima, jer su se zasjale od suza. Ma, znamo mi zašto je pokojni Nikola uzimao i nosio križ. *Pa njegov je cijeli život križ.* I onda kada je došlo, recimo njegovo vrijeme, on je znao da nema odmora ni na nacionalnom niti na vjerskom polju. *Križ za narod i vjeru treba nositi uvijek.* Nikola nam je to pokazao na groblju, Crkvi, gostonici sa svojim kulturnim i šaljivim dosjetkama...zatim u svojoj udruzi gdje je i izgarao za naše i svoje obespravljene, ali dostojanstvene zarobljenike.

Osobno bih puno toga mogao reći. Pričali smo... a i zapjevali smo više puta uz čašicu vina i gitaru. Dragi naš pokojni Nikola, znao si mi reći: «Sunce moje» kad bi te dirnula koja pjesma. Ja danas molim da Vječno Sunce, neizmjerni Bog, koji sve zna, i nas i mene i tebe i tvoje pjesme, primi u svoje vječne dvore. Tvoje mrtvo tijelo odlazi, ali nam ostaje tvoje ime... i to ime ovdje izgovaramo: Nikola. Spominjemo ga se s prijateljskim, rodbinskim poštovanjem i molimo: Gospodine Bože, sjeti se njegova imena što ga je od ljudi primio, po kojem ga prepoznajemo i nakon njegove smrti, imena što si ga ti upisao u dlan svoje ruke. U znak naše nade ivjere da će Bog pokojnom Nikoli ali i nama svima dati besmrtni život... blagoslivljam ovo mrtvo tijelo: u ime Oca i Sina i Duha Svetoga. Pokoj vječni daruj mu Gospodine.

Umrla je Milica Vitković-Tomašić, smireno u duhu vjere zaklopila je svoje umorne oči. Na Oltar Domovine dala je sina jedinca koji je život završio pod okrutnom četničkom rukom na Ovčari. Borio se za Hrvatsku u Vukovaru. Kao ranjenik odveden je iz vukovarske bolnice, zaklan kamom bradatih četničkih zločinaca, bez snage za obranu. Naša Milica i njezin suprug Albin radosno su podizali svoga dragog sina Tomislava da im bude oslonac u starosti. Ali, zov Domovine nadjačao je sinovsku obvezu i on odlazi braniti Domovinu.

Ide tamo gdje je najugroženija. U Vukovar! Strepnja majke, već tada invalida, doživljava tragičan epilog u spoznaji da je njezin jedinac nestao u vrtlogu "pobjede" ovjekovječen u stihovima "Slobodane, šalji nam salate, bit će mesa, klat ćemo Hrvate!" I među prvima je pronađen Tomislav, sin rođaja Milice i Albina u jami-gnojištu farme Ovčara. Bol je razdirala srce materino. Milica u invalidskim kolicima ispraća sina u krilo hrvatske zemlje, u zagrljaj oca Albina koji je već našao mir u zemlji koju je žarko ljubio.

A tko je Milica, djevojačkog imena Vitković? To je dijete pitomog Zagorja iz okolice Bednje ispod Ivančice. U svojoj 23 godini bila je osuđena na 10 godina robije, a sestra Barica na 5 godina, što su pomagale proganjene i razoružane hrvatske vojnike tijekom 1945., kad su ih partizanski osvetnici progonili kao zvijeri. U rukama imam njezine zapise i pjesme iz logora; predložiti ću vam neke da shvatite treptaj mladog srca što se grči u surovosti zbilje. I kad Milica zapisuje "Razmišljanje", to je treptaj djeteta istrgnutog iz majčinog krila, ona kaže: "Dok smo pod okriljem majke, ne znamo cijeniti njezinu brigu i ljubav. U boli, tuzi i nesreći, prva riječ koja se pojavi na ustima je, zar ne, mama. Kada se nađemo u opasnosti daleko od nje, tek onda shvaćamo koliko nam treba, koliko smo bijedni i siromašni bez nje! Majka je jedna, uvijek jedna, za to je poštujmo, volimo i budimo

MILICI VITKOVIĆ-TOMAŠIĆ U SPOMEN

sretni dok je imamo.- Cijenimo to ime, najmilije i najdraže na svijetu-mama".

I drugi put kaže: "Daleko od tebe sam sada / da kažem ti svoju tugu, / što srce mi potpuno svlada. / Evo, već godinu drugu / - Mnogo nas ovdje ima, / a moja je duša sama. / Sred najljepšeg sunčanog dana / oko mene je crna tama... / A da l' ūti ikada doći?, / Majčice moja mila / i gledat tvoje oči / iz kojih si suze lila... / Možda će smrt biti brža / u grob mi sakrit mladost. / Ne placi tad, majko! / Za me to najveća je radost! / Siva bol što srce ti para, / Izbrisat će potpuno vrijeme / Al' onda ćeš majko se sjećat / ko tužne prošlosti-mene... (Slavonska Požega, 1949.)

O, kako zvuče riječi, kad Milica zapisuje: "Jesen-ta duga siva jesen puna tuge i sjećanja na bolnu prošlost i gubitak svega što je čovjeku najmilije, gubitak mladosti, dostojanstva i slobode. Zašto se radamo? Da budemo progjeni ili da progonimo. Kotač života vrti se naprijed, ali prošlost nas uvijek čeka i nema barijere koja bi je vratila natrag. Gledajući u večer kroz prozor, koji je bio nasuprot moga kreveta, na rasvjetljeno groblje. Tamne sjene kako se kreću, saginju i pred njima se pokaže svijetla točkica, pa druga, treća i sve dalje i više. Malo dalje gledam jedan komadić zemlje s nekoliko svijeća, ali ne i ljudske sjene, jer je bila noć, noć tamna i gluha, a na grobove mojih supatnica kažnenica nisu mogli doći njihovi najmiliji, jer su bili negdje daleko, i mogli su samo duhom i molitvom prisustvovat ovom činu. Promatrajući tako iz tame zaključane sobe, žarko sam poželjela otići tamo i ostati, tamo zauvjek, zauvjek!"

SVI SVETI: Siva magla se vuče / Ljetna žega je prošla / na prozore kiša tuče / tužna jesen je došla. / Krizanteme posljednje venu / pod hladnim umornim velom / Jesen je navukla sjenu / nad tužnim gradom i selom. / Srce mi steže tuga / jače neg' ikada prije. / O, smrti, ti crna drugo, / zašto te

sada nije? / Groblje je tiho i mirno / po njemu kreću se sjene. / Obnavljajuću' uspomene. / O, kako bih željela sada / u mrtvome tom gradu biti / Što će mi život pun jada / opletten bodljikavom niti. (Slavonska Požega, 1949.)

Milica Vitković-Tomašić

DOME MOJ: Nekad veseo sretan, / pun pjesme i smijeha, / stajao si dome moj dragi / bez suza, kletve i grijeha... / Zelena kitila te trava / ko jastuci s uzglavlja meka / Sad je sve tiho-sve spava, / čak je zamrla i jeka / Zaboravit ja ne mogu / tužan rastanak s tobom. / U neizvjesnost sam morala poći / ne rekoh ti niti zbogom!... / Oči mi zališe suze / bol mi proparala srce, / još jednom pogled bacih / na travu i svako drvce.

PÍŠI MI MAMA: Znam mama da ne znaš pisati / više od sedem redov, / al', piši same napiši-tulike / da si živa i zdrava / meni bu dost i to / Ja tebe na tiskam v tije sedem redi / koje kaj bez veze zgledi, / al' ti razmeš prečitati / se one kaj me boli / i na srcu teške leži. / Znaš mamek, gđa tvoj list dobim / k srcu ga stišćem i kušujem. / To si iste ti delala gđo si ga risala / i na poštu nosila. / Naj se mamice žalostiti / i lieta imaju kraj. / Znam mamek, sigurna sam vute / vrnula se bum nazaj.

VRBE S ORLJAVE: Vrbe drage vrbe uz Orljavu cvjetate / U redu ko

stražari nikom ne smetate. / Kažite mi vrbe u proljetne dane / da l' još itko, barem malo misli na me. / Prijatelji dragi što sad vani rade? / Za susret u slobodi imamo li nade? / Vama, vrbe drage, sve će rijeka reći / umorna od puta-mirno dalje teći. / Znam da tužna vijest to biti će za me, / da još samo draga majka misli na me. / Mladost mi u cvijetu prekrila je tama. / Vrbe moje drage, ja sam posve sama. (SI. Požega, 1949.)

Što je zapravo sreća?!- **SLOBODA!** Razmišljam na robiji nedjeljom popodne u zaključanoj sobi i da ne slušam stotinu glasova prigušenih, jer se nisu smjeli čuti na hodnik, s dekom preko glave da ne vidim kako bogate Slavonke jedu slaninu (jer večere nedjeljom nema) i bijeli kruh. Nikad nisam poželjela više nego što sam imala, a takva sam i ostala do danas... Dok sjedim u punoj sobi mojih supatnica potpuno se isključim iz žamora i dam se u razmišljanje o mom djetinjstvu. Prisjećam se događaja koji su mi se usjekli u vijuge. Sjećajući ih se nekad me rastuže, a nekad nasmiju... To mi pomaže da lakše podnesem svijet oko sebe i iz dana u dan, smanjujem boračak u ovoj tužnoj sadašnjosti. Ne trebam mnogo razmišljati, zažimirim i stihovi teku, teku i teku-misli. Kad je gotov stih otvorim oči i evo me opet u istom žamoru, u istoj sobi, u isom golubinjaku. (Drveni kreveti za šest osoba: prizemno-svinjac, srednji-kokošinjac, gornji-golubinjak).»

Bilo bi suvišno bilo što dodavati. Milica je rekla sve. Naknadno će biti objavljena još po neka pjesma u dijalektu njenoga kraja. Vjerujem da će se svaka njezina supatnica rado prisjetiti samozatajne Milice i njene sestre Barice. Ja sam se s nekoliko rijči u ime prisutnih supatnica oprostila prigodom isprácaja iz mrtvačnice u njedra hrvatske grude, u zagrljaj sinu i mužu. Neka joj Gospodin podijeli mir u vječnosti.

Kaja PEREKOVIĆ

U SPOMEN

dr. ANTE PEĆARINA

1922.-11.08.2003.

Laka mu hrvatska zemlja

U SPOMEN

NIKOLA PAVELIĆ

redovni član podružnice Varaždin

rođen 05. svibnja 1923. u Kalati, Donji Lapac

kaznu zatvora izdržavao u razdoblju od 27.
veljače 1951. do 26. studenoga 1966.

umro 02.10.2003.

U SPOMEN

VERONIKA MANČE

1906.-2003.

Neka joj je laka hrvatska zemlja!

HDPZ Podružnica Rijeka

Neka mu je laka hrvatska zemlja!

U SPOMEN

VINKO BOREKOVIĆ

1914.-2002.

ANA OŽANIĆ

1926.-2003.

STJEPAN RIKERT

1927.-2003.

JURE CVITKOVIĆ

1915.-2003.

Neka im je laka hrvatska zemlja!

U SPOMEN

DRAGICA BAHUN

redovni član Podružnice Varaždin

rođena 16. srpnja 1913. u Donjem Ladanju, Iva-

nec

kaznu zatvora izdržavala u razdoblju od 24.

veljače 1947. do 16. siječnja 1950.

umrla 09.07.2003.

Neka joj je laka hrvatska zemlja!

HDPZ Podružnica Slavonski Brod - Brodsko-
posavska županija

U SPOMEN

JANKO ŠIMATIĆ

09.01.1915.-24.09.2003.

Neka mu je laka hrvatska zemlja!

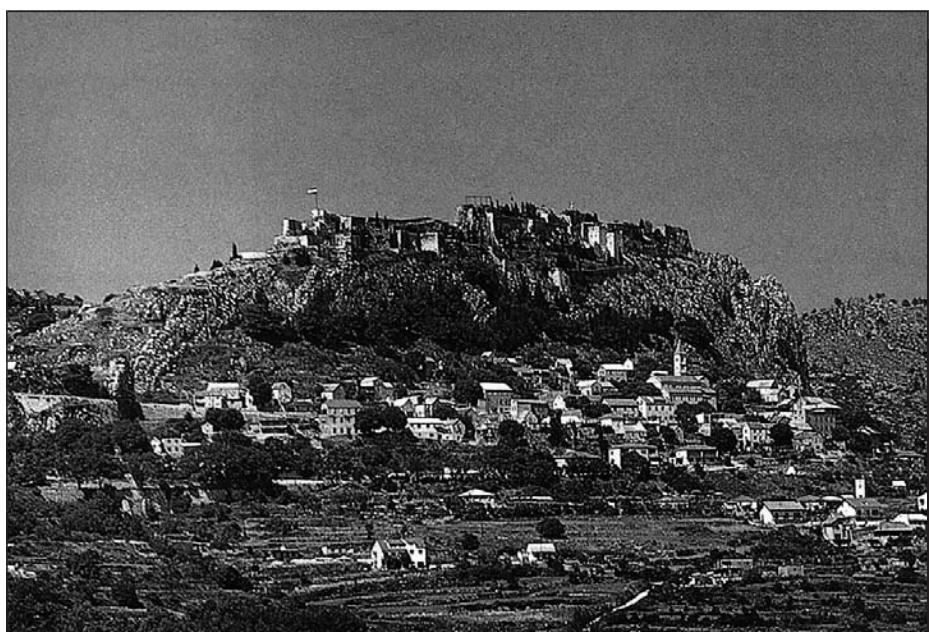
IN THIS ISSUE

The small intellectual circles in Croatia adopted the South-Slav idea as early as before the World War I. Those individuals thought that the creation of a South-Slav state would serve as the guarantee for the preservation of the integrity of the Croatian lands, which were jeopardised by the Italian, Hungarian and Habsburg pretensions. In the struggle for the creation of a South-Slav state, some Croatian politicians were co-operating with the government of the Kingdom of Serbia. But, Serbia saw South-Slavism only as a tool to

supported also by the South-Slav oriented Croatian politicians, expecting it to strengthen their own position and to additionally justify their plans for the creation of a South-Slav state. But the reality was quite different. The representatives of the Serb royal government insisted that the voluntary legion should be given a Serb name, opposing the use of a South-Slav name. But, especially brutally and even by use of mass murders, they were punishing those Croat prisoners of war, who refused to be used as the means of South-Slav or Greater Ser-

the Yugoslav (South-Slav) state, there was a mass slaughter of Croatian home guardsmen on the Croatian capital's central square. Both events, the slaughter of the prisoners of war in Odessa, and the killing of the Croatian home guardsmen in Zagreb, were the taboos in the times of both the monarchist and the communist Yugoslavia. In this issue, **Dr. Stjepan Matković** writes about the tragedy in Odessa, preparing the text on Horvat's interpellation.

* * *

The City of Klis, the seat of Croatian national rulers

achieve the Greater Serbia. In that sense, the Serb politicians in Croatia were given appropriate instructions. The Serb understanding of South-Slavism became obvious in 1916 at the latest, at the time of the suffering of Croat war prisoners in Odessa on the Black Sea. Together with the Russian imperial government, the representatives of the Serb government on the Eastern Front were trying to recruit the Croat captives, who were former members of the Austro-Hungarian army. The operation was

bian propaganda.

In the Croatian Parliament, in the name of the Croatian Party of Rights, Dr. Aleksandar Horvat gave an interpellation about those tragic events. His warning that the Odessa events were a clear indication of what Croats were to experience in the possible South-Slav state was declined by the Yugoslav propagandists, who accused him of being an agent serving the Vienna Crown. Horvat's prediction came true: already on 5th December 1918, four days after the declaration

Ivan Gabelica writes about the brutal torture and the unyielding resistance of **Erih Lisak**. Before the World War II, Lisak joined the Croatian nationalist emigrant organisation. After the fall of the Independent State of Croatia, he found himself abroad, together with the surge of Croat refugees. But, after having heard of the organised resistance against the Yugoslav communist authorities in Croatia's woods, he decided to go back to the homeland. Communist agents captured him there, and after ruthless tortures, he was brought to trial together with the subsequently beatified Archbishop of Zagreb **Dr. Alojzije Stepinac** and many others. He was sentenced to death in that show trial. But, although the consequences of the torture were clearly visible at the trial, Lisak refused to collaborate in any manner with Yugoslav communists. He chose death, rather than to give up his idealism.

* * *

Frano Alilović publishes, as of this issue, his recollection of the times of war and his imprisonment. **Bruno Zorić** writes about the fate of the Zadar cross, which was damaged and broken several times under the Yugoslav communist rule.

IN DIESEM HEFT

Eine dünne Schicht der kroatischen Intelligenz nahm die südslawische Idee noch vor dem Ersten Weltkrieg an. Diese Einzelnen betrachteten die Bildung des Jugoslawischen Staates als besten Garanten zur Bewahrung der Vollständigkeit kroatischer Länder, die durch Gebietsanspruch von italienischen, ungarischen und der Habsburger gefährdet war. Im Kampf zur Schaffung Jugoslawiens arbeitete mit der Regierung des Königreichs Serben ein Teil kroatischer Politiker

gitimiert, haben sie auch kroatische Politiker jugoslawischer Orientierung unterstützt. Doch die Wirklichkeit wurde anders. Vertreter der serbischen königlichen Regierung haben auf die serbische Namensgebung der Freiwilligenlegion bestanden und widersetzen sich ihrer jugoslawischen Benennung. Mit den kroatischen Kriegsgefangenen die weigerten, sich als Mittel der jugoslawischen bzw. großserbischen Propaganda zu verwenden, haben sie

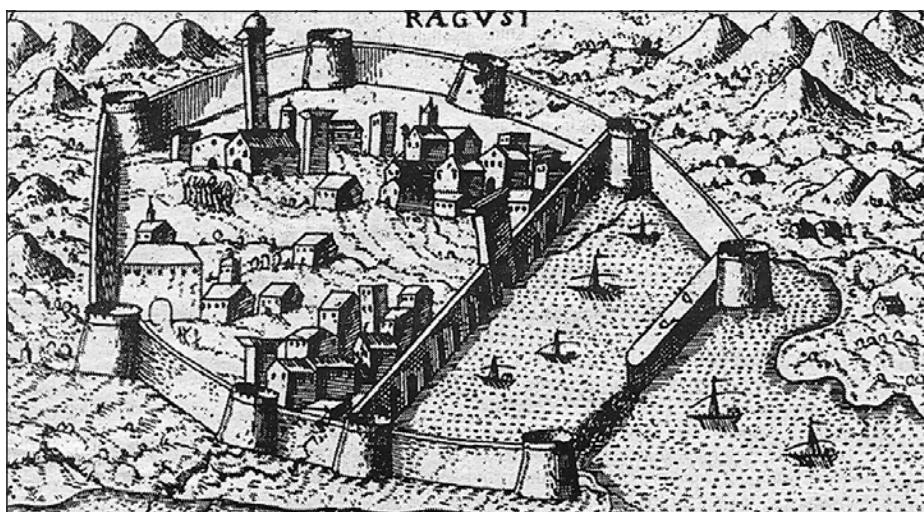
gefangener in Odessa und Hinrichtungen kroatischer Domobranzen in Zagreb, waren während des monarchistischen sowie kommunistischen Jugoslawien Tabuthema. Über die Tragödie in Odessa, in Bezug auf Horvat's Interpolation, schreibt in diesem Heft **Dr. Stjepan Matković**.

***

Über die bestialische Quälerei und ungebrochenen Widerstand des **Erih Lisak** schreibt **Ivan Gabelica**. Lisak trat vor dem Zweiten Weltkrieg der kroatischen nationalistischen Emigrantorganisation bei. Nach Zusammenbruch des Unabhängigen Kroatischen Staates, befand sich auch er in der Menge von Flüchtlingen im Ausland. Auf die Nachricht hin, dass es in den Wäldern Kroatiens einen organisierten Widerstand gegen das jugoslawische kommunistische Regime gibt, entschloss er sich ins Vaterland zurückzukehren. Er fiel in die Hände kommunistischer Agenten und wurde nach unbarmherzigen Torturen, gemeinsam mit dem später beatifizierten Zagreber Erzbischof **Dr. Alojzije Stepinac** und vielen anderen Personen, vor Gericht gestellt. In einem Schauprozess wurde er zum Tode verurteilt. Obwohl Folgen der Quälereien auch beim Prozess offensichtlich waren so lehnte Lisak jede Kolaboration mit jugoslawischen Kommunisten ab. Er wählte eher den Tod, als sich von seinen Idealen abzuwenden.

***

Ab diesem Heft beginnt **Frano Alilović** mit der Veröffentlichung seiner Kriegs- und Gefängniserinnerungen, und **Bruno Zorić** schreibt über das Schicksal des Kreuzes von Zadar, das während jugoslawischer kommunistischer Gewaltherrschaft öfters beschädigt und gebrochen wurde.

Dubrovnik im Mittelalter

mit. Serben betrachtete das Jugoslawentum nur als Mittel zur Schaffung Großserbiens. In dieser Richtung wurden an serbische Politiker in Kroatien Anweisungen erteilt. Wie Serben das Jugoslawentum verstanden war spätestens 1916, zur Zeit des Leidens von kroatischen Kriegsgefangenen in Odessa am Schwarzen Meer, klar. Vertreter der serbischen Regierung versuchten, durch Mitwirkung der russischen Zarenregierung, gefangene Kroaten – zuvor Angehörige des österreichisch-ungarischen Militärs – zu rekrutieren. In Erwartung, dass die Unterstützung dieser Aktion deren Stellung festigt und zusätzlich Pläne zur Schaffung des jugoslawischen Staates le-

besonders brutal und sogar durch Massenmorde abgerechnet.

Im Kroatischen Sabor brachte **Dr. Aleksander Horvat** im Namen der Kroatischen Rechtspartei eine Interpolation ein. Seine Warnungen, dass die Geschehnisse in Odessa ein Anzeichen dessen sind was die Kroaten im jugoslawischen Staat erwarten, wiesen jugoslawische Propagandisten mit der Beschuldigung, er sei ein Agent des Wiener Hofes, ab. Die Vorahnung Horvat's wurde wahr: Am 5. Dezember 1918, vier Tage nach Ausrufung des jugoslawischen Staates, kam es zum Massaker kroatischer Domobranzen auf dem Zentralplatz der kroatischen Hauptstadt. Beide Geschehnisse, das Massaker Kriegs-

0261923632

Bosna - Vogošća

32

03
(linija rada)

Centar SDB Sarajevo
Odjeljenje: 08-11
Op. radnici: Čamil, Sabit,
Branko, Saša i Dragan
Dana: 21.1.1982. god.

I Z V J E Š T A J

o tajnom praćenju lica, fotodokumentaciji i identifikaciji
objekta "S U L T A N"

Po nalogu Centra SDB Sarajevo.

Tajno praćenje vršeno je od 19. do 20.1.1982. god.

Dana: 19.1.1982. godine

Kontrola nad objektom uspostavljena u 6,30 h u Vogošći, gdje objekat i stanuje. Do 10 h nije primjećeno da je objekat izlazio iz kuće niti je primjećeno da neko ima u kući.

U vremenu od 18 do 19 h obišli smo objektovu kuću. Tom pri likom u kući nije gorilo svjetlo, niti se vidio dim iz odžaka. Na terasi se sušio veš - peškiri.

Dana: 20.1.1982. godine

U vremenu od 16-21,30 h povremeno smo opservirali objektovu kuću. Sve do 21 h nismo primjetili ništa interesantno, a u pomenuto vrijeme smo vidjeli da u objektovoj kući gori svjetlo. O tome smo obavijestili iop. radnika.